

Universitat
de les Illes Balears

TREBALL DE FI DE GRAU

ENS AIXEQUEM? ANÀLISI DE LA REPRESENTACIÓ DE LA DONA EN LA PREHISTÒRIA EN ELS MUSEUS D'ARQUEOLOGIA BALEAR

Mariana Ramis Torres

Grau de: Història

Facultat de: Filosofia i Lletres

Any acadèmic 2021-22

ENS AIXEQUEM? ANÀLISI DE LA REPRESENTACIÓ DE LA DONA EN LA PREHISTÒRIA EN ELS MUSEUS D'ARQUEOLOGIA BALEAR

Mariana Ramis Torres

Treball de Fi de Grau

Facultat de: Filosofia i Lletres

Universitat de les Illes Balears

Any acadèmic 2021-22

Paraules clau del treball:

Museística, inclusió, sexe femení, paritat, discurs històric.

Key words:

Museum studies, inclusion, female sex, parity, historical discourse.

Nom del tutor / la tutora del treball: Dr. Llorenç Picornell Gelabert

Autoritz la Universitat a incloure aquest treball en el repositori institucional per consultar-lo en accés obert i difondre'l en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació

Autor/a		Tutor/a	
Sí	No	Sí	No
☒	☐	☒	☐

Agraïments

La societat actual ens ha fet creure que la independència és una facultat clau pel desenvolupament personal. Després de quatre llargs anys plens de moments arduos, m'he adonat que el creixement propi no ve de la mà de l'autonomia, sinó de les persones que t'envolten i acompanyen en la teva trajectòria. Per aquest motiu, sento la necessitat d'agrair a totes les persones que han pres la meua mà en algun punt de la meua vida i, concretament, el meu recorregut acadèmic.

Creuar-te amb docents que et motiven, et guien i valoren el teu esforç és una sensació que poques vegades ocorre. Per això, m'agradaria donar-li les gràcies a Llorenç, tutor d'aquest treball, pel temps dedicat que ha fet possible que això tiri endavant.

Donar també les gràcies al Museu d'Història de Manacor, Museu Arqueològic de Son Fornés, Museu de Menorca i Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, però, sobretot, a Magdalena Salas, Cristina Rihuete, David Cabré, Octavi Pons i Maria Bofill, per haver-me rebut atentament i haver-me introduït en la vostra realitat museística.

A Paula i a Alfonso per volar amb mi en aquesta travessia; vosaltres ho heu fet tot molt més senzill. I, finalment, al meu pare, qui s'ha mantingut a la meua vora sempre. Per tots els exàmens estudiats junts, possiblement no seria aquí sinó fos per tu.

Resum

La perspectiva de gènere en els estudis de les narratives històriques és un camp acadèmic que de cada vegada presenta més rellevància. Per això, el tema seleccionat i l'òptica des de la qual parteix aquesta recerca giraran al voltant del sexe femení i la seva representació en la museística arqueològica de la Prehistòria balear. Concretament, aquesta anàlisi es realitzarà a través de quatre casos d'estudi: Museu d'Història de Manacor, Museu Arqueològic de Son Fornés, Museu de Menorca i Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Així doncs, l'objectiu principal serà avaluar l'existència o inexistència d'un biaix de gènere en les exposicions de cadascun dels museus a partir de tres eixos fonamentals: texts explicatius, imatges i cultura material.

Abstract

The gender perspective in the studies of historical narratives is an academic field that is becoming increasingly relevant. For this reason, the selected topic, and the perspective from which this research starts will revolve around the female sex and its representation in the archaeological museum of Balearic Prehistory. Specifically, this analysis will be carried out through four study cases: *Museu d'Història de Manacor*, *Museu Arqueològic de Son Fornés*, *Museu de Menorca* and *Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. Therefore, the main objective will be to evaluate the existence or non-existence of a gender bias in the exhibitions of each of the museums based on three fundamental axes: explanatory texts, images, and material culture.

Índex

1. Introducció	1
2. Hipòtesi i objectius	2
3. Metodologia	3
4. Estat de la qüestió: museística, arqueologia i recerca prehistòrica.....	6
5. Revisió de la museística balear des d'una perspectiva de gènere.....	10
5.1 Museu d'Història de Manacor.....	10
5.1.1 Contextualització	10
5.1.2 Presentació de les dades.....	11
5.2 Museu Arqueològic de Son Fornés.....	14
5.2.1 Contextualització	14
5.2.2 Presentació de les dades	15
5.3 Museu de Menorca	18
5.3.1 Contextualització	18
5.3.2 Presentació de les dades	19
5.4 Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera	22
5.4.1 Contextualització	22
5.4.2 Presentació de les dades	23
6. Anàlisi dels estudis	27
7. Conclusions	33
8. Referències	35
8.1 Bibliografia	35
8.2 Webgrafia	37
9. Apèndix documental	37
9.1 Museu d'Història de Manacor	37
9.1.1 Entrevista guiada	37
9.1.2 Texts divulgatius	41
9.1.3 Fotografies	46
9.1.4 Taules	47

9.2 Museu Arqueològic de Son Fornés	48
9.2.1 Entrevista guiada	48
9.2.2 Texts divulgatius	53
9.2.3 Fotografies	58
9.2.4 Taules	61
9.3 Museu de Menorca	61
9.1.1 Entrevista guiada	61
9.1.2 Texts divulgatius	65
9.1.3 Fotografies	70
9.1.4 Taules	74
9.4 Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.....	75
9.1.1 Entrevista guiada	75
9.1.2 Texts divulgatius	78
9.1.3 Fotografies	79
9.1.4 Taules	80

1. Introducció

Créixer en una societat que no t'ha atorgat les mateixes oportunitats que al veí és un fet que et marca per a tota la vida, però no es deté aquí. En un punt de la teva trajectòria vital comprens que no és un succés de caràcter individual, sinó que tot un sector poblacional es troba en les teves mateixes condicions, amb menys possibilitats i més silencis. Amb el pas del temps, aprens que les dones durant gran part de la història no han comptat amb els mateixos recursos que els homes i interioritzes que potser tu tampoc arribis a accedir a ells. No obstant això, et toca viure en un moment on la lluita pels drets de les dones ha donat els seus fruits i aconseguixes fer camí a un món on les desigualtats comencen a evaporar-se però continuen existint. És, llavors, quan tries el recorregut que desitges construir.

En virtut d'això, la temàtica escollida per a aquest Treball de Final de Grau es troba relacionada amb tot el bagatge que he adquirit en el transcurs dels anys, tant a nivell personal com acadèmic. L'absència d'una representació fidedigna de les dones en el pla d'estudis que he cursat, s'ha convertit en un dels majors incentius per centrar la meva culminació universitària en un camp educatiu que troba el seu auge en el segle XXI: la perspectiva de gènere en els estudis històrics. Els meus interessos també han influenciat a l'hora de triar l'època històrica de les següents línies, motiu pel qual la Prehistòria serà el període protagonista. Així i tot, serà tractada des d'un aspecte actual i que concerneix a les persones del present: els discursos museístics i les narratives històriques que s'exposen en els museus.

Concretant més, l'anàlisi que es durà a terme ha buscat centrar-se en els museus d'arqueologia de les Illes Balears, generant així una recerca completa i representativa de la realitat museogràfica a l'arxipèlag. Amb això, s'han triat quatre museus arqueològics de l'arxipèlag que presenten una secció prehistòrica entre la seva col·lecció: el Museu d'Història de Manacor, el Museu Arqueològic de Son Fornés, el Museu de Menorca i el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Sobre aquest últim, és important destacar que es divideix en dues seus i que, a causa de la indisponibilitat d'una d'elles, la de Dalt Vila, tan sols formarà part de l'anàlisi la seu restant coneguda com a Museu Monogràfic de Puig des Molins. D'altra banda, tampoc s'ha pogut introduir com a cas d'estudi el Museu de Mallorca, una de les institucions que compta amb col·leccions significatives per a entendre la història l'illa mallorquina, atès a que l'espai dedicat a la Prehistòria del museu encara no es troba preparat ni obert al públic.

A través d'aquests quatre centres es s'examinarà la representació de la dona prehistòrica en la materialitat museística, no tan sols a nivell de quantitat, sinó també el com i on apareixen. Certament, això és una qüestió clau per a comprendre el tractament que reben les persones de sexe femení a l'hora de ser il·lustrades: en quines activitats participen? Com és la seva actitud o postura? Formen part de l'escena activament? I més preguntes que aniran plantejant-se progressivament durant l'elaboració del treball escrit. Per norma general, són detalls que en realitzar una visita a un museu, no són cavilats pel públic, però en centrar la mirada en ells, tot comença a ser més evident.

En qualsevol cas, malgrat ser un tema polèmic, no és una matèria excessivament abordada en la recerca balear, encara que sí s'han dut a terme observacions similars en altres museus estatals, com seria l'article de Roberto Ontañón y Adriana Chauvin (2017) *El Museo de Prehistoria y Arqueología de Cantabria: pasado, presente y futuro*. La varietat de publicacions al voltant d'aquest tema, ens deixa un seguit de sistemes de revisió dels discursos museístics que seran combinats –tal com s'explicarà a la metodologia– per a aconseguir els resultats esperats en aquest treball. Aleshores, al no haver-se trobat projectes similars del nostre territori i amb l'ús de diverses eines analítiques és adequat parlar del caràcter innovador per al que concerneix els estudis de gènere de les institucions museístiques d'arqueologia de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera.

Així doncs, sense més preàmbuls, donarem inici al treball que posarà fi al meu pas per la Universitat de les Illes Balears, però no al meu afany de la recerca d'igualtat entre sexes. De fet, com he expressat inicialment, això és només el començament.

2. Hipòtesi i objectius

La hipòtesi de la qual parteix aquesta recerca és avaluar l'existència d'un biaix de gènere en els discursos de la secció sobre la Prehistòria en la museografia balear, concretament en els casos del Museu d'Història de Manacor, el Museu Arqueològic de Son Fornés, el Museu de Menorca i el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. És a dir, a través dels textos explicatius, les imatges, la cultura material exhibida i la interpretació de la mateixa, es pretén analitzar si existeixen biaixos de caràcter androcèntric en les narratives històriques d'aquestes quatre institucions esmentades.

En referència als objectius de la investigació, aquests són diversos però tots s'articulen a partir d'un general. Llavors, el propòsit principal de les següents línies és analitzar si

existeix una invisibilitat de la dona en la Prehistòria i Protohistòria en els quatre centres proposats i quins són els factors que ho provoquen, a més de les conseqüències que té en la realitat i difusió de la història.

Arran d'aquest, els objectius específics que deriven del principal se centraran en avaluar la invisibilitat esmentada i per a això haurà de realitzar-se el següent: primerament, realitzar un recorregut des dels inicis de la inclusió de la dona en els discursos acadèmics i divulgatius en la museística, per a així reconsiderar el procés i les errades o conjuntures que hagin donat lloc a la situació actual; en segon lloc, es revisaran els discursos museístics oferts amb la mirada sempre fixada en la qüestió de gènere i amb una metodologia que ens permeti testimoniar les carències existents en relació a aquest aspecte; a continuació, a través de la informació obtinguda, s'analitzaran i compararan els resultats per a determinar el grau d'incorporació de la dona en cada un d'aquest museus.

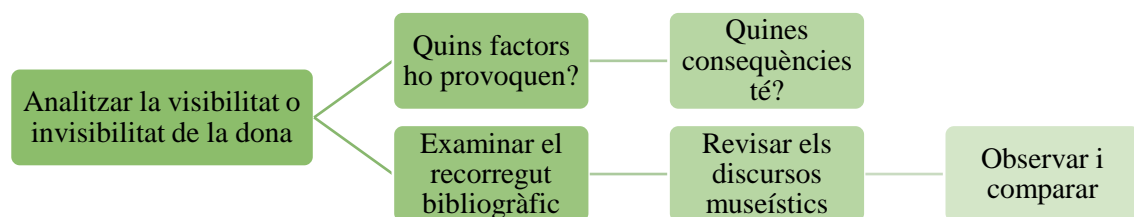

Figura 1. Arbre d'objectius. Elaboració pròpia.

3. Metodologia

Per a poder elaborar una aproximació del discurs museístic dels casos d'estudi que es tractaran, la metodologia que es durà a terme és diversa i transversal, intentant així respondre la hipòtesi plantejada i complir els objectius proposats. S'ha seleccionat un sistema conegut com a *model de triangulació*, mitjançant el qual es contraposaran dades i mètodes quantitius i qualitius centrats en la mateixa problemàtica, aconseguint així una aproximació més àmplia per interpretar els resultats (Hamui-Sutton 2013: 213). Així doncs, comptarem amb tres grans eixos metodològics, conformats per dos de caràcter quantitatiu –lectura bibliogràfica i revisió dels discursos als museus– i un qualitatiu –entrevistes semi-dirigides–.

En referència a la primera part de l'estudi quantitatiu, tindriem el desenvolupament de la recerca bibliogràfica sobre la realitat museística actual, des de més general a més

específica de les Illes Balears. Per a extreure el màxim de profit d'aquesta tasca, es contextualitzarà primerament dins del que són o haurien de ser els museus, les evolucions que han sofert gràcies al moviment feminista, així com les incorporacions de les perspectives de gènere que s'han desenvolupat en les últimes dècades. Arran d'això, s'ha generat una bibliografia que s'esmentarà a grans trets pel fet que l'existència d'aquesta es concentra sobretot a nivell mundial o estatal, però en el pla autonòmic no hi ha recerques que tractin aquesta qüestió de forma específica, per la qual cosa no s'ha pogut elaborar una antologia sobre gènere en els museus balears.

Una vegada finalitzada aquesta secció inicial, es procedirà a passar al gruix del treball, és a dir, l'anàlisi mitjançant la visita a les distintes institucions museístiques seleccionades –Museu de Manacor, Museu Arqueològic de Son Fornés, Museu de Menorca i Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera– i la posada en pràctica d'un seguit de sistemes de revisió que es comentaran a continuació.

En primer lloc, es revisaran els cartells explicatius exposats en cadascun dels museus amb la intenció de determinar si s'ha usat un llenguatge sexista o androcèntric per a construir el discurs narratiu històric; o si per al contrari s'ha emprat un llenguatge inclusiu o sensible a les qüestions de gènere. El que es pretén és estudiar minuciosament la terminologia emprada, en concret, si les paraules engloben un tot o si pot haver-se arribat a produir una exclusió del sexe femení a través del llenguatge. En altres paraules, es busca analitzar si els termes com el d'home no signifiquen humanitat ni són universals o genèrics.

Seguidament, es realitzarà l'estudi proposat per Querol (2014) a través del qual es comptabilitzen les figures de les il·lustracions segons les seves postures o actituds. Les posicions que s'ofereixen són diverses entre les quals hem seleccionat les següents, atès que són les més representades i característiques: "dempeus", assegudes", "amb un genoll en el sòl" o "de genolls". Les imatges, encara que en primera instància puguin semblar un recurs decoratiu, majoritàriament són un element indispensable per a comprendre els discursos museístics que, a més, amaguen un missatge darrere. En aquest cas, allò que pretén considerar-se és si apareix un nombre major de dones representades en les postures associades amb la feminitat, passivitat i submissió –de genolls o assegudes–, front a les postures més masculines lligades al poder –amb un genoll al terra– i les de caràcter més neutre –dempeus–. Així, gràcies a aquests tractaments i l'elaboració de taules que recullin totes les siluetes de les imatges amb la seva respectiva actitud, podrem concloure si

existeix o no aquesta classificació més tradicional en les figures o si no se segueixen els arquetips.

Tercerament, es durà a terme un examen de les funcions o activitats realitzades per les dones i els homes en les il·lustracions, de manera que pugui evidenciar-se si existeix una equitat entre tots dos. A més, pretén veure's quin tipus de labors exerceixen les dones en les societats prehistòriques i si tan sols són reservades per a l'àmbit domèstic o, si per contra, els homes també formen part d'aquests i elles participen en tasques més físiques i que han estat considerades com a masculines històricament. Una altra qüestió que s'analitzarà serà el grau de protagonisme o activitat en les imatges per part de les dones, és a dir, si formen part del pla central de les escenes o si, inversament, queden relegades a un segon o tercer pla. Per a aconseguir això, s'observaran totes les escenes representades a les sales dels museus, comentant-se aquelles més destacades tant en igualtat com en desigualtat de gènere. De fet, en alguns casos s'agruparan per temàtiques per tal d'afavorir l'anàlisi.

Cal esmentar que, en un dels casos, el Museu Monogràfic de Puig des Molins, l'estudi no podrà realitzar-se de la mateixa manera degut a la seva presentació d'imatges a través d'audiovisuals –motiu pel qual no es pot determinar la repetició de les persones–, pel que es farà una revisió de caràcter general de les figures que apareguin, tenint en compte el tractament de les siluetes, la seva actitud i la rellevància que presentin les dones enfront dels homes en les tasques representades.

El següent estadi a desenvolupar serà el de la revisió de les interpretacions atorgades a la cultura material de les exposicions museístiques, intentant percebre si els objectes generen un discurs androcèntric per si mateixos o si la presència de uns textos i unes il·lustracions que l'acompanyen són els que causen unes idees connectades. La manera de buscar l'existència d'aquestes associacions serà a través de la lectura de les descripcions que reben cadascun o la majoria dels objectes exposats, de manera que, podrà determinar-se si és una qüestió individualitzada de les restes o si manté relació amb algun dels altres elements.

Finalment, es duran a terme quatre anàlisis DAFO per a plasmar la informació extreta de la recollida de dades anteriors. Aquesta és una eina d'estudi útil per a la gestió del patrimoni, mitjançant la qual s'analitzen els elements interns i externs de cada cas d'estudi (Foschiatti & Alberto 2012: 2). Això ens permetrà, de manera més visual i senzilla, la presentació dels aspectes més positius i negatius de cada museu, amb els quals podrem

treballar i identificar si existeix el biaix de gènere en ells. L'ordre a seguir serà molt intuïtiu, primerament parlant dels elements interns dels museus –debilitats i fortaleces– amb la disposició que s'ha seguit a la presentació de les dades; seguidament, es tractarien les qüestions externes –amenaces i oportunitats–.

L'estadi qualitatiu de la recerca es veurà reflectit al llarg de tot l'escrit, atès que l'element utilitzat han estat quatre entrevistes a un o dos membres de cadascuna de les institucions seleccionades, entrevista que s'anirà presentant coetàniament al text de presentació de les dades obtingudes i en l'anàlisi final. Les preguntes realitzades comptaven amb una elaboració prèvia, no obstant això, en algunes ocasions la conversa podia allunyar-se d'aquestes i seguir un rumb que, encara que estigués dins dels paràmetres inicials, no formava part de la idea original. Així, en el Museu de Manacor s'ha pogut comptar amb la participació de la seva directora Magdalena Salas; en el Museu Arqueològic de Son Fornés amb Cristina Rihuete, directora d'aquest; al Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera s'ha entrevistat a Maria Bofill, conservadora del centre; i, finalment, en el Museu de Menorca, la trobada ha estat amb dos dels tècnics de la institució, David Cabré i Ocatvi Pons. A través d'això, s'ha buscat aprofundir sobre la visió que té cadascun dels centres sobre la perspectiva de gènere de la mà dels seus treballadors i directors, aconseguint així plasmar la realitat activa de cadascun dels museus.

4. Estat de la qüestió: museística, arqueologia i recerca prehistòrica

Una de les maneres més senzilles de reconnectar amb el nostre passat és mitjançant la visita a museus o col·leccions museogràfiques. Aquests són considerats com a llocs de memòria, on es produeixen relats sobre diversos aspectes de les societats predecessores – com l'art, la política, els canvis socials, etc.– en relació a allò que es decideix exposar i allò que es decideix ocultar o ometre (López 2011). Així doncs, els discursos expositius haurien de ser articulats amb la finalitat de narrar una visió global de la història, sense cap mena de biaix ni deixant a alguns dels seus protagonistes en l'oblit. Malgrat això, massa sovint el caràcter androcèntric de les institucions museístiques i les narratives històriques provoca que en aquests espais el passat que s'exhibeix giri entorn als assoliments masculins, sense tan sols intentar erradicar el vel d'invisibilitat de la realitat històrica de les dones (Bernárdez 2012: 55; Torregosa 2019: 186).

Els canvis en el discurs museogràfic en aquest sentit van començar a ser reclamants en les últimes dècades del segle passat, a partir dels anys 70, moment on també el moviment feminista esdevingué significatiu (Torregosa 2019: 186). Dins de l'hermètic món acadèmic, les exigències per part de les dones que conformaven el moviment feminista van prendre un camí dicotòmic: primerament, lluitaren per aconseguir la igualtat a nivell laboral, drets, salaris i possibilitats de vida; mentre que, en segon lloc, enfocaren les demandes en la inclusió necessària de les dones amb el mateix èmfasi que als homes en els estudis relacionats amb la disciplina històrica i que l'arqueologia "les col·loqués, en els seus discursos i en les seves exposicions, en l'estatus d'igualtat que mai havien tingut"¹ (Querol 2014: 271).

Partint així des de la base esmentada i amb el pas del temps, els canvis realitzats en els museus arqueològics en aquest sentit han estat més aviat insuficients o en alguns casos, inexistents. A nivell estructural, en les darreres dècades, les institucions museístiques s'han anat modificant i renovant, mentre altres s'han inaugurat en els últims anys partint amb la perspectiva de gènere intrínseca. Tot i així, malgrat aquest elevat nombre d'actuacions, la renovació de les infraestructures, no coincideix la major part de les vegades amb la renovació dels discursos en l'exposició (Izquierdo *et al.* 2012: 274). Aleshores, tal com la catedràtica Mª Ángeles Querol exposa, cap de les utopies plantejades anys enrere ha deixat de ser-ho, perillant el camí de cada cop més degut a les noves generacions que pensen que s'ha arribat al cim de la inclusió (Querol 2014: 271).

Una innovació relacionada amb aquesta qüestió a destacar és la creació de museus de la dona a nivell internacional, on elles conformen el subjecte-objecte principal de l'exposició. Aquests van tenir el seu origen a la fi de la dècada dels 80 o principi dels 90 del segle XX i són un dels encarregats de la posada en valor de la importància històrica de les dones, atès que la seva pròpia existència indica que hi ha un discurs important sobre el tema (Llonch & López 2010: 5). La seva aparició fou una conseqüència de la democratització de la cultura, fet que va suposar la incorporació de realitats o col·lectius que fins el moment no eren visibles en l'àmbit cultural (Llonch & López 2010: 5). Sorgiren així noves incògnites, qüestions i narratives que no havien estat plantejades anteriorment i que van començar a plasmar-se en aquesta nova museologia.

¹ Traducció del castellà al català de l'autora.

El desenvolupament d'aquesta mena de museus no es va fer en sintonia a tot el món, generant desigualtats entre els diversos països. Com pot consultar-se a la pàgina web del Ministeri de Cultura del Govern d'Espanya, trobem que la llista de museus internacionals de dones no és excessivament llarga (Ministeri de Cultura i Esport 2020). En el cas de l'Estat Espanyol, allò que podem observar és que els quatre casos que es recullen són museus monogràfics: *Casa Museo Emilia Pardo Bazán*, *Casa Museo Rosalía de Castro*, *Centro Europeo de las Mujeres: Mariana de Pineda* i *Museo Etnológico de la Mujer Gitana*. No existeix, per tant, cap institució que projecti una història global o completa de la dona del país. Mentre que, per exemple, a països com els Estats Units sí que es troben museus de caràcter més col·lectiu, com el *The Women's Museum* a Dallas o el *International Museum of Women* a San Francisco, que desenvolupen una tasca interessant de diverses exhibicions i programes on es dona a conèixer el passat i contribucions de la dona al llarg de la història (Llonch & López 2010: 15).

Com s'ha al·ludit anteriorment, aquesta iniciativa va suposar una posada en valor del paper que ha exercit la dona al llarg de la història i evidència de la seva transcendència. Ara bé, sent idealistes, la creació d'aquests museus orientats específicament a la dona no hauria de ser necessària, pel fet que el seu rol i aportacions haurien d'estar incloses en les cròniques globals des d'una primera instància. La dona i la seva història hauria de deixar de ser una temàtica independent i separada en les narratives històriques, de la mateixa forma que allò que es representa hauria de ser fidel a la realitat i no igualant les seves tasques a les realitzades per l'home. Amb tot, les possibilitats que han existit perquè això ocorregués han estat més aviat reduïdes, pel fet que qui s'ha trobat en els càrrecs dedicats als estudis, elaboració i selecció dels projectes de museus han estat majoritàriament individus amb poca sensibilitat en la qüestió.

Arran de la concentració de poder en aquestes persones, la disciplina històrica ha adaptat una posició i un pensament etnocèntric i androcèntric, que directament ha definit la manera en que s'ha produït i transmès el coneixement (Minnich 1982). Això ha generat l'omissió d'una part de la història que no ha estat considerada com a rellevant o necessària per a comprendre els transcurs dels segles, entre les quals trobaríem, per exemple, les tasques de manteniment, vinculades amb la feminitat i, per tant, oblidades en les narratives històriques. El concepte d'activitats de manteniment va sorgir com a una estratègia metodològica de visibilització del sexe femení en els discursos històrics, on es volien agrupar tot el conjunt d'activitats quotidianes que comprenen totes les tasques

bàsiques i necessàries pel sosteniment i el manteniment del conjunt dels grups socials (Alarcón 2010: 196). Encara així, la magnitud coneguda de les labors dins les societats no fou suficient per ser representada en els estudis arqueològics (Montón-Subias 24), degut a que no responia als esdeveniments històrics que usualment es buscava plasmar.

Avui dia, impulsats pels canvis que s'han realitzat gràcies al moviment feminista i la consegüent immersió de dones en les feines i direccions dels museus, la difusió històrica ha patit un canvi emblemàtic. La preocupació per la representació de les persones de sexe femení i altres minories és més palpable –infantesa, diversitat de classes socials, etc.–, però, no obstant això, no en tots els casos pot instaurar-se immediatament, atès que es necessita una canvi estructural. Aquest tipus de disruptcions són complexes i llargues en el temps, atès que suposen canviar el guió original per un nou, el qual ha de representar adequadament a la totalitat de persones implicades.

En aquesta línia, dins del panorama estatal espanyol, en les últimes dècades, s'han començat a produir canvis en els museus respecte al gènere, però no en tots ha ocorregut simultàniament o per igual. Existeixen diversos exemples dins de les institucions museístiques dins de l'estat on si s'ha produït aquest acolliment, com seria el Museu González Martí a l'any 2010, on van proposar indagar sobre tres figures femenines concretes a través d'un itinerari en l'activitat *Dones amb llum pròpia* (Verdú & Arriaga 2018:1536); d'altra banda, es troben també visites específiques enfocades a donar a conèixer a la dona, tal com la visita guiada *Diosas y Santas* en el *Museo del Prado* o el recorregut temàtic en el *Museo Nacional d'Arqueología Subacuática de La mujer y el Mar: Mitos y Leyendas* (Verdú & Arriaga 2018: 1539).

Enllaçant-ho amb aquest darrer cas, dins dels museus d'arqueologia també pot evidenciar-se un canvi i un camí cap a la inclusió del sexe femení. L'adhesió a aquests plans d'institucions tan destacables, com el *Museo Nacional y Centro de Investigación de Altamira* o el *Museo Nacional de Arqueología Subacuática*, impulsa que en la xarxa museística de l'estat es distribueixin tals idees i iniciatives en aquest sentit. En el primer dels dos esmentats apareixen imatges sobre l'evolució humana incloent figures de sexe femení al mateix temps que masculí; mentre que en el segon es va visibilitzar el protagonisme femení en l'elaboració de metodologia per a la disciplina arqueològica subaquàtica (Izquierdo *et al.* 2012: 276 – 280).

En relació a la bibliografia que tracta d'una temàtica de la que existeix una llista abundant de títols on són abordades diverses qüestions, com les noves propostes en

perspectiva de gènere de Marta Torregosa (2019) *Museos y género: una asignatura pendiente*, revisions als museus estatals actuals com *La representación de las mujeres en el nuevo Museo Arqueológico Nacional: comenzando por la Prehistoria* per Mª Ángeles Querol y Francisca Horno (2014) o simplement una panoràmica de com han anat evolucionant els mateixos com el treball d'Eva Carreño (2016) *Museos en clave de género*. La majoria de publicacions s'han realitzat en format digital en revistes dedicades a l'arqueologia i les acabades de presentar tan sols serien un petita mostra de l'existència real d'escrits que tenen la perspectiva de gènere com a protagonista en els museus, de fet, poden trobar-se fàcilment en qualsevol plataforma de cerca bibliogràfica, per la qual cosa queden a l'abast de tota la població.

A nivell autonòmic, després d'indagar sobre si hi ha estudis des d'una perspectiva de gènere en la museologia balear, només s'ha localitzat un Treball de Final de Màster² realitzat per Sara Ribot Sureda (2021) de la Universitat Oberta de Catalunya. En aquest, tal com el propi títol indica, s'analitzen els discursos de tres Museus de l'illa de Mallorca des de la intenció dita, el *Museu de Mallorca, Es Baluard* i el *Museu Fundació Joan March*. Com pot observar-se, cap dels tres casos que es tracten inclouen un espai de Prehistòria, motiu pel qual podria dir-se que el present estudi es tracta d'una recerca sense cap mena de precedent similar.

5. Revisió de la museística balear des d'una perspectiva de gènere

5.1 Museu d'Història de Manacor

5.1.1 Contextualització

El Museu d'Història de Manacor es troba en el municipi de Manacor, a l'edifici emblemàtic de la Torre dels Enagistes, origen de la qual es remunta a l'Època Medieval. El contingut del centre museístic està dedicat a la història de Manacor i del resta de la zona del Llevant de l'illa de Mallorca. Els orígens del museu es remunten abans de la pròpia inauguració d'aquest, quan el sacerdot Joan Aguiló i Pinya va trobar en 1908 les restes de la basílica paleocristiana de Son Peretó i va lliurar les troballes i els terrenys on es localitzava el monument a l'Ajuntament de Manacor –col·lecció que es va exposar a Torre de Ses Puntes a partir de 1926–.

² “Anàlisi des d'una perspectiva de gènere del discurs de tres museus de Mallorca: Museu de Mallorca, Es Baluard i Museu Fundació Joan March”, traducció del títol català al castellà de l'autora.

Durant les següent dècades, la situació del museu va ser certament versàtil davant tots els diversos esdeveniments històrics que van succeir: durant la Segona República es va traslladar el museu al convent dels dominics de Manacor: després de la Guerra Civil, els mosaics i altres troballes són conservades en la dependència parroquial que s'obre entre les places del Palau i la del Cos (Museu de Manacor 2018), lloc on romanen fins a la inauguració del Museu Arqueològic situat en el centre de la localitat en 1951. Aproximadament 30 anys després, l'Ajuntament va adquirir l'esmentada Torre dels Enagistes, on després de restaurar el seu aspecte i condicionar el seu espai intern, es va instal·lar el Museu de Manacor que avui dia coneixem.

La separació de les sales és senzilla i representativa de les cronologies de les quals el museu presenta restes arqueològiques: en primer lloc, ens trobem amb un saló de Prehistòria, en la qual s'exposa informació des dels primers pobladors fins a la Cultura Talaiòtica, sobretot destacant les restes del jaciment d'Hospitalet Vell; seguidament, hi ha la sala Romana, on es tracten les pròpies fonts clàssiques, la cultura pròpia o la religió d'aquests; tercerament, es descobreix un espai dedicat a l'Antiguitat Tardana, lloc en el qual la protagonista és la basílica de Son Peretó, acompanyada d'explicacions sobre els habitatges o el món funerari; finalment, hi ha la sala Islàmica, iniciant-se amb una explicació de l'expansió dels musulmans pel Mediterrani i narrant després la seva ocupació de l'illa de Mayurqa. Aleshores, tal com indiquen els paràmetres seleccionats per a l'elaboració d'aquestes línies, l'únic espai que s'investigarà serà el referent a la Prehistòria.

5.1.2 Presentació de les dades

Iniciant l'anàlisi del primer museu seleccionat, la primera part a desenvolupar serà la relacionada amb els cartells explicatius de tota la sala corresponent (*Figura 2*). Primerament, és necessari deixar clar que la intencionalitat d'aquests textos és guiar al visitant i oferir-li un seguit de detalls i informació que permetin una experiència fàcil de comprendre, a més d'accessible a tots els públics. Per aquest motiu, tot el que s'exposa està sintetitzat, amb un llenguatge senzill i precís. En termes generals, s'ha utilitzat un llenguatge neutre quant al gènere per a confeccionar els diversos textos. Malgrat això, en una determinada part de l'exposició apareix un títol que tractarem d'esmicolar. *Quan feien d'alt els homes prehistòrics?* és la manera en la qual el Museu de Manacor ofereix les dades sobre les altures mitjanes de les persones que conformaven les societats prehistòriques balears. Si bé és cert que seguidament s'ofereixen les estatures de dones i

homes, el fet que l'encapçalat presenti solament el terme "homes" pot generar confusió i deduccions errònies per part del públic que visita la institució. Endemés, exclou clarament a totes les persones de sexe femení encara que s'hagi elegit el vocabulari involuntàriament. La directora del museu és conscient que si alguna de les parts denota aquest caràcter més androcèntric a les seves sales, aquesta és la dels textos i afirma que possiblement és una influència de la tradició històrica dominant, sent allò que hem heretat (consultar 9.1.1).

El següent objecte d'anàlisi són les imatges, material que s'ha organitzat el seu estudi a través de dues taules que recullen el total de figures presents i la postura d'aquestes. Començant amb la primera d'ambdues, tal com s'ha esmentat en la metodologia, la divisió que s'ha realitzar és per sexes –dones i homes–, infants i figures en que no s'ha pogut identificar el sexe. Així, tenim que el total de persones representades és 61, en el qual 13 són dones, 30 homes, 16 nens i 2 no han pogut ser identificades (*Figura 13*). Cal senyalitzar que el número tan elevat de figures masculines ve donat a que les 22 siluetes que apareixen en la il·lustració relacionada amb els foners balears, on tan sols es plasmen homes i de la qual parlarem més endavant. L'existència d'aquesta provoca que la balança entre dones i homes es desequilibri, aconseguint que el nombre de persones de sexe masculí augmenti a gran escala, passant de 8 individus masculins a 30 per la presència fonera.

Prosseguint dins d'aquesta línia, ara es tractaran les diferents postures que apareixen en les diverses estampes (*Figura 14*). Primerament, ens trobem davant un percentatge elevat de siluetes que es troben dempeus, sent 38 –7 dones, 22 homes, 7 infants i 2 sense identificar–. Els números demostren que és la posició més escenificada en tots els casos, encara que per exemple, per als infants és molt similar a les xifres d'altres postures. En referència a les persones que apareixen assegudes hi ha 12 en total, entre les quals 3 són dones, 4 homes i 5 nens. Les següents dues distincions, de genolls i amb un genoll en el sòl, són representades de manera minoritària, tenint de la primera solament 2 dones, i de la segona, 1 dona i 2 homes. Finalment, en la categoria d'altres, trobem 2 homes i 4 infants.

La quantitat d'imatges exposades en comparació als altres museus és reduïda, però concentra les activitats més rellevants de la societat prehistòrica de la zona Llevant de Mallorca. Si analitzem les il·lustracions amb la intencionalitat de donar visibilitat a la diferenciació de tasques dutes a terme per homes i les realitzades per dones, pot observar-

se que si que sembla existir un patró en aquestes. La cura dels infants sembla recaure en mans de les dones (*Figura 5*), que apareixen constantment representades amb nens al seu voltant, en braços o ensenyant-los algunes tasques que elles mateixes estan exercint –com el control del foc–. En alguna representació, sí que pot diferenciar-se a algun home pròxim a un nen però no és el cas genèric. De fet, tan sols es veu en la primera imatge de la sala, en la qual apareixen un home i una dona cadascun amb un impúber o en una altra escena on dues persones de sexe masculí estan treballant amb metall i un infant els acompanya (*Figura 3*).

D'igual forma podem veure com les dones són les protagonistes de l'àmbit domèstic, on a més d'ocupar-se de les labors conegudes com a tasques de manteniment, també s'encarreguen de la cura dels infants simultàniament. La representació d'una escena de molta és breu però es dona de la mà d'una silueta de dona (*Figura 9*), generant-se una relació d'aquesta tasca al sexe femení. D'altra banda, en una de les il·lustracions, on es veuen a persones de sexe femení treballant dins de la llar, es presencia una absència masculina, però, no obstant això, en una altra imatge que representa una escena de caràcter comunitari però on es desenvolupen activitats quotidianes si que veiem la participació d'homes conjuntament amb dones i infants (*Figura 6*). Una de les escenes que més crida l'atenció és la que es relaciona amb el text d'animals, agricultura i paisatge, en la qual sí podem observar la representació de dones i homes per igual (*Figura 8*), a més d'estar dedicant-se al mateix tipus d'activitats –conreu i ramaderia–.

En últim lloc, una il·lustració d'interès per a l'estudi és aquella on es representen els foners (*Figura 11*), en la qual solament es veuen persones de sexe masculí dedicades a la fona, és a dir, aquelles que eren mercenàries. No obstant això, les fonts ens indiquen que també existien les dones foneres (Agüera 2021), però la seva labor era molt distinta a la que coneixem per part dels homes: elles es dedicaven a l'ensenyament de l'ús de la fona als infants. Com podem advertir, és una qüestió molt menys tractada a causa de la menor importància que se li ha atorgat a qualsevol nivell, motiu pel qual l'aparició d'il·lustracions de dones amb la fona és menys coneguda i ocorre poques vegades dins de la museística.

La cultura material del museu presenta una relació directa amb les imatges i els textos que l'acompanyen, pel fet que les descripcions que complementen als objectes són breus i literals (*Figura 4, 7 i 12*). No existeix un biaix d'interpretació quant al sexe a través de les restes, però potser sí que es realitza una associació de vestigis determinats amb les dones o els homes si les imatges realitzen aquesta exposició, com seria el cas dels molins,

que si ens centréssim en el que es transmet amb la figura corresponent, els vincularíem a les persones de sexe femení. Més enllà d'aquesta dinàmica que es genera per la influència d'altres elements, la cultura material no presenta cap biaix androcèntric o d'associació directa a un dels dos sexes.

Introduint-nos en una labor diferent a les tractades fins ara per part del museu, la difusió que porten a través xarxes social o la seva pàgina web és fonamental per a conèixer la situació i interessos actuals de l'equip que forma part de la institució. A través de les publicacions que han realitzat en Instagram, s'entreveu el grau d'importància que li donen a l'existència d'un contingut de qualitat sobre la Història de la dona, presentant figures importants femenines o desmentint mites com l'existència única de guerrers homes o l'associació d'activitats com la caça a aquests. Concretament, aquest últim mes de la dona, Magdalena Salas ens va comentar que van estar aprofundint sobre Marylène Patou-Mathis, escriptora del llibre “L'home prehistòric és també una dona” (consultar 9.1.1). En la pàgina web, també ens aporten activitats didàctiques, tallers o recursos relacionats amb la temàtica, on es reconeix una preocupació per la presència femenina real en aquestes, introduint-la als discursos històrics de manera natural. Una altra de les seves iniciatives són els tallers en línies, entre els quals, seguint la línies de l'estudi, destaca l'anomenat *Arqueòlogues, paleontòlogues, dones investigadores*, en el qual es pretén donar reconeixements a les dones dins de la recerca, deixant de costat el masclisme científic que existeix des de fa segles. En suma, pot albirar-se una intenció inclusiva per a les dones dins del Museu de Manacor en les activitats més presents i fàcils de renovar.

5.2 Museu Arqueològic de Son Fornés

5.2.1 Contextualització

Situat en el municipi de Montuïri, el Museu Arqueològic de Son Fornés acull una exposició monogràfica que recull cultura material i informació de les múltiples comunitats que van poblar el jaciment de Son Fornés des de la Prehistòria fins a l'Època Clàssica. Cal esmentar la importància de la seva ubicació en el Molí des Fraret, un molí fariner de vent del segle XVII, adquirit l'any 1990 per l'Ajuntament de Montuïri (Consell de Mallorca 2020). En la dècada següent, les distintes estructures del molí van ser restaurades per l'Escola taller de restauració de patrimoni del Consell Insular mallorquí, a més de comptar amb el suport i l'ajuda d'altres entitats, com l'Ajuntament del poble.

Abans de la seva obertura, el jaciment de Son Fornés comptava ja des del 1999 amb la Fundació Son Fornés, una institució per a investigar, conservar i divulgar les troballes

realitzades a l'enclavament. Més endavant, concretament l'any 2008, la Fundació Son Fornés es va dissoldre i la gestió del museu va passar a mans de l'Ajuntament de Montuïri i la Universitat Autònoma de Barcelona a través d'un conveni.

Pel que fa al museu, es va inaugurar l'any 2001, amb un total de cinc estàncies dividides cronològicament: la primera és de caràcter contextual, on s'explica la ocupació en espai i temps del jaciment, a més de la trajectòria de les excavacions des dels inicis en 1975 fins avui dia; segonament, trobaríem la sala talaiòtica, que compren tota la cultura material i discurs del 900 al 500 a. C., sent l'espai més ampli del lloc; a continuació, està la sala corresponent a l'Època Postalaiòtica, amb una cronologia des del 550 al 250 a. C.; en quart lloc, la sala clàssica o romana recull totes les troballes compreses entre el 250 a. C. al 100 d. C.; finalment, es troba la sala medieval amb restes del segle V al XIII d. C. Dins dels interessos d'aquesta anàlisi, les sales que seran tractades seran les pròpies de la Cultura Talaiòtica i Postalaiòtica.

5.2.2 Presentació de les dades

La informació exposada en el Museu Arqueològic de Son Fornés ve de la mà d'un conjunt de panells ordenats numèricament en les diferents sales ja esmentades (*Figura 16*). En la majoria dels casos, les dades plasmades tenen relació amb els objectes de dins de les vitrines, encara que en altres casos són tan sols contextualitzacions o paràgrafs descrivint la vida de les persones habitants de l'enclavament. En aquests, el llenguatge que s'utilitza és de caràcter més general i neutre en quan a gènere, apareixent una sèrie de paraules que representen la totalitat de les persones que habitaven el jaciment, com serien "població", "gent" o "societat". Unes línies que em sembla interessant destacar es troben en el panell 15 titulat *Fet a casa*, en el qual s'esmenta que "Cap d'aquests objectes va ser fabricat per artesanes o artesans especialitzats sinó que cada unitat domèstica els tornava a produir quan necessitava tenir-los de nou". L'ús dels dos gèneres per a representar una narrativa històrica no sol ocórrer sovint, atès que s'utilitza el masculí per a englobar a tots dos i generant una certa confusió d'interpretació, situació que va voler ser evitada per part de l'equip directiu des del principi, tal com la seva directora ens ha comentat en l'entrevista realitzada (consultar 9.2.1). Per això, és substancial aquesta representació textual acompanyada, a més, d'una il·lustració d'un home i una dona fent la mateixa tasca (*Figura 19*). En el panell 30, impulsat per les fonts clàssiques, es parla dels foners presentant-los tan sols com a homes i, en el panell següent, també es referencien als

guerrers únicament en masculí, però aclarint que això es deu a la societat patriarcal en la qual vivien.

Passant a l'estudi de les imatges, de la mateixa forma que en el museu anterior, s'ha elaborat una taula que recull i reproduïx totes les figures que es poden veure a través del recorregut i sales indicades uns paràgrafs més dalt (*Figura 35*). D'aquesta manera, s'ha realitzat el recompte de 15 il·lustracions, en les quals apareixen un total 87 persones, d'entre les quals hi ha 30 dones, 35 homes, 15 infants –sense ser sexuats– i 7 individus que no ha estat possible identificar el seu sexe. Tal com indiquen les dades, la representació de siluetes masculines i femenines és pràcticament la mateixa, encara que els primers presenten majoria. No obstant això, sí que sembla existir un retrat equitatiu real. A més, cal tenir present que al no conèixer-se el sexe de les persones que no han estat identificades, potser el nombre de dones podria augmentar.

En referència a les postures, observem que un total de 58 figures es troben dempeus, sent els homes el més nombrosos en aquesta posició però seguit per les dones amb tan sols 6 persones menys en aquesta postura –el restant serien nens i individus sense identificar–. Respecte a les persones que es troben assegudes, s'han localitzat 17 siluetes, sent la majoria dones amb 9 representacions i, darrere d'elles, homes, amb 5 figures (*Figura 36*). Continuant amb els individus posicionats de genolls o amb un genoll en el sòl, veiem una xifra curiosa, atès que no hi ha cap dona agenollada ni amb un sol genoll en terra, mentre que sí apareix 1 home de genolls i 2 amb un genoll recolzat en la superfície. En darrer lloc, es troba la categoria “altres” que tan sols són representades per infants o persones sense identificar, sent 4 figures les que es veuen així, tractant-se d'algun impúber o no determinat que està de gatxoneta o un nounat en braços de la seva mare.

Pel que fa a la revisió de tasques o funcions realitzades per dones i homes, en tota l'exposició podem advertir que existeix una escenificació dels dos sexes embolicats en les mateixes activitats, encara que en unes certes il·lustracions no és exactament així. La primera a comentar precisament és una de les excepcions de tot el museu (*Figura 17*), en la qual ens trobem una escena quotidiana i domèstica dins d'una habitació talaiòtica, com el propi títol del panell 13 indica. En aquesta estampa poden veure's tan sols dones o infants realitzant tasques de manteniment o la cura d'elles als nens, ergo, hi ha una manca de representació masculina. Un altre cas seguint dins l'àmbit domèstic seria el del panell

28, referent a l'atuell, on apareix tan sols una senyora fabricant algun dels utensilis pertinents.

La resta d'imatges sí que plasmen la presència de dones i homes igualitàriament en les diverses activitats dutes a terme, des de la cuina, l'escorxament d'animals i a les reunions socials, fins a la construcció de talaiots. En una d'elles, en el panell 19, les persones apareixen fent vida al talaiot i, en la part esquerra de la imatge, es veu a un home relacionant-se amb un infant i que sembla estar donant-li una explicació (*Figura 28*), una situació poc comuna dins de les il·lustracions històriques, atès que sempre són les dones les que solen estar amb els més joves. Un altre cas digne d'esment és el del panell 29, on es representen homes i dones de la societat fonera balear (*Figura 33*), un fet molt poc comú atès que tan sols solen rebre importància els homes mercenaris dedicats a la fona.

En aquest museu, la cultura material i la seva interpretació, es troben altament lligades als textos dels panells comentats prèviament. Cal assenyalar que la quantitat de restes materials no és un nombre elevat en comparació a altres dels museus tractats, però ha de tenir-se en compte que aborda tan sols un jaciment, encara que també potser perquè l'interès de com plasmar la informació estava en un altre punt. Així, les petites descripcions que tenen els objectes són breus i literals, per la qual cosa han de ser relacionades amb les imatges i les dades aportades a través dels escrits si es vol aconseguir una interpretació fidel. Si es realitza d'aquesta forma, tenint en compte l'anàlisi que s'ha estat realitzant, es contempla que no existeix un biaix de gènere en la cultura material. De fet, Cristina Rihuete, en preguntar-li durant l'entrevista sobre quina part considerem arribar a presentar més una perspectiva sexista, ens va comentar que per a ella els objectes eren la part més complicada, pel fet que aquests no menteixen i generar un discurs fals sobre ells és pràcticament impossible (consultar 9.2.1).

Sortint del contingut físic de l'exposició, la divulgació i la didàctica que realitzen a través de xarxes socials, pàgina web i tallers és interessant tenir-la present a l'hora d'estudiar aquest tipus de qüestions, atès a que és una manera més senzilla d'anar introduint noves temàtiques. Després de tot, aquesta és una tàctica accessible d'incorporar aspectes que no poden identificar-se en la narrativa museística encara que en cas de Son Fornés i, parlant ara únicament de dones, sí que existeix la seva representació de forma explícita. Encara així, el que podem observar és que la intencionalitat del museu des d'un primer moment no ha estat crear una història sobre les dones a part del discurs general ofert, sinó tenir-les incorporades en la línia principal exposada, en la qual, de fet,

pertanyen realment. És per això que no trobem cap funció, taller o publicació –més enllà de les realitzades el dia de la dona– relacionada solament amb la qüestió femenina, atès que la inclouen regularment en tot el que desenvolupen.

5.3 Museu de Menorca

5.3.1 Contextualització

A la ciutat de Maó es troba la següent institució que es tractarà, el Museu de Menorca. Prèvia a l'obertura del museu actual, va existir un primer precedent que es va donar a conèixer com a Museu Municipal de Maó i estava situat a l'antic edifici del Principal de Guàrdia. Es va inaugurar a 1889 de la mà de Juan Seguí Rodríguez gràcies a les aportacions d'alguns particulars, a l'igual de les primeres peces a conservar que foren fruit d'una donació. Tan sols un any després, el fundador va morir i l'Ajuntament va oferir la conservació de la col·lecció al claustre de professors de l'Institut, els qui es van encarregar de desenvolupar, aportar a la difusió del patrimoni i protegir-lo (Museu de Menorca 2016). Posteriorment, es va optar per realitzar un trasllat de les restes a l'Ateneu de Maó.

Passades les dècades, el 1944 es va crear el Museu Provincial de Belles Arts, coincidint amb el moment que l'Ajuntament de Maó va cedir el palau de Can Mercadal i es van iniciar una sèrie de reformes per a poder comptar en ell amb el museu i la biblioteca pública. Davant aquest nou canvi, es van sumar béns de diversos llocs entre els quals trobem els de l'Ateneu de Maó, la Comissaria d'Excavacions, la Subcomissió de Monuments i altres béns privats, que van fer que s'incrementés el nombre de restes dins la col·lecció –per exemple, es va acollir el material arqueològic de les excavacions que s'estaven desenvolupant en el moment–. A més, es va fer una tasca de documentació i difusió de les col·leccions del museu molt importants a través d'exposicions temporals i promoció d'artistes.

L'any 1975, amb el nom oficial de Museu de Menorca, aquest s'integra en la xarxa del Patronat Nacional de Museus. En aquest context i amb motiu dels problemes d'infraestructura de Can Mercadal, la seu del museu es va traslladar al Convent de San Francesc. La direcció des d'aquest moment fins a 2015 va recaure en l'arqueòleg mallorquí Lluís Plantalamor Massanet, secundat per la incorporació del Govern Balear en la gestió del museu temps després. Va ser llavors en la dècada dels 90 del segle XX quan progressivament van començar a inaugurar-se diverses sales del museu, arribant a la seva obertura completa en 1998 i donant lloc al nou museu menorquí. D'aquest moment

ençà, les col·leccions van anar augmentant per diversos vies –excavacions, retorns de peces, donació de col·leccions privades, compres, etc.–, però els criteris per aconseguir aquests nous materials van ser dos: que es tractés d'una resta menorquina o que tingués una transcendència contundent dins del discurs museístic. En el 2011, la gestió del museu va passar a ser gestionat pel Consell Insular de Menorca i, actualment, aquest es troba en obres, desenvolupant un nou projecte museístic per a convertir el museu en una infraestructura adequada (Museu de Menorca 2016).

Pel que fa a la divisió del contingut exposat, el museu presenta diverses sales ordenades per cronologia: *La prehistòria: els primers pobladors i la Cultura Talaiòtica, En l'òrbita de Roma i el primer cristianisme, El període islàmic. Les illes Orientals i Manûrqa, La conquesta cristiana i la Baixa Edat mitjana (segles XIII – XV), Sota l'Imperi dels Àustria (segles XVI – XVII), El segle XVIII: entre Espanya i Gran Bretanya, Menorca en el segle XIX, La gran transformació del segle XX* i altres espais com a exposicions temporals o sales dedicades a la història del museu i persones cèlebres de l'arqueologia menorquina. Així doncs, l'anàlisi que es realitzarà en aquest treball tan sols comprendrà el material exposat en la primera sala de les esmentades.

5.3.2 Presentació de les dades

Com hem fet fins ara, la primera part de la nostra anàlisi consisteix en la revisió del text que guia l'exposició i visita del museu (*Figura 38*). A la sala de Prehistòria, la informació es recull en cartells explicatius que en algunes ocasions poden acompanyar a objectes de cultura material, mentre que en unes altres, tan sols es tracta de panells oferint contextos, detalls i puntualitzacions sobre la vida a la Menorca prehistòrica. Les pràctiques que es descriuen en aquests semblen ser representades per tots dos sexes, o almenys és la sensació que es crea davant la inexistència d'algun terme que marqui un biaix de gènere. Així doncs, la terminologia utilitzada és de nou imparcial quant al gènere, veient com l'ús de paraules com ara “societat” o “persones” és comú, oferint un relat neutre, complet i inclusiu. Això ha estat gràcies a la tasca minuciosa per part de l'equip museístic que, com ens diu el seu tècnic David durant l'entrevista realitzada, va intentar que els continguts i discursos tinguessin sempre present a la dona (consultar 9.3.1).

En el cas de les il·lustracions que acompanyen el text, en aquestes sí que poden entreveure's uns certs elements que denoten diferenciació entre i homes. Cal emfatitzar que, en alguna de les imatges hi ha figures que el seu sexe no ha pogut ser identificat pel que no s'han comptabilitzat en el recompte final. En total, s'ha treballat amb 10 imatges

que compten amb la representació de 37 dones, 74 homes, 24 persones sense distinció i 10 infants, sumant un nombre de 145 siluetes (*Figura 63*). La disparitat entre sexes és més elevada que en els museus vists amb anterioritat, a més de l'existència d'una major multitud de representacions generals. Les xifres entre figures femenines i masculines són bastant distants, generant preocupació per la falta d'una equitat real en la imatge de la societat que ofereix la institució. No obstant, l'existència de 24 figures que no han pogut ser sexuades dona lloc a pensar que potser el nombre de dones podria augmentar, encara que potser podria succeir tot el contrari i augmentar la desigualtat.

Envers les postures de les figures, la divisió realitzada torna a ser la mateixa que s'ha executat per al Museu d'Història de Manacor i el Museu Arqueològic de Son Fornés (*Figura 65*). La quantitat final de persones que es trobem dempeus és de 104, tenint un nombre major d'homes que de dones –65 sobre 25–. La presència de la resta de posicions és molt menor, atès que una gran part de les figures han estat representades a peu dret, de manera que, els homes asseguts són tan sols 5, mentre que les dones són 2, quantitats molt reduïdes per la realitat que s'intenta transmetre. Les positures restants són menys constitutives i no ofereixen massa informació sobre el rerefons d'aquestes, encara que sí pot veure's que tant amb un genoll en el sòl que de genollons hi ha més dones que homes, malgrat la diferència no és destacable entre ambdós. Darrerament, apareixen un conjunt de figures que es troben dins del marc que s'ha denominat com "altres", però no són d'importància per a l'estudi.

Introduint ara les activitats executades per cadascun dels sexes, s'adverteix visiblement que hi ha una distinció de labors realitzades per homes i altres per dones, encara que algunes altres són dutes a terme per tots dos. Al llarg de l'exposició, es troben diverses imatges relacionades amb ritus funeraris, en les quals en algunes sí que apareixen dones formant part d'aquests, mentre que en unes altres no i els homes sempre hi són. Igualment, el nombre de figures femenines participant en els rituals és menor i no semblen ser un element actiu del procés, atès a que la seva posició i dinamisme no reflecteixen implicació directa. Relacionat amb això, existeix una única il·lustració que representa el culte als difunts (*Figura 62*), on tan sols poden veure's persones de sexe femení realitzant la preparació funerària dels cossos o algun infant acompanyant-les.

Altres tasques on únicament es veu a les dones sent partícip és en les de producció tèxtil o les d'alimentació. En el primer dels casos, s'exposa una imatge que es tracta d'una persona de sexe femení de genolls telant – encara que els dos tècnics del museu afirmen

que ha estat una decisió aleatòria–, acompanyada de tres figures independents on una es troba llaurant –dona– i les altres dues pescant –home i dona–; mentre que en el segon, hi ha una estampa clara en la qual apareixen quatre dones cuinant o formant part del procediment alimentari, acompanyades d'un infant i un home que aparenta una edat avançada es troba dret observant, però sense cap mena d'implicació. De la mateixa forma, tan sols pot observar-se una sola imatge que exhibeixi ornaments i es tracta d'una dona.

És necessari emfatitzar també aquelles imatges on els protagonistes són tan sols masculins. De la mateixa forma que en el Museu d'Història de Manacor, un dels panells és exclusiu per a parlar dels foners (*Figura 54*), els qui són presentats com a homes i mercenaris, sense esment a la labor de les dones foneres i el seu paper dins l'educació de les noves generacions. Altres activitats que es veuen configurades només pel sector masculí de la societat són la metal·lúrgia i la ceràmica, representades conjuntament amb tan sols una figura que es troba fonent metall. Cal destacar que és una il·lustració petita i tan poc amb massa importància dins l'exhibició, motiu pel qual potser tampoc es compta amb més persones fent la tasca.

Pel que fa a la resta de funcions, en unes imatges o altres, sí que es veuen portades a terme per tots dos sexes, potser amb una major quantitat de figures de sexe masculí, però es relaciona directament amb el fet de que hi ha una major presència d'aquests en tot el museu o, almenys, a la sala de Prehistòria. Així doncs, apareixen homes i dones en els ritus funeraris tal com s'ha esmentat prèviament –remarcant el paper distant d'elles–, en les il·lustracions sobre les primeres pràctiques mineres o en les relacionades amb l'agricultura i la subsistència.

Quant a la cultura material exposada, la interpretació que se li ha donat a través de les descripcions presentades al costat de cada peça és completament tècnica i sense cap denotació subjectiva o que impliqui obertament un biaix de gènere. Al llarg de l'exposició, no s'han realitzat associacions d'objectes als sexes, possiblement perquè el context arqueològic en el qual es van trobar no donava lloc a determinar si es tractaven d'elements femenins o masculins. Per exemple, les restes d'aixovars es presenten a pertanyents a un individu sense sexar, és a dir, sense cap diferenciació, igual que un altre tipus d'objectes que no tenen correlació real amb els sexes.

Abans de comentar alguns detalls sobre la divulgació del Museu de Menorca a través de xarxes socials o la seva pròpia pàgina web, ha de tenir-se en compte que en tractar-se d'una institució que compta amb col·leccions de diferents èpoques, les didàctiques, els

tallers o la difusió que realitzen engloba moltíssimes més qüestions i temàtiques. En aquest context, allò que hem pogut veure és que dins de l'Època Prehistòrica a l'hora de realitzar activitats no es focalitzen específicament en qüestions relacionades amb la dona, sinó que la inclouen consubstancialment, en part perquè la falta d'informació no permet saber quines eren les seves funcions en la societat. No obstant això, amb períodes posteriors sí que realitzen publicacions aprofundint en informació sobre les persones del sexe femení, com la de *Dones i sabates* o la presentació de figures femenines importants en la història menorquina. A més, el museu compta amb iniciatives significatives, com l'anomenada *Dones de Menorca*, que consisteix en donar visibilitat a les dones vinculades a l'illa que han fet aportacions en qualsevol àmbit.

5.4 Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera

5.4.1 Contextualització

El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera està compost per dues seus diferenciades: una d'elles situada a Dalt Vila i l'altra a la necròpoli púnica de Puig des Molins, on es troba el museu monogràfic de l'emplaçament. La història i recorregut de les dues seus és divergent, trobant així que la seu situada en Dalt Vila, a la Capella del Salvador, és la més primitiva de les dues. Aquesta es troba envoltada d'altres enclavaments de transcendència històrica com el Castell, l'antiga Llotja o la pròpia Catedral de l'illa. D'altra banda, la seu de la necròpoli es troba en una zona més oculta a causa de les construccions que l'envolten. No obstant, la seva localització correspon amb la posició estratègica que els propis fenicis van seleccionar, connectat de manera directa amb l'actual Dalt Vila.

La seu situada en la part alta de la ciutat fou creada l'any 1907 gràcies a la donació a l'Estat de la col·lecció compilada per la Societat Arqueològica Ebusitana (Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera 2018). L'esmentada Societat havia excavat des del moment de la seva fundació, en 1903, diversos llocs d'interès de les Pitiüses i a partir d'aquestes es van generar les primeres exposicions permanents. Desafortunadament, el 2010 el museu per problemes en la seva infraestructura, després de més d'una segle d'existència, va haver de tancar temporalment les seves instal·lacions. Avui dia, una dècada després del recés de les instal·lacions, les condicions continuen sent les mateixes, encara que es troba en procés de reforma arquitectònica i de transformació en la narrativa històrica que oferirà la institució en un futur. En virtut d'això, la seu de Dalt Vila no podrà constituir part de la present recerca, davant la impossibilitat de visitar-la i analitzar el seu contingut.

És per això que la representació d'Eivissa i Formentera en aquest treball tindrà tan sols un únic cas d'estudi, el Museu Monogràfic de Puig des Molins. La creació d'aquesta seu es va originar arran de la visita del rei Alfons XIII el 1929, moment en que Carlos Román, director del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera en aquells dies, li va proposar un ambiciós projecte: la declaració de la necròpolis com a monument històric artístic, la consegüent compra dels terrenys que fins aquell ençà eren propietat particular i la construcció d'un nou museu que acollís les restes de la seu de Dalt Vila (Costa & Fernández 2012: 1). El monarca va acceptar l'oferta, això no obstant, la proclamació de la Segona República va provocar certs inconvenients que no van aconseguir solucionar-se fins la visita del president del nou règim l'any 1932, Niceto Alcalá Zamora, qui va acabar tancant l'acord de construcció del nou immoble. Malauradament, l'esclat de la Guerra Civil va paralitzar l'aixecament de l'edifici i no es va poder finalitzar fins el 1965 (Costa & Fernández 2012: 2).

Un cop va estar llest, es va percebre que l'edificació no podia conservar els materials de totes les excavacions d'Eivissa i Formentera, per la qual cosa van decidir conservar la seu de Dalt Vila com aquella general i van concertar que el nou immoble seria un Museu Monogràfic de la necròpoli de Puig des Molins. Finalment, el museu va obrir les seves portes el 1968 i, des de llavors, el museu ha passat per diverses reformes per tal d'adaptar l'estructura a les seves pròpies necessitats i el discurs històric ofert als nous estudis (Costa & Fernández 2012: 2).

En relació a la distribució del museu, aquest es divideix en cinc exposicions permanents enfocades al món funerari de la societat fenici-púnica i posteriorment romana: *L'eternitat a través del foc. La mort en el període fenici (625 – 525 a. C.)*; *El Viatge al Més Enllà. Rituals funeraris púnics (525 – 25 a. C.)*; *Temps de mort. Enterraments púnics (525 – 25 a. C.)*; *Sit tibi terra levis. La mort en època romana i tardoantiga (25 a. C. – 700 d. C.)*; i *Col·leccionisme i patrimoni. La Col·lecció “Sainz de la Cuesta”*. Així, respectant la cronologia d'anàlisi proposada anteriorment, tan sols seran matèria d'estudi els continguts de les tres primeres sales.

5.4.2 Presentació de les dades

Començant, doncs, amb el primer dels sistemes proposats de revisió, ens centrarem ara en la informació exposada en el cartells explicatius. En aquest cas, les dades les trobem a través de pantalles digitals i breus descripcions en sala que mostren una petita contextualització de cada una de les sales. Aquestes són més aviat generals i no

aprofundeixen excessivament en el contingut de les sales, és a dir, serveixen més de suport per a comprendre l'exposició que es presenta a continuació. Tal com pot veure's en la *Figura 66*, el llenguatge que s'ha utilitzat per a l'elaboració dels textos és més aviat neutre en relació al gènere, oferint així una òptica general del món funerari a la necròpoli de la societat fenici-púnica que va poblar Puig des Molins. A més, com és obvi en tractar-se d'un enclavament funerari, s'exposen les tradicions o tipus d'enterrament de cada període ocupacional, pràctiques en les quals, segons la informació que ens ofereixen els cartells –a més d'altres recursos oferts que detallarem a continuació–, participava tota la comunitat sense distinció de gènere.

Pel que fa a les imatges exposades, el museu les concentra a través de contingut audiovisual lligat a cadascuna de les sales. D'aquesta manera, la revisió que es realitzarà, en aquest cas, serà parcialment diferent, pel fet que ens trobem davant figures en moviment que no poden ser tractades de la mateixa forma que les imatges estàtiques. Endemés, per a aconseguir una presentació de les dades òptima, l'anàlisi de la posició de les il·lustracions es veurà entremesclada amb la de les activitats que estan exercint, sistemes que s'han realitzat per separat en els anteriors museus. Abans d'entrar en la matèria dels curtmétratges, hem de recordar que aquests van enfocats a les activitats que es produïen en la pròpia necròpoli, per la qual cosa la temàtica girarà entorn a la mort, rituals i enterraments.

Així doncs, en la primera sala de les tres a analitzar, és a dir, la referent a la mort al món fenici, la protagonista del curtmétratge és una dona exànime, que està al caire d'endinsar-se en una sèrie de pràctiques rutinàries dels fenicis d'Ebusus després d'una defunció. Envers la segona i tercera sala, relatives al període púnic de la ciutat –tant rituals funeraris com enterraments–, el personatge sobreixent en tots dos casos és un difunt masculí, però existeix una representació latent de les dones. Detallant més aquesta última afirmació, a través dels films –incloent el primer on apareix la difunta– podem apercebre que la participació femenina era un element actiu en el món funerari fenici-púnic, o almenys de la forma en la qual s'ha decidit presentar en l'exposició museística. És, per tant, una mostra que el rol que duen a terme les dones no dista del dels homes en aquesta mena de pràctiques socials, qüestió que també pot observar-se a través de la similitud en les accions, postures i funcions que desenvolupen tots dos, tal com seria la preparació del cos del difunt per l'enterrament o la participació en les ofrenes. La conservadora del

museu, Maria Bofill, ens va confirmar durant l'entrevista que això es degut a unes dades arqueològiques que confirmaven que tota la societat estava representada (consultar 9.4.1).

Canviant al següent objecte d'estudi, la cultura material exposada en les vitrines que ocupen les tres sales del museu, correspon a l'organització cronològica i temàtica esmentada en la part introductòria d'aquesta col·lecció. En referència a la primera sala, *L'eternitat a través del foc. La mort en el període fenici (625 – 525 a. C.)*, allò que podem observar és una representació bastant equitativa quant a enterraments de ambdós sexes, a més d'una interpretació dels objectes fidel als estudis realitzats. Les descripcions de les peces són un element crucial a l'hora de conèixer per part dels visitants allò que se'ls presenta, de manera que és transcendental fixar-se en la informació que aporten. En aquest cas, pot trobar-se una similitud de tracte (*Figura 67 i 69*), relacionada amb la manera de presentar les restes d'incineracions i els aixovars de dones i homes, afegint el fet també que no s'ha produït una classificació diferenciada entre els enterraments propis d'un sexe o un altre –encara que potser pot haver-se donat així ja que no existia cap divergència en la pròpia societat–.

La següent sala, *El Viatge al Més Enllà. Rituals funeraris púnics (525 – 25 a. C.)*, presenta una major capacitat i s'exhibeix un nombre major de peces, per la qual cosa hi ha més varietat en la tipologia de les restes. En primer lloc, s'aprecia com la quantitat de peces que formen els aixovars han augmentat amb el canvi fenici-púnic de la necròpoli. Gran part de les figures que apareixen com a novetat en aquesta secció tenen relació amb la fertilitat i, encara que no és en tot els casos, algunes d'elles són representades en forma femenina. Altrament, podem contemplar a través de l'exposat, com la presència de figuretes de divinitats femenines, com *Dea Nutrix*, en els rituals funeraris púnics és abundant, calibrant-se amb aquelles de divinitats masculines. Aquest fet, sens dubte, és representatiu dels habitants de Puig des Molins, els qui trien portar amb elles i ells fins a la mort a divinitats de tots dos sexes, mostrant així la importància d'ambdós sense disparitat.

Continuant amb aquest espai, una secció que adquireix rellevància dins del nostre treball és la denominada com a *Gènere i ofici*, on pot veure's la cultura material trobada organitzada segons la diferenciació de sexe femení o masculí –encara que no existeixen testimonis epigràfics que determinin el sexe de les troballes a les que es vinculen les troballes–, afegint-se també una tercera branca referent a la infància. Si es consulten les fotografies (*Figura 81 – 87*) es podrà constatar l'assignació d'objectes segons el sexe i

com aquests perpetuen els rols de gènere de caràcter tradicional, fet comentat també per Bofill durant l'entrevista (consultar 9.4.1). En aquesta línia, ens trobem alguns elements d'identificació femenina vinculats a l'activitat tèxtil en tot el seu procés; mentre que entre els elements de vinculació masculina destaquen els ganivets. Després d'això, apareix un seguit d'instruments distintius d'ofici, que han estat proporcionats a través de les sepultures. Algunes de les activitats representades són la de terrissaire, pagès, pescador, entre altres, i totes venen presentades en masculí o masculí genèric, però que al capdavall, donen a entendre que eren oficis únicament d'homes.

Temps de mort. Enterraments púnics (525 – 25 a. C.), és la darrera sala del Museu de Puig des Molins d'interès per a la nostra recerca. La matèria que es plasma és molt similar a la de la primera sala, encara que ajustant-se a la cronologia esmentada. Així, els ítems principals exposats són els hipogeus, les incineracions i els respectius aixovars. La interpretació que reben diferencia entre sexes, però no d'una manera pejorativa cap a les dones. Tampoc mostra que existeixi una diferenciació dins dels propis aixovars, sinó que en tots dos sexes aquests es componien bàsicament pels mateixos elements: recipients per a la libació, ofrenes, figures de defensa per al difunt, etc. Pel que, tant la cultura material d'aquest espai com el seu significat atorgat, no reflecteixen un biaix de gènere.

Més enllà d'això que podem veure en les diferents habitacions dedicades a l'exposició, hem de tenir present la tasca didàctica i divulgativa del museu –guies, pàgina web, fullets, tallers, etc.–, on es té present la qüestió de la dona en la societat fenici-púnica i hi ha una preocupació per integrar-la de manera fidel i verídica. És per aquest motiu que, en els tallers didàctics que realitzen o les representacions teatrals incorporen temàtiques on és fonamental parlar del paper de la dona o, també, el dels infants, tal com seria el de *La vida quotidiana dels nens d'època antiga: l'alimentació, l'educació, la família i els jocs* o *El món de la religió i les creences antigues: estudi dels déus i principals divinitats del món antic*. A més, les xarxes socials també són utilitzades a aquest efecte, assenyalant qüestions que a través del discurs museístic general, el qual és menys modificable, no arriben a tractar-se. Per tant, totes aquestes eines són utilitzades de manera complementària però que, no obstant això, són necessàries i de gran utilitat per a donar visibilitat a molts aspectes o grups poblacionals, com seria el femení, que en certa manera, es van deixar en l'oblit durant llargues dècades d'estudi.

6. Anàlisi dels estudis

Acabada la presentació de les dades dels museus corresponents és moment d'escodrinyar la informació que s'ha anat revelant. L'eina principal que s'utilitzarà és l'anàlisi DAFO (*Figura 15, 37, 65 i 94*), a través de la qual realitzarem l'exposició final dels resultats del nostre estudi per a cadascun dels museus analitzats. Així doncs, iniciant amb l'ordre proposat en la metodologia, el primer sector a treballar serà el de les debilitats, seguint també l'estructura que s'ha dut a terme en l'apartat anterior: textos explicatius, imatges, cultura material i difusió per xarxes socials, tallers o pàgina web.

D'aquesta manera, s'ha trobat que no tots els museus balears d'arqueologia presenten les mateixes febleses encara que algunes són compartides entre dos o tres museus, però no arribant a repetir-se en tots. Primerament, una de les ambigüitats que s'ha trobat tan sols en el Museu de Manacor és l'ús d'un terme genèric per a designar tant a homes com dones. En aquest cas certament ha ocorregut amb la paraula "home", la qual intentava englobar els dos sexes per a preguntar-li als visitants quin creuen que és l'altura mitjana de tots dos, encara que just sota es mostra l'estatura de dones i homes. No obstant això, en utilitzar aquest masculí universal en el títol es crea un ambient confús, on no reconeixem si s'intenta parlar de dones i homes, o tan sols d'aquests últims. Podríem determinar que això es tracta d'una construcció social on s'ha prioritzat als homes i a través de qui s'ha buscat representar la societat. No obstant això, la nostra llengua compta amb una riquesa suficient per a poder utilitzar fórmules més inclusives que ens permetin un reflex de tots dos sexes.

La més reiterada de les febleses és l'associació del sexe femení, així com la falta de representació masculina, amb les tasques domèstiques. Aquesta qüestió pot veure's reflectida en tres dels quatre museus, el d'Història de Manacor, Arqueològic de Son Fornés –l'única feblesa trobada en aquest cas– i el de Menorca. Juntament amb altres debilitats, aquesta és una de les més comunes en les narratives sobre la Prehistòria pel fet que, malgrat la inexistència d'evidències directes que associïn a la dona amb la domesticitat, o pel contrari, en desvinculi l'home d'aquesta, s'executa aquesta vinculació de manera automàtica per influència de la societat patriarcal actual –o de tota la història–, en la qual la dona s'encarrega de desenvolupar tot aquest tipus de tasques que hem denominat prèviament com a tasques de manteniment. De fet, el més comú és presenciar escenes on són les persones de sexe femení les encarregues de sostenir la llar, de criar als

infants i d'oferir unes cures mínimes per a aconseguir que la societat funcioni correctament, que és el cas del que s'ha observat en els tres museus esmentats.

Així mateix, s'hauria de tenir present l'elevat desequilibri de figures masculines i femenines en els museus de Manacor i Menorca. En tots dos casos, un dels factors que ha augmentat el nombre d'homes han estat les imatges dels foners, on tan sols s'han representat aquests com a mercenaris masculins, fet del qual parlarem més endavant a causa de la inclusió de les dones amb fona per part del Museu Arqueològic de Son Fornés. Amb això, pot relacionar-se l'actitud de les figures representades, donada a través de l'estudi de les posicions i amb la qual hem pogut apreciar que en els mateixos museus on existeix una majoria de siluetes masculines en les escenes, també les dones són personificades amb actitud més passives que en altres casos. És obvi que això no ocorre en totes les il·lustracions i que tan sols és en algunes determinades, però el nombre de dones amb postures associades a la submissió és més elevada i és inversament proporcional a la dels homes dempeus o amb un genoll en terra, símbol de la seva homenia. Endemés, en aquestes dues institucions també es pot entrellucar que hi ha una relació dels homes amb tasques com la metal·lúrgia, la qual sempre ha estat percebuda com una activitat que requereix força, poder i màgia. Per tant, es troba molt associada a la masculinitat fruit d'un procés similar a l'assimilació femenina de les tasques de manteniment anteriorment esmentades.

Finalment, pel que fa a les febleses, tenim el cas específic de Puig des Molins, on aquestes no coincideixen amb cap de les altres comentades anteriorment. Com ja s'ha pogut observar, la manera de presentar la informació en aquesta institució és molt diferent a les anteriors, on les imatges són a través de contingut audiovisual i es palpa una gran focalització en l'exposició de cultura material. La primera feblesa que s'ha pogut observar és la de l'analogia realitzada a la sala referent als rituals funeraris fenicis, on s'exhibeixen diverses restes que han estat vinculats amb un sexe determinat només per la càrrega històrica que contenen en el món occidental modern. És a dir, aquells elements que social i tradicionalment són o han estat considerats d'homes, s'han associat a un cos masculí trobat a la necròpolis, a pesar que com sembla indicar el cartell explicatiu corresponent no existeixen evidències que ho demostrin; de la mateixa forma, els objectes coneguts com a femenins dins la història, com serien els relacionats a activitats de teler, s'han associat a cossos de dona.

Seguidament, referent a una qüestió similar a l'ús del llenguatge masculí com a col·lectiu, però aquesta vegada aplicat en la interpretació de les troballes, tenim que els diversos oficis que s'enumeren són nomenats com si només fossin practicats per homes, com ara "terrissaire", "pescador", "esquilador", etc., associació controvertida davant la falta de certesa de la vinculació amb el sexe masculí. Encara així, cal referenciar el fet que potser sí que existeixen evidències que determinin que són labors dedicades únicament per homes o, en l'anterior qüestió, que sí que hi hagi un vincle aixovar-sexes, i que l'inconvenient vingui de l'omissió de l'existència d'aquest en les descripcions de la cultura material en la narrativa museística.

Passant al següent paràmetre del sistema d'anàlisi, es parlarà ara de les fortaleeses de cadascun dels museus, que similarmet a les febleses, algunes reincidenten en diverses ocasions. Sobre els cartells explicatius, un assumpte destacable és l'ús d'un llenguatge adaptat a tots dos sexes en la majoria de les institucions, a excepció del Museu d'Història de Manacor, on com hem puntualitzat presenta un cas on es realitza una generalització del masculí. En la resta, tota la informació que s'ofereix presenta una neutralitat quant a gènere que permet sentir una inclusió de tota la població, tant homes com dones. Més enllà de suposar una representació fidel a la realitat, això permet que un major percentatge de visitants se sentin connectats amb la història que tenen davant d'ells, atès que se senten inclosos en el discurs, un factor molt important per a les dones que porten generacions veient-se excloses en uns certs àmbits institucionals. Un afegit a aquesta idea d'incorporació de les dones als discursos museístics és l'ús per part del Museu Arqueològic de Son Fornés de la fórmula "artesanes i artesans", com a mètode de vinculació als dos sexes a una activitat que no ha pogut demostrar-se qui l'executava, no donant així per entès que la falta d'evidències simbolitza un enllaç directe a l'home –com sí que s'ha detectat en els casos anteriorment esmentats–.

Entrant en les punts forts relacionats amb les il·lustracions, aquests són més extensos i destaca la representació de la dona en labors tradicionalment lligades a l'home, encara que també s'ha de tenir molt en compte la manifestació de dones amb postures actives i socialment considerades com a masculines, com pot veure's en el Museu de Son Fornés, on hi ha un nombre més elevat de persones de sexe femení amb un genoll al terra. Retornat a les tasques, a cada museu s'han il·lustrat a través d'activitats diferents, les quals detallarem a continuació. En el cas del Museu d'Història de Manacor, ens trobem amb dones participant en tasques de camp, com llaurar la terra o encarregant-se del bestiar. A

Son Fornés poden observar-se dones i homes sent partíceps de la construcció dels talaiots, una activitat que requereix un gran esforç físic i que, per tant, s'ha associat tradicionalment als homes. En termes generals, també podria dir-se que, en certa manera, existeix una ruptura amb algunes de les associacions de les tasques tradicionals femenines, pel fet que es representen homes en elles. Alguns d'aquests exemples vindrien de la mà del Museu de Son Fornés i el Museu de Menorca, en els quals pot apreciar-se la presència del sexe masculí en activitats com la cura dels infants o la subsistència domèstica.

Encara així, la imatge més destacada que demostra aquesta intenció d'incorporar vivament a les dones en el seu discurs, seria aquella on podem veure a dones fent ús de la fona al Museu de Son Fornés. Al llarg d'aquest treball s'han anat deixant pistes de la importància en aquesta il·lustració, i és que realment els foners, gràcies a les fonts clàssiques han rebut un paper destacat dins de la Prehistòria balear, als quals a més se'ls han atribuït característiques molt masculines –força, actitud guerrera, valentes, etc.–.

Ara bé, l'autor Licofró de Calcis (s. III a. C.) descriu com, davant l'absència dels foners mercenaris, eren les pròpies mares els qui ensenyaven als infants a utilitzar la fona (Agüera 2021). La falta d'un reflex real d'aquesta qüestió demostra com al llarg de la història, s'ha generat un major interès per les tasques desenvolupades pels homes, pel fet que la transmissió de la història ha vingut de la mà d'aquests mateixos i d'institucions androcèntriques. De fet, aquest cas és un exemple de com s'ha obviat el paper de la dona en relació a la fona quan en realitat és cabdal, ja que sense el seu ensenyament diària, a més de la cura dels infants, el coneixement de l'ús d'aquesta arma fonamental pels mercenaris no es transmetria. Com bé s'ha comentat anteriorment, l'únic museu que té aquesta imatge de persones de sexe femení amb la fona és Son Fornés, però si que cal destacar que el Museu de Menorca va afegir recentment una publicació a les seves xarxes socials parlant del tema i visibilitzant la labor de les dones de la societat fonera. Prosseguint amb el Museu de Menorca, en aquest podem veure com es representen també dones llaurant o dedicades a la mineria, una professió amb una tradició masculina. D'altra banda, un fet substancial de les imatges no és tan sols el desenvolupat per les dones sinó també com han inclòs als homes en tasques més lligades a les dones, com la subsistència.

Recíprocament relacionat amb l'acabat de comentar, tindríem que, encara que de manera diferent, tant el Museu Arqueològic de Son Fornés com el de Puig des Molins, mostren equitativament a les persones del mateix sexe. En el primer dels casos, allò que podem comentar és l'existència d'un número similar entre homes i dones, tenint més valor

encara per les tasques que tots dos exerceixen. D'altra banda, en Museu Monogràfic de Puig des Molins, la paritat la veiem a través del contingut audiovisual, en el qual les dones són representades exactament igual als homes, desenvolupant els mateixos papers en la societat i amb un dinamisme actiu.

Pel que fa a la cultura material exposada, tots els museus han dut a terme una tasca excel·lent, atès que no s'ha produït cap relació immediata amb els objectes dins del discurs museístic que no es trobi documentada arqueològicament, encara que, no obstant això, els tècnics del Museu de Menorca entrevistats (consultar 9.3.1) sí que han realitzat una certa divisió a l'hora de parlar amb ells entre elements més propis de la masculinitat – martell de miner, per exemple– i la feminitat –agulles–. A Puig des Molins, la vinculació que es realitza de les restes arqueològiques amb el sexe ve donada a través d'una altra mena d'estudis que el demostren, per la qual cosa la presentació dels aixovars, les tombes o les urnes com a femenines és del tot concorde amb l'observat en el registre arqueològic.

Finalment, dins les fortalezes dels museus, ha de tenir-se present la comesa que realitzen a través de xarxes socials, didàctiques o la mateixa pàgina web. El Museu de Manacor, el Museu de Menorca i el Museu Monogràfic de Puig des Molins participen activament en la difusió sobre la història de la dona, d'una manera o una altra, a través de tallers infantils, publicacions per diversos mitjans socials o en la seva pàgina digital. Aquesta és una manera d'incorporar qüestions de gènere que no es veuen en els discursos museogràfics d'aquestes institucions, ja sigui per falta d'espai o perquè el projecte inicial d'aquests va ser fa dècades i no es va tenir present la inclusió de la dona com una cosa necessària. Els equips actuals estan plenament sensibilitzats davant aquestes qüestions, majoritàriament perquè gran part dels membres són dones, tal com tots els entrevistats han respost. D'entre tots, cal destacar a Cristina Rihuete, directora del Museu Arqueològic de Son Fornés, qui s'allunya de les idees plasmades pels altres museus i els seus representants, degut a que ha formulat que, per ella i la seva institució, el tractament de les dones no ha de ser un afegit en les museus i que, per tant, la realització d'activitats específicament enfocades en el sexe femení no haurien de produir-se, sinó que haurien de ser introduïdes inherentment (consultar 9.2.1).

Una vegada finalitzats els elements interns és el moment de passar a les amenaces i les oportunitats, les quals venen provocades a partir d'influències externes als propis museus. Tractant-se d'institucions que formen part de la mateixa comunitat autònoma és lògic pensar que els components externs siguin els mateixos o molts similars, de manera

que, les amenaces es veurien compostes per la societat patriarcal i el discurs androcèntric imperant; mentre que les oportunitats es relacionen amb l'auge del moviment feminista a les Illes Balears i l'increment de la representació des d'una perspectiva de gènere.

En relació al context patriarcal en el qual vivim, ens trobem que existeix una piràmide de poder liderada per aquells que estan situats dalt del tot. Habitualment, aquests càrrecs són exercits per homes i són ells els que s'han d'encarregar de prendre les decisions que articulen el sistema. És arran d'aquí quan s'originen els discursos androcèntrics a les narratives històriques, presentats per i per a les persones de sexe masculí que tenen tan interioritzades aquestes limitacions de les dones en la història que ho reproduïxen de forma sistemàtica.

Així i tot, les opinions sobre el grau d'implicació per part de les institucions i entitats superiors són diverses, fet que hem pogut tractar amb els diferents individus entrevistats: la directora del Museu de Manacor considera que, en una certa manera, són les pròpies persones vinculades a la museografia les que generen aquestes barreres i no per part de les institucions, pel fet que seria políticament incorrecte que es neguessin a incloure a les dones en les narratives històriques (9.1.1); per a la directora de Son Fornés, els organismes superiors són completament inoperants, encarregant-se tan sols d'elaborar lleis –en aquest cas, una llei d'igualtat dins l'àmbit cultural–, acte insuficient tal i com les dones feministes han volgut demostrar des de finals del segle passat (9.2.1); per a David, tècnic del Museu de Menorca, les institucions no posen traves a l'hora d'introduir aquesta perspectiva, pel fet que són els primers interessats a comptar amb ella (9.3.1); finalment, a Puig des Molins, Maria, conservadora del museu, pensa que sí que existeixen tals dificultats, pel fet que les propostes amb una focalització en la perspectiva de gènere no solen tirar endavant en els concursos de selecció de projecte per a un nou projecte museístic, perquè no és una cosa essencial per als alts càrrecs (9.4.1).

Les oportunitats, d'altra banda, es contraposen als perills recentment esmentats, pel fet que se centren en l'existència d'un moviment feminista disposat a lluitar per a aconseguir inserir a les dones en qualsevol àmbit del qual hagin estat excloses tradicionalment. Les integrants del corrent feminista busquen la representació verídica de les dones en els discursos històrics, eliminant tots els tabús i prejudicis històrics al voltant d'aquestes. La perspectiva de gènere ha aconseguit grans canvis i avanços, de manera que, s'ha pretès posar en valor les tasques que elles van dur a terme fa centenars d'anys, brindant-les la importància que realment van presentar. Les dones, segons Almudena

Hernando, van desenvolupar una funció al marge dels homes, que a més va ser fonamental pel grup, atès a que es van encarregar de sostenir els vincles socials (Hernando 2005: 127). Així, no es busca lligar a les persones de sexe femení a les activitats masculines presentades amb troballes, sinó tal com Cristina Rihuete ens va comentar, es vol que les dones presentin la seva materialitat (consultar 9.2.1). Amagar coneixements o inventar-los per aconseguir la seva presència en tasques on no formaven part no és la solució, però sí que s'ha de tenir en compte que l'absència és també una evidència més i, en la Prehistòria, es troben més buits que no dades empíriques referents a la desigualtat i divisió entre sexes.

7. Conclusions

Si es revisa tot l'exposat fins aquí, des de la les dades de cada entitat museística fins a l'anàlisi en qüestió, s'assevera que la hipòtesi inicialment plantejada sí que es correspon en part a la realitat: els museus d'arqueologia de les Illes Balears, d'una forma o una altra, compten en la seva exposició amb un biaix de gènere. Els graus d'aquesta diferenciació varien i no són figurats igualitàriament, és a dir, la divisió sexuada ha de ser tractada individualment en cada cas. Això no obstant, no ha de generar-se la idea que existeix una intenció palpable a l'hora d'excloure a les dones de narratives concretes, sinó que ha d'entendre's, majoritàriament, com un escenari involuntari.

Continuant amb aquesta idea, és necessari explicar d'on provenen tots aquestes llegats androcèntrics que marquen el present de diverses generacions acadèmiques. Si es té en compte que ha estat en les últimes dècades quan s'ha iniciat amb la desvinculació d'aquestes idees, coincidint de nou amb l'apogeu feminista, els deixos sexistes segueixen formant part de la condició existencial d'un nombre elevat de persones. Afegit a això, la influència dels investigadors predecessors que apostaven per una separació tradicional de sexes és la causant del manteniment d'aquestes concepcions dins del món acadèmic contemporani, reflectint-se conseqüentment en les exposicions museogràfiques.

Per això, és també primordial conèixer el moment i conjuntura d'elaboració del projecte exposat actualment a cada museu, a més de qui van ser les persones encarregades de dur-lo a terme. Encara així, no és cap justificació al rebuig produït cap al sexe femení en els museus, però sí una manera de comprendre el motiu. Pot ser que entre l'origen de la institució a l'actualitat hagin existit oportunitats de renovació, ara bé, els canvis produïts poden haver estat dirigits a la inserció de la població íntegrament o, pel contrari,

el camí pres ha estat un altre. El que sí que és evident és que els museus d'arqueologia balear han sofert alguna modificació des de la seva obertura, tal com han incidit els membres entrevistats de cadascun d'ells. Arran d'això, ha sorgit una proposta de futur que consistiria a analitzar l'evolució al llarg del temps d'aquests discursos històrics en el Museu d'Història de Manacor, el Museu Arqueològic de Son Fornés, el Museu de Menorca i el de Puig des Molins; en tot cas, l'extensió limitada d'aquesta recerca no ha permès fer aquesta tasca que queda per a un futur desenvolupament.

En referència als tres components que han estat examinats –textos explicatius, il·lustracions i cultura material exposada–, aquests són considerats els eixos articuladors de qualsevol centre museogràfic i, per tant, necessiten estar cohesionats entre ells per a aconseguir projectar una narrativa coherent. Endemés, un altre punt que ha esdevingut crucial és la presència d'un equilibri entre les tres seccions, de manera que si una és escassa quant a representació del sexe femení, les dues restants s'encarreguen de fer balanç. En els casos d'estudi presents, s'ha pogut indicar que sí existeix la consonància demandada i que les ruptures de la inclusió femenina no són desmesurades, ni formen part d'un tot.

Utòpicament i sent idealistes, els museus haurien de contenir de manera intrínseca la història de les dones, és a dir, que formin part de les exposicions sense distincions a altres espais. Addicionalment, això no hauria de remetre's tan sols a la informació oferta dins del centre, sinó que les activitats, tallers i, fins i tot, les recerques que realitza l'equip museístic haurien d'incloure el discurs femení al mateix nivell que el del sexe masculí. En qualsevol cas, no sempre pot produir-se així, per la qual cosa desenvolupar didàctiques i fer la difusió enfocada a la perspectiva de gènere és una feina senzilla i a l'abast de qualsevol institució museística per a iniciar una cursa marcada per la igualtat.

De tota manera, per a poder arribar al destí desitjat s'han de produir varis canvis en el nostre sistema social. Emperò, el futur pròxim no és tan negre com sembla degut a que diversos sectors han iniciat ja el procés esmentat: el visitants valoren la representació total de les societats passades, buscant a més escenes que presentin connexions amb el món present per a així sentir-se identificats amb el que tenen al davant; el personal museístic entrevistat, en la seva majoria dones, ha adquirit una àmplia sensibilització en els últims anys que mostra una preocupació real davant l'exclusió femenina; i, un dels condicionants més significatius, com ha apuntat Rihuete, el moment tant dolç dins del moviment feminista en el qual es troba la societat occidental (consultar 9.2.1).

Tot i això, l'altra cara de la moneda denota un allunyament de les peticions populars i d'experts sobre les modificacions en el discurs museogràfic general i les narratives històriques. Els organismes superiors fan cas omís a les reivindicacions que la corrent feminista i els seus aliats porta demandant des de fa dècades, indicant una falta d'inquietud i interès per la justícia influenciada potser per la seva posició privilegiada. Malgrat això, la pressió rebuda perquè s'impliquin en la causa ha augmentat de manera exponencial recentment, fet que pot relacionar-se amb el progrés presentat unes línies més amunt. En conseqüència, la societat es troba davant el moment idoni per a continuar lluitant per la igualtat i la inclusió que porta anhelant-se des de temps immemorables, pel fet que poden silenciar a un nombre relativament baix de persones, però quan el moviment impliqui masses, no aconseguiran frenar-nos.

Finalment, com a últim punt, seria interessant obrir la porta a altres recerques que es relacionen directament sobre amb temàtica en la qual ha girat aquest escrit o, simplement, ampliacions d'aquesta. En un avenir, quan la seu de Dalt Vila i el Museu de Mallorca obrin al públic, les seves col·leccions podrien ser introduïdes a l'anàlisi elaborat en aquest treball. D'altra banda, també podrien ampliar-se els sistemes de revisió, aconseguint detalls i dades distintes a les proporcionades aquí o, com ja s'ha comentat, realitzar una revisió de l'evolució del contingut museístic arqueològic balear al llarg del temps. Aquestes, són solament un número reduït de les propostes que poden arribar a sorgir envers a la representació de la dona en els museus, un àmbit que necessita continuar sent investigat per a aconseguir així la suscitació de la societat a la cerca del canvi, la inserció i la paritat.

8. Referències

8.1 Bibliografia

- Alarcón, E. (2010). «Arqueología de las actividades de mantenimiento: un nuevo concepto en los estudios de las mujeres en el pasado». *Arqueología y territorio*, (7), 195 – 210.
- Bernárdez, A. (2012). Sobre públicos, museos y feminismo. A M. López *et al.* (eds.). *El protagonismo de las mujeres en los museos*, (53 – 63). Madrid: Editorial Fundamentos.
- Carreño, E. (2016). «Museos en clave de género». *Boletín del Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico*, 24(89), 157 – 158.

- Costa, B. & Fernández, J. H. (2012). *Guia Puig des Molins: museu monogràfic i necropolis púnica*. Govern de les Illes Balears.
- Foschiatti, A. M^a. & Alberto, J. (2012). «El uso de matrices DAFO como herramientas de gestión y análisis geográfico». *Geografía digital*, 18, 1 – 11.
- Hamui-Sutton, A. (2013). «Un acercamiento a los métodos mixtos de investigación en educación médica». *Investigación en educación médica*, 2(8), 211 – 216.
- Hernando, A. (2005). «¿Por qué la Historia no ha valorado las actividades de mantenimiento?». *Treballs d'Arqueologia*, 11, 115 – 133,
- Izquierdo, I. *et al.* (2012). Exposición y género: El ejemplo de los museos de arqueología. A Asensio, M. *et al.* (eds). *Actas del III Seminario Iberoamericano de Investigación en Museología de la UAM*, Volumen 4, (271 – 285). Universidad Autónoma de Madrid.
- Llonch, N. & López. V. (2010). «La mujer, agente generador de nuevas realidades museísticas». *Her&Mus. Heritage & Museography*, 5 – 6.
- (2010). «Una panorámica de los museos de mujeres en el mundo». *Her&Mus. Heritage & Museography*, 12 – 18.
- López, M. (2011). *Mulier me fecit: hacia un análisis feminista del arte y su educación*. Madrid: Horas y Horas.
- Minnich, E. (1982). «A devastating conceptual error: How can we not be feminist scholars?». *Change Magazine*, 7 – 9.
- Montón-Subías, S. (2010). Maintenance activities and the ethics of care. *Situating Gender in European Archaeologies. Archaeolingua*, 23 – 33.
- Ontañón, R. & Chauvin, A. (2017). «El Museo de Prehistoria y Arqueología de Cantabria: pasado, presente y futuro». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, (35), 811 – 824.
- Querol, M. A. (2014). «Museos y mujeres: la desigualdad en arqueología». *Arqueoweb*, 15, 270 – 280.
- Querol, M. A. & Hornos, F. (2015). «La representación de las mujeres en el nuevo Museo Arqueológico Nacional: comenzando por la Prehistoria». *Complutum*, 26(2), 231 – 238.
- Ribot, S. (2021). Análisis desde una perspectiva de género del discurso de tres museos de Mallorca: Museu de Mallorca, Es Baluard y Museu Fundació Juan March. Treball Final de Màster. Universitat Oberta de Catalunya.

Torregossa, M. (2019). «Museos y género, una asignatura pendiente». *Educación Artística: revista de investigación*, 10, 184 – 197.

Verdú, S. A. & Arriaga, A. (2018). «Educación con perspectiva de género en museos españoles. Enfoques y discursos». *Géneros*, 7(1), 1531 – 1555.

8.2 Webgrafia

Agüera, A. (19 d'abril de 2021). Foners de Balears: los primeros francotiradores de la historia. Última Hora. [En línea]. [Consulta: 15/05/2021].

<https://www.ultimahora.es/noticias/sociedad/2021/04/19/1254749/historia-mallorca-foners-primeros-francotiradores.html>

Consell de Mallorca. (2020). Molino des Fraret. [En línea]. [Consulta 17/05/2022]. <https://web.conselldemallorca.cat/es/-/1.-mol%C3%AD-des-fraret>

Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. (2018). Museu Monogràfic Puig des Molins. [En línea]. [Consulta: 17/04/2022]. <<https://maef.eu/museo-puig-des-molins/>>

Museu d'Història de Manacor. (2018). El Museo. [En línea]. [Consulta 23/05/2022]. <https://museudemanaacor.com/es/el-museo/el-museo>

Museu de Menorca. (2016). Història. [En línea]. [Consulta 19/05/22]. <https://www.museudemenorca.com/es/museo/historia>

Ministeri de Cultura i Esport. (2020). Patrimonio en femenino. Museos de Mujeres. [En línea]. [Consulta: 2/04/2020].

<<https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/museos/mc/ceres/catalogos/catalogos-tematicos/patrimoniodefemenino/presentacion/enlaces-a-museos-de-mujeres.html>>

9. Apèndix documental

9.1 Museu de Manacor

Donant inici a l'apèndix, es troba una secció enfocada a tot el contingut extret del Museu d'Història de Manacor ordenat de la següent forma: en primer lloc, l'entrevista realitzada amb Magdalena Salas, directora del museu; segonament, taules que compten amb tots els textos exposats en el centre museístic; en tercer lloc, fotografies que mostren les il·lustracions i part la cultura material exposada; finalment, un apartat amb taules del recompte de figures i el DAFO.

9.1.1 Entrevista guiada

— *Nom i cognoms, lloc de feina i anys exercint al Museu*

Maria Magdalena Salas Burguera, directora del Museu d'Història de Manacor i fa 20 anys que hi faig feina

— *Quin missatge creus que intenta transmetre la teva institució des d'una perspectiva de gènere? Hauria de ser distint?*

Bé, jo crec que des d'una perspectiva de gènere intenta'm que tothom se senti reflectit, ja no tan sols en temes de dones, sinó en temes de nins i amb explicar no tan sols la imatge que tenim de com vivien els homes sinó també les dones, els nins. També intentar explicar les diferents classes socials, perquè la Història sempre explica la visió dels guanyadors i nosaltres volem representar aquesta altra vessant. Això per exemple ara que estem preparant la nova sala d'època medieval cristiana és una de les coses que estem incidint bastant perquè clar, per primera vegada, tenim noms i cognoms de la gent que vivia a Manacor i sabem els noms dels esclaus, de la gent pobre, el nom dels teixidors de llana i es posar nom està molt bé perquè dones una identitat a la gent que sol ser anònima.

— *Des de que vares arribar al Museu, s'ha produït qualche modificació en la narrativa que ofereix? Han estat recentment aquests canvis? En cas afirmatiu, han significat una revisió de la visibilitat del rol del gènere femení els discursos històrics del Museu?*

Sí, evidentment després de 20 anys sí s'han produït bastants de canvis, també perquè tu canvies i la manera de veure les coses ho fa, tens més experiència i més formació. Som una persona curiosa que m'agrada fent cursos, altres formacions i veus com funcionen els altres Museus i agafes idees per a millorar. Els temes de gènere encara no és que hi haguem molta feina però sí que tenim aquesta mirada posada, per exemple, nosaltres hem incorporat en temes de xarxes socials, sobretot quan aquests darrers anys quan se celebra el dia de la Dona o el mes de la Dona, realitzem activitats i publicacions, volem visibilitzar a dones que han fet feina en temes d'Història, per exemple enguany hem tractat a una historiadora francesa que va escriure un llibre que té que veure amb la perspectiva de gènere i ens fa pensar en coses que tenim prou ficades en el cap per no identificar-les. Ara bé, que després dins els discurs dels panells no estigui la mirada tan explícitament, sí que potser, encara que implícitament jo penso que sí.

— *Si es pogués realitzar ràpidament, realitzaries qualche reforma o canvi en la museística pel que fa a tot allò relacionat amb la qüestió de gènere?*

El que et coment és que a cada sala anem aprenent i ara tenim la oportunitat a la sala que et comentava tenim la documentació històrica que ens donen noms de persones i és

una cosa que incorporem. Pel que fa la informació, tenim mòduls i tractem les dones, les naixements on elles participen i tallers que també les inclouen. Però bé, hi ha Museus on s'expliquen fets o batalles però a la gent això no l'interessa, volen saber com vivien o com morien. Per exemple, introduir temes de gènere a la Prehistòria tampoc tenim tanta informació, però com que tenim projectes d'informació que ens permet generar altres discursos i en aquest sentit quan revisem textos de sala o pensem en noves sí que introduïm aquesta investigació que estem fent i actualitzem els aspectes de la vida quotidiana de la gent.

— *Els canvis haurien d'estar impulsats pels propis Museus o des d'un organisme superior?*

Per un organisme superior jo crec que és impossible perquè no fan feina en aquest sentit. El Consell de Mallorca té una xarxa de Museus que no funciona i som els propis Museus que quan volem fer xarxa fem xarxa i ja. I l'Universitat que podria tenir aquest lideratge i no el té tampoc, es preocupa per desenvolupar els seus propis projectes però els Museus ens acabem cercant la vida individualment.

— *Consideres que alguna de les següents parts denota més una perspectiva sexista: textos, imatges o cultura material?*

Jo crec que si alguna cosa pot generar aquesta perspectiva serien els textos, perquè en les imatges intentem sempre representar tots els sectors de població i la cultura material també, allò que sabem. A vegades es fan lectures un poc a priori sense estar basades en una evidència científica i a nivell d'objectes el que hem pogut documentar sí que està explicat. A lo millor a nivell de textos sí que es podria millorar.

— *En relació a aquesta darrera, les interpretacions de la cultura material, creus que tenen certa visió androcèntrica? Consideres que té a veure amb la base bibliogràfica?*

Sí, completament, perquè clar tots som hereus del que hem llegit o la nostra educació mateixa. Al final, quan es vas formant o vas llegint tens l'oportunitat d'obrir la mirada i reflexionar sobre temes que no teníem presents. Clar, a nivell dels objectes que tenim al Museu de Manacor quan tenim paral·lel de que estan fets per dones o per homes solament sí que ho intentem reflectir. Per exemple, el tema de la sala de Prehistòria, hi ha un apartat que es dedica al tema del teixit i hi ha una fusaiola, la imatge que surt és una dona, que no es que sapiguem, bé si mirem imatges d'època ibèrica, les persones que surten teixint són dones i la investigació va cap aquest sentit. En el cas dels dibuixos de Son Peretó, de

la figura de na Valeria, sí que li hem donat aquesta contextualització d'explicar que na Valeria és una dona molt important de l'època, que potser no té res que veure amb el clero i que podria ser una màrtir.

— *Creus que hi ha dificultats a nivell institucional que fan que sigui més complicat visibilitzar les dones en les narratives museístiques?*

Però les dificultats també ens les posem nosaltres, és una tema de la gent que fem feina als Museus i a nivell institucional o polític per damunt nosaltres no ens posarien pegues, seria tan políticament incorrecte que ens diguessin que no que ni s'ho plantejarien.

— *Creus que el públic està poc o molt sensibilitzat en qüestions de gènere pel que fa als Museus? Creus que valora la visibilització de la dona en les narratives històriques i els discursos museístics?*

Jo crec que sensibilitzades si ho està o no, però li agrada que els hi expliquis com vivien cada tipus de persona a cada època històrica. És a dir, tenir un ventall ampli d'explicacions i amb aquest sentit quan contes anècdotes a la gent l'interessa, solen crear més curiositat. Al final als visitants els interessen molt les accions quotidianes, perquè és amb el que et sents més identificat, suposo que és perquè és el que tu faries o has fet. Potser també temes de menjar en funció de classes socials. No sé dir si hi ha una sensibilització o no, però sí que els hi agrada que tots els aspectes de la població siguin tractats.

— *Creus que, en general, la comunitat de professionals dels Museus està sensibilitzada en qüestions de gènere? Penses que estarien a favor d'implantar noves millores en aquest sentit?*

Jo crec que sí, perquè a més, tenim la sort que a Balears la majoria som dones. Així com a vegades llegeix temes de dones i homes a Museus, que pareix que els homes eren els directors i les dones les conservadores, a les illes no passa, hi ha moltes dones que dirigeixen els Museus. En aquest sentit, això ens ajuda molt, no tan sols en temes de gènere sinó en empatitzar en moltes altres coses on les dones ens entenem millor que els homes.

— *Creus que els Museus d'arqueologia prehistòrica i la cultura material son un escenari més fàcil o més difícil que un altre per a visibilitzar les dones en les narratives històriques?*

Bé, jo crec que és més difícil perquè no tens tanta informació. És el que et comentava, nosaltres ara amb la sala medieval nova tenim noms i cognoms que ens permeten tenir un

major coneixement i pot saber quina dona feia de prostituta en el segle XIV o quina regentava un forn. Clar, en època prehistòrica és molt difícil d'identificar, però tenim pistes a través de l'estudi dels ossos d'alguns enterraments, encara que justament els dos que tenim a Manacor són dos homes. Pots agafar informació d'altres llocs de Mallorca i interpretar-la, tenint resultats que consideris similars.

— *Com creus que han canviat, si és que ho han fet, aquests temes en les darreres dècades? Quina creus que és la situació concreta dels Museus arqueològics de les Illes Balears?*

A veure, canviat ha canviat i nosaltres mateixos hem incorporat les xarxes social que fa anys no teníem i potser al principi el tema de la dona no es representava de la mateixa forma. Jo crec que com nosaltres tots els Museus. A nivell de Museus arqueològics no n'hi ha tants a las Balears i no vull dir que l'incorporin de manera habitual en els seus discursos però sí que fan activitats relacionades amb aquest aspecte.

— *Quin penses que serà el futur d'aquestes qüestions en els Museus d'arqueologia de les Illes Balears?*

Bueno, jo crec que el futur és que de cada vegada tindrà més importància, si entenem temes de gènere no tan sols com a dones, sinó persones que no han estat visibilitzades al llarg de la Història. També de cada vegada hi ha més informació i la gent és més oberta en aquest sentit, hi ha temes de famílies que ja no són les que van viure els nostres pares sinó que hi ha famílies que no són pare, mare i fill, i són dues mares o dos pares i fill o mare i un fill. Això marca a l'hora de fer aquests discursos.

9.1.2 Texts divulgatius

Els primers pobladors

Cap al 2500 aC ja tenim constància de l'arribada dels primers pobladors a Mallorca. Es tracta de població humana que arriba per mar, probablement des d'un punt situat entre el golf de Lleó i el delta de l'Ebre, que són les àrees que permeten una navegació més fàcil a Mallorca Menorca. Dels seus llocs d'origen duen tots els elements necessaris per reproduir el seu sistema de vida, basat en una explotació del territori.

En el cas de Manacor, hem trobat evidència d'aquest primer poblament a les coves i balms del barranc de Son Cifre i a la cova de sa Sínia. La ceràmica es coneix com a ceràmica incisa i presenta un tipus de decoració característica, com la que veim en aquests fragments. També a la zona dels Bessons trobam ceràmica i material lític d'aquests primers habitants. De la cova des Moro de Manacor procedeixen a hores d'ara les datacions més antigues de restes humanes de les Balears.

Manacor abans dels humans

De l'època de l'inici de les glaciacions, ara fa 2.600.000 anys, trobam un tipus de fauna compartida a les Gimnèsies (Mallorca Menorca) entre la qual destaca el famós Myotragus.

Encara no se'n sap amb certesa la causa de l'extinció ni si va arribar a conviure amb els humans. En el cas de Manacor, tenim diferents jaciments on han aparegut restes d'aquesta cabreta: la cova del Moro, la cova Genovesa, la cova del Bessó i cala Morlanda, entre d'altres.

Pel que fa al paisatge vegetal, fa aproximadament uns 10.000 anys les illes presentaven un clima més humit i menys estacional que l'actual, i la vegetació estava adaptada a aquestes condicions ambientals. A Mallorca i Menorca el paisatge estava dominat per boixos, avellaners i, en menor mesura, roures a les zones més favorables. A les àrees litorals es desenvolupaven comunitats de savinars, ginestes bordes i pins. Però en una època entre uns 5.000-4.000 anys enrere la vegetació va anar canviant, configurant un nou tipus de paisatge amb un desenvolupament de màquies i garrigues. Les causes d'aquest canvi es deuen a un període de canvi climàtic que té lloc a tota la Mediterrània i que condueix a unes condicions més àrides.

Respecte a la fauna, s'ha de destacar el paper cabdal que han tengut els jaciments paleontològics de la cova de s'Onix, la cova d'en Rafelino i cala Morlanda per a l'estudi de la fauna abans de l'arribada dels humans.

Quant feien d'alt els homes prehistòrics?

Les dades actuals demostren que les dones i els homes d'aquesta època tenien una alçada mitjana de 151 i 164 cm respectivament.

Què menjaven? Com anaven vestits?

En aquests recipients trobats a s'Hospitalet Vell les anàlisis han demostrat que a un hi havia un producte lacti amb cereals i a l'altre greixos animals. Possiblement portaven vestits de pell, i també de teixit, ja que la llana de les ovelles era un element emprat des de l'antiguitat. Per aquest motiu, en els poblats, especialment en les fases del talaiòtic final, és habitual trobar fusaioles i pesos de telar manuals.

A quina edat es morien?

Gràcies a l'excavació de la cova des Càrritx de Menorca coneixem moltes dades de la població prehistòrica. L'esperança de vida de la població era d'entre 35 i 45 anys per ambdós sexes. Hi havia una elevada taxa de mortalitat infantil.

Cultura de les navetes (1700-1100 aC)

Les navetes d'habitació són edificis de planta allargada i en forma de nau invertida. Tenen una funció d'habitatge. Es amb motiu d'aquesta mena de cases d'aquest període de la prehistòria a Mallorca Menorca es conegut com a període navetiforme.

Les navetes es construeixen amb tècnica ciclòpia, fe: a partir de pedres de mida gran assentades en sec. Presenta una coberta feta amb un entramat de bigues branques, pedres petites una capa de fang que permeabilitzin el sostre. L'accés es realitzava a través d'un portal ample, que donava pas a un espai únic organitzat a partir d'una llar o foganya de mida variable situada habitualment a la zona central. Generalment, a la part de l'entrada es treballava i cuinava, mentre que a l'interior hi havia un espai de descans i un altre d'emmagatzematge.

Aquest tipus de ca la trobam agrupada formant poblats amb una mitjana d'unes deu navetes, però també localitzam habitatges aïllats o petits grups de tres o quatre. En el cas de Manacor, en coneixem casos a zones planes, com Hospitalet Vell, sa Marineta, sa Plana, però també dalt de turons, com el poblat de Calicant.

Les creences i el món dels morts

No sabem gaire coses de les creences de la gent de l'edat del bronze. La documentació que tenim, especialment de la cova des Càrritx de Menorca, ens mostra uns cultes relacionats amb la mare terra la foscor de les coves. Dins aquestes coves de barrancs i penya-segats es devien realitzar pràctiques rituals religioses.

Pel que fa al tractament de la mort, la inhumació col·lectiva segueix sent el ritual predominant, El difunt era dipositat dins la foscor de coves sense cobrir-lo amb terra. La successiva deposició de cossos en el mateix espai implicava la remoció recol·locació de les restes i la desarticulació dels esquelets amb una atenció especial a la disposició dels cranis.

S'empren les coves naturals de difícil accés situades als barrancs, les coves naturals a les quals s'afegeix un mur ciclopi a manera de tancament els hipogeus o coves excavades a la roca amb eines de pedra. A Manacor tenim la cova de s'Homonet i el conjunt de Son Ribot com els exemples més característics d'hipogeu, però també en tenim exemples d'altres tipus a cala Murada a cala Bóta, entre d'altres.

El Talaiòtic. L'inici d'un nou període (1100 – 600 a. C.)

A partir del 1100 aC, Mallorca i Menorca es veuen immerses en una espiral de canvis que provoquen fortes transformacions socioculturals l'abandonament pacífic dels poblats de navetes d'habitació. El talaiòtic representa un canvi en tots els àmbits de la vida de les comunitats indígenes.

Dins tot aquest context de transició i de canvis socials i polítics trobam l'ocupació del cap costaner de sa Ferradura (Porto Cristo). Es tracta d'una habitació amb un gran espai obert on s'han localitzat deu foganyes. El jaciment sembla ser el producte d'ocupacions intermitents de curta durada, que devia actuar com a refugi emmurallat de protecció. És un exemple de les transformacions socials que provoquen el sorgiment d'una nova realitat cultural a Mallorca durant el bronze final. La gent s'agrupa en nous assentaments al voltant d'una nova estructura de caràcter comunitari i monumental que inunda el territori, el talaiot. De vegades, fins a quatre o cinc talaiots formen part del mateix poblat. A part d'aquest talaiot (de planta circular o quadrada) també trobam l'existència d'altres construccions monumentals com els túmuls o les plataformes esglaonades. A Manacor tenim els exemples dels talaiots de s'Hospitalet Vell, Bellver Ric, Bendrís, el conjunt de la vall de la Nou i els túmuls de cala Morlanda o sa Gruta, entre d'altres.

Ceràmica prehistòrica

La ceràmica es fabrica a mà durant tota la prehistòria, amb l'addició de partícules de desgredant calcari a l'argila durant la cultura de les navetes i el talaiòtic, i amb l'afegitó de partícules vegetals en el talaiòtic final. Les peces presenten habitualment tonalitats variables a causa de la cocción en contacte directe amb el foc i molt poca decoració.

Objectes de metall

Durant la cultura de les navetes els objectes de metall l'activitat metal·lúrgica adquireixen una gran importància, i això es constata amb els motllos de fosa trobats a s'Hospitalet. Part d'aquests objectes arriben gràcies a les xarxes d'intercanvi, però també ho fa la matèria primera, el coure i l'estany, que són processats a les illes, com ho demostra la troballa de lingots motllos de fosa als jaciments, encara que també s'ha demostrat l'existència de bronzes amb coure menorquí. En el talaiòtic, i especialment en el talaiòtic final, hi ha una major variabilitat de peces. Això es veu particularment en el món ritual i funerari, on apareixen objectes de bronze (figures humanes i animals, anells, braçalets, discs decorats, tintinabulla, campanetes...), de ferro (espases, punyals, puntes de llança, ganivets...) i de plom (plaquetes o pectorals decorats).

Animals i agricultura

Durant tota la prehistòria balear les restes alimentàries que trobam en els jaciments ens parlen de comunitats pageses amb una economia basada en la ramaderia i l'agricultura. Té un pes major la ramaderia, les espècies predominants son, en primer lloc, els caprins (grup format per l'ovella la cabra), seguits del bou i el porc.

Als poblats mallorquins del final de l'edat del bronze és habitual trobar una especialització marcada en la ramaderia d'ovelles cabres, com s'ha documentat a sa Ferradura, s'Hospitalet Vell a Manacor i els Closos de Can Gaià a Felanitx. Quant a l'aprofitament animal, estudiant-ne l'edat de sacrifici, podem veure que durant l'edat del bronze hi ha una cria d'animals per a l'aprofitament camí, mentre que a l'època talaiòtica la cria s'orienta principalment cap a l'explotació dels productes que es poden aprofitar sense haver de sacrificar els animals (la llet i els derivats la llana) i cap a l'aprofitament de la força de la tracció en el cas dels bous. Cap al talaiòtic final ja veim una diversificació dels animals consumits, amb l'aparició del cavall, la gallina, etc. És curiós com, durant tota la prehistòria, tant l'explotació com el consum de recursos marins son molt escassos, per no dir inexistents.

La presència de cereals no és gaire habitual en jaciments arqueològics de la prehistòria balear, fet que pot anar lligat a la seva baixa dispersió, a la llunyania dels camps de conreus i/o a les tècniques de sega. Així i tot, les anàlisis pol·líniques, en el cas de s'Hospitalet Vell, ens indiquen la presència d'espais oberts dedicats a les pastures de bestiar però amb una presència important de conreu de cereals durant tota la prehistòria, ja que apareixen pòl·lens de cereals acompanyats d'altres taxons, com plantatges i roselles, que són indicatius d'aquest cultiu. En concret, durant la fase de les navetes, trobam evidències d'ordi a s'Hospitalet Vell, mentre que els agricultors de sa Ferradura, en els inicis de l'època talaiòtica, conreaven dos cereals: el blat nu i l'ordi. Aquesta pràctica era similar a la dels agricultors de la península Ibèrica del sud de França.

El paisatge

L'únic estudi pol·línic de Mallorca, realitzat a s'Albufera, va mostrar que el paisatge de fa 5.000 anys era similar a l'actual, amb un desenvolupament important d'ullastres, estepes, pins, llentiscles i brucs, contemporanis a l'aparició de zones obertes (de camps i pastures) generades pels humans.

En el cas de Mallorca, al llarg de totes les fases prehistòriques destaca l'ús de tres espècies especialment recurrents com a material combustible: l'ullastre, la mata i el pi. Les restes de carbó d'aquestes espècies apareixen en tota la prehistòria, acompanyades d'altres arbusts també recurrents com aladerns, estepes, brucs, arboceres, lleguminoses o romaní. Altres espècies, pròpies d'ambients humits i molt localitzats, com el llorer, el boix, el teix o el rotaboc, apareixen només de forma testimonial en casos molt puntuals.

L'estudi dels carbons ha mostrat l'existència d'un aprofitament diferent de les espècies arbòries durant l'edat del bronze, quan aprovisionar-se de fusta era una tasca de cada família; en canvi, a l'edat del ferro la recollida de fusta per a les foganyes era una activitat comunal. Com a material constructiu, l'ullastre s'ha documentat a les navetes de s'Hospitalet a partir de la troballa d'un sostre cremat de bigues d'aquesta fusta. L'ullastre és el material emprat majoritàriament també a l'edat del ferro, juntament amb el pi.

Els punxons

El punxó és l'instrument d'os més freqüent de la prehistòria de les Balears. D'acord amb els estudis etnològics i d'arqueologia experimental fets sobre objectes semblants d'altres regions, les seves funcions eren bàsicament les de perforar i allisar, i es feia servir en feines molt diverses del treball de la pell, cistelleria, fusteria i gerreria. També s'ha documentat l'ús de punxons d'os en feines de teixit i en la realització d'empelts.

Objectes de pedra

El material de pedra que apareix en els jaciments prehistòrics és molt homogeni durant tota la prehistòria. La major part del conjunt d'eines lítiques està elaborada a partir de roques d'origen local, és a dir, còdols blocs recollits en els voltants del mateix jaciment, encara que

també hi ha eines tallades amb roques d'altres indrets de Mallorca i, fins i tot, de fora de l'illa, com hem vist a les excavacions de sa Ferradura i s'Hospitalet Vell. Es tracta d'objectes que indiquen la circulació de materials des d'altres territoris en aquest període, i les relacions d'intercanvi amb altres comunitats humanes.

El talaiòtic final (S.VI – I a. C.)

Cap al 550 a. C. la cultura que havia estat la precursora dels talaiots ja ha desaparegut i ens trobam amb una societat diferent en què els talaiots ja han perdut el seu ús original. A més, el context exterior amb la fundació d'Ibosim (Eivissa) per part dels fenicis i l'establiment d'un comerç per tota la conca mediterrània marca les relacions entre les illes Balears. Els canvis principals d'aquesta societat són els següents:

- La construcció de muralles que envolten els poblats amb una clara intenció defensiva.
- L'aparició de noves estructures d'habitatge o cases, que tenen com a elements característics un pati, una llar de foc amb una solera de pedra per cuinar, una cisterna per a la recollida d'aigua, un espai de descans i un espai de treball diferenciat.
- L'actuació dels foners balears en les guerres de la Mediterrània (s. v i II a. C.), que provoca l'arribada de variats productes i costums diferents.
- L'increment de la diferenciació social.
- Un tractament diferenciat a l'hora d'enterrar els morts. •L'aparició d'una nova construcció comunitària destinada a una funció de culte, el santuari.
- Una major varietat amb la ceràmica indígena i el material metàl·lic. Entre els béns que provenen de l'exterior destaquen les àmfores ebusitanes, que contenen vi; i altres recipients ceràmics a tom de la península Ibèrica, la península Itàlica i el nord d'Àfrica.

L'aparició d'un nou producte característic d'aquesta època: les denes de pasta de vidre. A partir de la meitat del segle II aC trobam una reestructuració intensa dels poblats. Hi ha incendis i destruccions associats a les Guerres Púniques i a l'aparició dels romans, la qual cosa es nota amb una major arribada de productes itàlics i nous costums. Ocupacions d'aquesta època, les trobam en els jaciments de S'Hospitalet Vell, Bellver Ric, Sant Josep, es Rafalet Drac, es Rafalet Vell i Vista Alegre Vell, entre d'altres.

Les creences i el món dels morts

Durant l'edat del ferro els llocs d'enterrament - així com els rituals funeraris - van gaudir d'un alt grau de variabilitat. Els enterraments apareixen generalment organitzats en necròpolis segregades dels espais d'hàbitat. Quant als llocs destinats a enterrament trobam:

- **Coves naturals com Son Vaquer d'en Ribera (Manacor)**

L'ús puntual de llocs d'habitatge abandonats amb anterioritat a l'enterrament. Se'n troben tant dins de talaiots com en parts abandonades dels poblats talaiòtics o a l'interior de navetes d'habitatge, com els casos coneguts a Manacor des Coll i s'Hospitalet Vell. La construcció de tombes, sigui monument funerari o cambra funerària, és un fenomen que es concentra a les necròpolis de la badia d'Alcúdia de Son Real i s'Illot des Porros (Santa Margalida). Quant als rituals funeraris, la inhumació serà la constant durant tot el període; documentant-se el lligament dels cadàvers amb cordes i possiblement dins sudaris de pells. A partir del s. v aC, es documenta la utilització de taüts, fins i tot amb iconografia taumomorfa, i de civeres, a més de la utilització d'urnes de marès amb coberta de la mateixa pedra, de ceràmica amb plats com a coberta o fins i tot d'àmfores retallades emprades com a urna. Aquestes urnes varen acollir majoritàriament inhumacions infantils. Els enterraments amb calç seran una altra modalitat ritual.

Figura 2. Recull de texts del Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

9.1.3 Fotografies

Figura 3. Quant feien d'alts els homes prehistòrics?
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 4. Què menjaven? Com anaven vestits?
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 5. Representació d'una escena domèstica.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

Figura 6. Recreació de la zona exterior de sa Ferradura.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

Figura 7. Cultura material del Talaiòtic final.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 8. Escena d'animals, agricultura i paisatge.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 9. Molta de cereal.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 10. Recreació d'un poblat talaiòtic.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

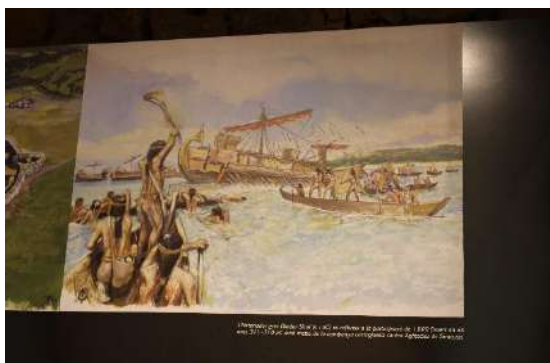

Figura 11. Representació de mercenaris foners.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

Figura 12. Cultural material del Postalaiòtic.
Museu d'Història de Manacor. Elaboració Pròpia.

9.1.4 Taules

Figures del Museu d'Història de Manacor			
Dones	Homes	Infants	Sense identificar
13	30	16	2

Figura 13. Recompte de les figures del Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

Posicions de les figures del Museu d'Història de Manacor					
	Dones	Homes	Infants	Sense identificar	Total
Dempeus	7	22	7	2	38
Assegudes	3	4	5	0	12
De genollons	2	0	0	0	2
Un genoll al terra	1	2	0	0	3
Altres	0	2	4	0	6
Total	13	30	16	2	61

Figura 14.. Recompte de les postures de les figures del Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

Debilitats	Fortaleses
<ul style="list-style-type: none"> • Ús d'expressions masculines com a genèriques • Major representació masculina • Més dones amb actituds passives • Sexe femení associat a les tasques domèstiques • Certa tradicionalitat d'activitats 	<ul style="list-style-type: none"> • Incorporació de la dona a labors tradicionalment lligades a l'home • No hi ha biaix de gènere en la cultura material • Inclusió a les xarxes, tallers i web
Amenaces	Oportunitats
<ul style="list-style-type: none"> • Societat patriarcal • Discurs androcèntric imperant 	<ul style="list-style-type: none"> • Auge del moviment feminista • Increment en la representació des d'una perspectiva de gènere

Figura 15. Anàlisi DAFO del Museu d'Història de Manacor. Elaboració pròpia.

9.2 Museu Arqueològic de Son Fornés

En aquesta ocasió, la secció gira entorn a les dades aconseguides en el Museu Arqueològic de Son Fornés, encara que cal destacar que la distribució és la mateixa que en l'anterior centre: entrevista amb la directora Cristina Rihuete, presentació dels panells explicatius, exposició de les imatges i, finalment, les taules.

9.2.1 Entrevista guiada

— *Nom i cognoms, lloc de feina i anys exercint al Museu*

Cristina Rihuete Herrada, professora de la Universitat Autònoma de Barcelona i directora del Museu des de la seva inauguració, és a dir, Juny del 2001.

— *Quin missatge creus que intenta transmetre la teva institució des d'una perspectiva de gènere? Hauria de ser distint?*

Idò justament t'hauràs adonat que hi un interès des de que vam dissenyant el discurs museogràfic de que hi hagués en aquell moment l'èmfasi en el moment original era visibilitzar i en el cas de Son Fornés com que no tenim cap data en època talaiòtica de que haguessin diferències de gènere o fins i tot el concepte de gènere fos important, vam posar més dones representades on seria neutre i en llocs on vam voler emfatitzar la representació, tant absència de gènere, en la jerarquia masculina, va ser en el talaiot 2 que suposo que has vist aquesta intersecció entre edat i gènere que volíem respondre. I bé, quan vam obrir el Museu fou molt difícil de fer, recordo que vam tenir crítiques negatives d'un especial al Mundo que deia que no ens estimàvem a la gent talaiòtica perquè havíem representat a les dones amb els pits penjant. I era la representació de dones grans que òbviament havia de fer-se d'aquesta manera, però el sexisme de l'època era molt estès. Jo crec que sí, que vam fer un esforç que avui segurament no seria igual, perquè l'interès

ja no es visibilitzar sinó com anar a la construcció del gènere però jo sí que estic contenta amb el missatge diferent que transmetem, la representació de les persones.

— *Clar, perquè pel que he pogut veure, també representeu els infants, a més de dones i homes de qualsevol generació.*

Sí, la nostra intenció fou representar de manera real. Clar, també vam fer un esforç en la representació dels foners, que hi ha òbviament els foners com a contingent militar degut a la societat patriarcal i els hi dedica'm una part per ells. Però justament com les fonts ens diuen que són les dones les que ensenyen als fills això també es va voler representar i també fou molt criticat en el seu moment, perquè ens estàvem inventant una professió de foneress, fet que nosaltres no estàvem fent, però si elles sabien emprar la fona per educar als nens havia de plasmar-se.

— *Des de que vares arribar al Museu, s'ha produït qualche modificació en la narrativa que ofereix? Han estat recentment aquests canvis? En cas afirmatiu, han significat una revisió de la visibilitat del rol del gènere femení els discursos històrics del Museu?*

Hi ha hagut moltes reformes. De fet, si t'has fixat en el panell de la presentació arriba fins a la campanya del 2017 i nosaltres vam inaugurar al 2001. Del contingut del Museu hi ha hagut moltes reformes, en cadascuna de les fases. Pel que fa en qüestions de gènere, no. De fet, les darreres coses de gènere i infantesa, això ho teníem fet abans del 2001. Així que en aquest aspecte, no hi ha hagut diferències.

— *Imagino que al final té que veure amb que des de l'inici es va intentat plasmar aquesta perspectiva.*

Clar, es que ha marcat la meua trajectòria. Des del principi som molt conscient en aquest sentit, de les coses que més cura he tingut i de les que més em preocupa i ocupa en la meua recerca.

— *En els darrers anys, s'han dut a terme projectes per millorar aquesta qüestió? Consideres que haurien de realitzar-se?*

Per mi justament és una de les coses que he estat sempre en contra. La perspectiva de gènere no és un afegit ni s'ha de modificar, sinó que ha d'estar present des del disseny de l'excavació, des de la tria de les persones que hi participen, hi ha d'haver un equilibri en els equips i en les tasques. És a dir, per una banda, s'ha de combatre el sexisme des del projecte de recerca, no s'ha de fer un projecte apart, s'ha de fer una crítica androcèntrica important després, però des de la base. Estic totalment en contra amb els projectes aquests

que consideren que la perspectiva de gènere és una temàtica. A més, és fals, la dona no és la “dona”, les dones estan dins totes les classes socials. Jo suposo que això ha estat una sortida professional per molta gent, una oportunitat de fer carrera, i jo crec que no, que de ser part estructural dels projectes. Realment, per nosaltres era més una preocupació per la recerca, una de les coses que fem amb les escoles que ens visiten és que vegin si hi ha diferències entre les societats talaiòtiques i les postalaiòtiques. En la construcció dels talaiots tens homes i dones fent les mateixes coses, perquè no tenim ni idea de que hi hagi diferències. Després, en l'època Postalaiòtica ja comença a haver un trencall, i tenim dues tombes, però hem volgut triar la de la dona perquè il·lustrava molt bé la realitat del moment. Una cosa que estic totalment en contra és la idea de que les dones fessin el mateix que els homes, però el que ha de fer cada Museu és veure aquesta separació i presentar-les de manera real i no amagar-les, ni tampoc inventar-les. Doncs, que qui visita tingui clar que és el que s'està representant.

— *Si es pogués realitzar ràpidament, realitzaries alguna reforma o canvi en la museística pel que fa a tot allò relacionat amb la qüestió de gènere?*

Justament el que passa en Son Fornés és que en la pandèmia vam aprofitar i vam canviar tres panells, és a dir, ho fem constantment. La nostra idea d'un Museu és un Museu monogràfic que està viu perquè excavem i integrem. A mesura que van sortint coses noves anem fent els canvis. Jo crec que ho has vist, que la perspectiva de gènere està inclosa des del primer moment, no és una afegit, traspasa el discurs.

— *Sí, entenc. En moltes ocasions et trobes un apartat concret per parlar de la qüestió de la dona, separant-la de la resta del discurs històric.*

Exacte, això és un reflex molt fidel d'aquesta perspectiva androcèntrica, on la que té el pes i la global és la perspectiva masculina i, a l'altra, li ha de dedicar un espai.

— *Els canvis haurien d'estar impulsats pels propis Museus o des d'un organisme superior?*

Mira, jo amb els organismes superiors, l'experiència que tinc, és que no fan absolutament res, fan normes i és totalment inoperant. Si alguna cosa va demostrar el feminisme és que les lleis no basten, en la segona onada ho va deixar clar i les dones se'n van adonar. Per començar, des de la perspectiva de Son Fornés és que la responsabilitat per començar recau en qui fa la recerca i després si d'aquí no existeix, d'acord. El nostre sistema és completament patriarcal i està reforçat des de dalt perquè sigui un sistema patriarcal. La gent que ha de canviar les coses és la gent que té ganes i des de dalt no tinc

cap confiança ninguna, no es canviarà res. Hem de ser bel·ligerants i molt crítiques contra el sistema, davant les institucions fetes per conservar l'estatus quo, que és patriarcal.

— *Consideres que alguna de les següents parts denota més una perspectiva sexista: textos, imatges o cultura material?*

Sempre s'ha dit que l'Arqueologia és més innocent perquè treballa amb objectes, lo bo que tenim és que no et menteixen, et menteixes tu i els serveixes tu per desenvolupar el teu discurs. Els texts, clar, les fonts no tenien cap objectiu d'objectivitat, les has d'apurar. Des de qualsevol vessant, aquí podríem dir el que diu la Donna Haraway sobre el coneixement situat, si tu estàs situada en un coneixement que saps que pot estar tenyit d'una ideologia, com és la patriarcal, la teva feina és desfer-la. Jo crec que l'Arqueologia té una posició privilegiada perquè els objectes no diuen mentires i per molt que intentis que el teu discurs vagi per damunt, et contestarà sempre. Ara, pots fer un relat amb Arqueologia segons la corrent teòrica.

— *Creus que hi ha dificultats a nivell institucional que fan que sigui més complicat visibilitzar les dones en les narratives museístiques?*

Jo crec que el sistema és patriarcal i que va de dalt fins baix. Pel que és responsabilitat de gens conscient transformar aquest missatge. És una responsabilitat de totes i si vius en un cos de dona coneixes molt millor aquest tema del sexisme i l'androcentrisme, pel que nosaltres estem més preparades, però als homes també els hem de convocar a fer aquesta feina, però és més senzill fer-lo quan saps de que va.

— *Creus que el públic està poc o molt sensibilitzat en qüestions de gènere pel que fa als Museus? Creus que valora la visibilització de la dona en les narratives històriques i els discursos museístics?*

Bé, jo crec que sí, vivim en un moment molt dolç del feminisme i la gent no té vergonya de dir com és. Al contrari, estem en un moment important per fer els canvis. A més, els Museus com a eines educatives han de fer aquesta passa i, sobretot, nosaltres aquí tenim un programa de visites molt focalitzat en l'etapa final de primària, aconseguint el màxim de visites i d'aquesta manera al cap de deu anys, vint anys, hi haurà una població sensibilitzada envers del patrimoni i una narrativa històrica que sabem que no tenen. Consultem els textos que tenen a classe i...

— *Les imatges potser també dels llibres de textos.*

Les imatges són molt importants i si et fixes és molt complicat representar a vegades una cosa sinó saps exactament com vestien, però s'ha de fer aquest esforç. Tots aquests

museu on les dones surten agenollades, sempre amb una criatura damunt, reforcen aquest tipus d'estereotips. En el nostre cas, hi ha una imatge que van treballar dos homes molt sensibles però que van estar durant mesos, la de les Torres de Guaita i volíem que fos una dona aixecada que mirés a l'horitzó, una imatge molt potent. Això diu molt, fins i tot, a les persones que mai s'havien replantejat si les dones eren participis d'aquestes activitats.

— *Clar, això ve donat en part pel que la cultura popular a través de pel·lícules o altres entreteniments ens ha aportat. La idea de superioritat de l'home per realitzar les tasques de força i protecció, mentre que la dona queda a casa com si no fos un paper importantíssim.*

Sí, aquí és quan hem volgut fer aquestes polítiques d'igualtat, les dones fan el mateix que els homes. És aquesta segona passa més profunda la que hem de fer perquè els discurs d'homes fent que les dones facin d'homes és insatisfactori. Hem de trobar aquesta diversitat de feines i valorar-les totes.

— *Creus que, en general, la comunitat de professionals dels Museus està sensibilitzada en qüestions de gènere? Penses que estarien a favor d'implantar noves millores en aquest sentit?*

La majoria jo considero que sí, són moltes dones les que formen part de la museística i les que tenen interès dins aquest camp, pel que sí que hi ha un interès en la representació i la inclusió.

— *Creus que els Museus d'arqueologia prehistòrica i la cultura material son un escenari més fàcil o més difícil que un altre per a visibilitzar les dones en les narratives històriques?*

Bueno, crec que és com qualsevol altre. Jo em sento més còmode pel que és el que faig i jo pensava que potser podria ser més fàcil, però he vist amb el temps que no, que hi ha molt de prejudicis. A veure, en l'Arqueologia prehistòrica si tu formes part d'una escola positivista que pensa que les relacions de poder són inescrutables i et dediques només a fer classificacions de peces, la perspectiva de gènere no t'importa. Si tu penses que les relacions socials són objecte també d'indagació i recerca doncs la perspectiva de gènere entre perfectament.

— *Com creus que han canviat, si és que ho han fet, aquests temes en les darreres dècades? Quina creus que és la situació concreta dels Museus arqueològics de les Illes Balears?*

Bueno, jo crec que ha canviat moltíssim, trobo que hi ha més sensibilitat. I de les crítiques d'això que et deia abans, ara seria molt complicat que passés. Els canvis són enormes i també és per l'esforç, degut a que com t'he dit, la major part de les persones que hi ha als Museus balears són dones hi ha una sensibilitat molt major. El que passa és que si a l'hora de la veritat si les exposicions es liciten mitjançant concursos, que hi ha aquest sistema capitalista liberal que considera que hi ha un mercat i empreses que poden licitar i està separat d'un projecte separat on discurs i difusió no vaig junts, ho tenim clar. Perquè, a més, gran part d'aquestes empreses estan liderades per homes.

— *Quin penses que serà el futur d'aquestes qüestions en els Museus d'arqueologia de les Illes Balears?*

Jo crec que anem bé, però sobretot anem bé per gent com tu, perquè sou el futur i teniu molt clar cap on voleu anar. I això em genera tranquil·litat.

9.2.2 Texts divulgatius

Panell 2. Son Fornés en l'espai

Les Balears varen romandre desertes fins fa uns 600 anys, quan desembarcaren a Mallorca el seus primers habitants. En el decurs de la prehistòria, les comunitats baleariques desenvoluparen formes d'organització molt originals sense perdre contacte amb les societats del seu entorn. Amb el pas del temps, a mida que la mar esdevingué un obstacle cada pic més fàcil de superar, les Balears perderen molta de la seva autonomia anterior i ocuparen un lloc quasi sempre secundaria en el si d'unitats polítiques i econòmiques més àmplies.

Mallorca és la quarta illa més gran del Mediterrani occidental amb una extensió de 3.640km². Presenta un relleu força divers, què inclou serralades amb pics de més de 1000m d'alçada, valls interiors i planes costaners. Aquest fet incideix en el règim de precipitacions, que oscil·la entre 350 i 1400mm anuals, en les temperatures i també en la vegetació.

La població actual volta els 600.000 habitants, encara que el gran atractiu turístic de Mallorca fa que durant l'estiu aquesta xifra es multipliqui quasi per deu.

El terme municipal de Montuïri és ric en jaciments arqueològics. La majoria han estat descoberts casualment i, per desgràcia, alguns han sofert greus alteracions. Tot i això, ens ofereixen excel·lents expectatives pel coneixement del nostre passat i representen un llegat col·lectiu que és menester protegir per a les generacions futures.

Panell 6. Ciclops de pedra

Els talaiots són els monuments més familiars i a la vegada més misteriosos de les Illes Balears. El seu gran nombre, aspecte imponent i la incertesa al voltant dels seus orígens han despertat de segles ençà l'interès popular i el dels primers estudiosos del passat. D'aquests grans edificis s'han dit moltes coses: "talaies dels temps dels moros" ("talaia" = "talaiot"), temples pagans, tombes de cabdills o mansions habitades per gegants. El desenvolupament de l'arqueologia des dels inicis del segle XX ha permès descriure'ls millor, però encara i així els talaiots continuaven resistint-se a desvetllar-nos els seus secrets.

Ben poc s'imaginava en Josep Sanz, mestre de Montuïri al mitjans del segle XX, que aquelles ruïnes tot just visibles entre les quals ensenyava el passat de Mallorca ens aclaririen molts aspectes de l'enigma dels talaiots. Gràcies en bona mida al seu interès per la cultura i a la seva perseverança, el projecte d'investigació de Son Fornés va néixer l'any 1975 amb l'objectiu d'esbrinar quines varen ser les funcions d'aquests edificis i de caracteritzar la societat que els va construir.

Son Fornés ocupa una posició central en la geografia de l'illa i també en el panorama arqueològic mallorquí, perquè avui dia és el jaciment talaiòtic millor conegut. Entre les seves troballes hi ha el talaiot més gran i millor conservat de Mallorca (el Talaiot 1) i una extensa representació de vivendes i eines, que ens acosten a la vida social de les poblacions prehistòriques de l'illa.

Tot i això, encara avui dia resten aspectes per conèixer. Les investigacions continuen i sense cap dubte ens reserven noves i interessants troballes.

Panell 8. Les societats contemporànies als talaiots

La societat talaiòtica va ser contemporània a l'aparició o la consolidació de moltes formacions estatals de la conca mediterrània i al desenvolupament de xarxes d'intercanvi a llarga distància, en bona part afavorides per l'expansió comercial fenícia i grega. Així i tot, les Balears romangueren bastant al marge d'aquest ampli panorama de canvis i limitaren els contactes amb el centre i nord-oest d'Europa, d'on hi obtenien metalls (estany i, potser, coure).

Panell 9. Mallorca talaiòtica

A inicis del I mil·lenni abans de la nostra era, la població balear es torbava en crisi. Des de molt temps enrere, el paper dels homes i de les dones en la vida social s'havia basant en els lligams de parentiu: de qui s'havia nascut i amb qui es contreia matrimoni eren els fets decisius per a qualsevol persona. Poc a poc aquesta organització va perdre importància i va ser substituïda per una altra en la qual el més important era el lloc on es neixia i on es vivia.

D'aquesta manera, a l'època talaiòtica l'antic territori insular, únic i sense barreres, es va dividir en unitats polítiques que arrelaren les persones a determinats indrets. La gent va començar a viure en poblats més gran i se'n varen fundar de nous en comarques gairebé despoblades fins llavors. Alguns poblats sobresortiren de la resta i esdevingueren centres dels quals hi depenien altres nuclis propers més petits. En el si d'aquestes noves comunitats s'establiren lligams de solidaritat i de recolzament mutu que varen mantenir-se al llarg d'uns quants segles.

Un grup d'aquestes persones encetà la història que a continuació vos presentam.

Panell 10. Son Fornés en temps dels talaiots

Son Fornés és un poblat talaiòtic d'aproximadament dues hectàrees d'extensió. Se'n coneixen diversos talaiots, dos dels quals han estat totalment investigats. Just al costat dels talaiots s'edificaren diferents conjunts de vivendes rodejats per murs rectes i gruixuts. La zona excavada fins ara suposava menys del 10% de la superfície de l'assentament original.

El poblat acollia uns 300 o 400 habitants, que subsistien gràcies a una ramaderia de bovins, ovelles, cabres i porcs. La gent feia vida a les cases i es reunia als talaiots per a fer-hi feines i

actes comunitaris. La vida social girava al voltant de la feina en comú i del gaudiment col·lectiu dels seus fruits.

Panell 11. La vida quotidiana al poblat

Al voltant del 850 abans de la nostra era, una comunitat cercava un lloc per a establir-se a Es Pla de Mallorca, una comarca fins llavors gens habitada del centre de l'illa. Varen triar un petit turó, on hi fundaren el que avui coneixem com Son Fornés.

La comunitat talaiòtica que fundà Son Fornés hi va viure durant aproximadament 300 anys. Estava organitzada en unitats domèstiques bastant autosuficients, formades per entre 5 i 10 persones probablement relacionades per vincles de parentiu.

Totes les unitats disposaven de les eines necessàries per tal de preparar i servir els menjars, modelar l'atuell ceràmic i confeccionar les peces de roba. A més, assumien la cura de les criatures.

La solidaritat n'era evident: cap unitat domèstica s'aprofitava en exclusiva del treball de la resta.

Panell 15. Fet a casa

Cap d'aquests objectes va ser fabricat per artesanes o artesans especialitzats sinó que cada unitat domèstica els tornava a produir quan necessitava tenir-los de nou. Aquestes eines varen ser fetes amb materials locals a l'abast de tothom, com ara pedra, os, fusta i fibres vegetals. Les úniques excepcions eren els instruments de bronze, per mor que la inexistència d'estany a les Balears obligava a importar-los d'altres regions del centre o de l'oest d'Europa.

Panell 16. Menú del dia

Cada unitat domèstica posseïa una capacitat molt reduïda d'emmagatzematge. Això suggereix que la major part dels queviures s'obtenia diàriament gràcies a l'explotació dels ramats i a la recol·lecció de vegetals silvestres.

No hi ha dades segures sobre la pràctica de l'agricultura durant aquest període.

Panell 19. El Talaiot. Un espai multiusos

Controlar i defensar el territori

El poblat de Son Fornés controlava els recursos d'una important extensió de territori en Es Pla. De Son Fornés depenien altres assentaments més petits situats en indrets estratègics. Tots plegats, formaven una unitat política.

Des del terrat dels talaiots es gaudia d'un ampli domini visual que permetia controlar els moviments de les persones i dels ramats. A més, la solidesa dels talaiots era molt útil per a la defensa en cas de conflicte amb altres unitats polítiques. Aquests conflictes podien esclatar arran de rivalitats per l'accés a les pastures i a l'aigua.

Símbol d'una col·lectivitat

Totes les funcions dels talaiots podrien haver-se realitzat en edificis de força més senzills. Malgrat això, sembla que un dels objectius en bastir aquestes grans torres era donar sensació de monumentalitat. Així, el talaiot simbolitzava també la cohesió i l'esforç del grup que el va edificar i utilitzar en benefici comú.

Panell 20. Dins el talaiot 1

El Talaiot 1 fou utilitzar com a escorxador i lloc d'esquarterament dels animals, principalment porcs i bovins. Els trossos de carn eren distribuïts allà mateix i consumits més tard a les cases. També fou l'escenari de festes comunitàries durant les quals es menjava carn, majoritàriament de porc. Aquestes celebracions públiques enfortiren els lligams de solidaritat entre les persones.

Panell 21. Dins el talaiot 2

A l'interior del Talaiot 2 se celebraven reunions on es decideixen qüestions que afectaven la vida de la comunitat. Tal vegada també s'oficiaven cerimònies de caire divers, com ara rituals d'iniciació o bé commemoracions de fites rellevants. En el decurs d'aquestes reunions es consumien begudes en recipients especials. Hi assistien poques persones, la qual cosa suggereix que es tractava d'actes polítics o religiosos d'accés restringit.

Panell 22

Al cap de centenars d'anys de funcionament, la societat talaiòtica va patir una crisi. Els mecanismes de solidaritat i recolzament mutu es trencaren i determinats grups socials començaren a controlar les relacions laborals i l'accés als recursos del territori. Va encetar-se una època de conflicte social que afectà les Balears i durant la qual la convivència a Son Fornés deixà de ser possible. Com a conseqüència, el poblat va ser destruït i abandonat.

Panell 24. Una època de conflictes

Les lluites pel control de la Mediterrània

Al llarg dels segles V, IV i III abans de la nostra era, la Mediterrània va viure una època de grans convulsions degudes a les polítiques expansionistes d'alguns grans estats, com ara Cartago, Roma i Macedònia. Aquest fet queda palès en el gran nombre de conflictes bèl·lics que tenyiren de sang l'escenari mediterrani en aquesta època i que finalment varen suposar la consolidació de Roma com a potència hegemònica.

Tot i que Mallorca i Menorca varen mantenir-se al marge dels principals teatres d'operacions, molts dels seus habitants participaren directament com a mercenaris en els exèrcits cartaginesos.

Mallorca postalaiòtica: el control del territori

Durant el període Postalaiòtic es varen reocupar o remodelar la majoria dels poblats anteriors. Els talaiots varen perdre els seus usos originals i molts d'ells es torbaven fins i tot totalment en ruïnes. La distribució de les cases va canviar, sense que en puguem observar cap pauta regular.

El territori insular estava dividit en unitats polítiques controlades pels grups socials dominants. La presència d'armes i de poblats fortificats, alguns d'ells inclús amb torres o bastions, suggereix que els poderosos protegien els seus privilegis amb la força i que, a més, rivalitzaven entre ells mateixos de tant en tant pel control del territori.

Això no nega l'existència de polítiques d'aliança que varen significar l'estabilització de les unitats polítiques, el funcionament de xarxes d'intercanvi de productes i els acords generals sobre la participació militar en campanyes lluny de les illes.

Els anomenats "santuaris" varen utilitzar-se abastament, per ventura amb una funció cerimonial semblant a la de les famoses taules menorquines. Coneixem prou bé els rituals funeraris postalaiòtics, que tenien lloc principalment dins de coves naturals o d'altres cavitats excavades artificialment.

Panell 25. Viure fins i fora de la murada

A mitjans del segle VI abans de la nostra era, el barri talaiòtic de Son Fornés va ser abandonat i l'hàbitat es traslladà a la part alta del poblat. Poc després s'alçà una murada ciclòpia de prop de tres metres d'amplada, de la qual s'ha documentat una torre i un sistema de contraforts que podria haver acollit una caseta de guarda. La construcció d'estructures defensives en constata a diversos poblats de Mallorca i Menorca, coincidint amb un període de crisi que donarà lloc a la societat postalaiòtica.

A mitjans del segle V, l'antic barri talaiòtic tornà a ser habitat fora de la protecció de la murada. Més tard, a mitjans del segle III, la murada de Son Fornés havia perdut la seva funció defensiva, tal vegada degut a un canvi en els escenaris bèl·lics a les illes i a la Mediterrània

occidental.El sector intramurs és el menys conegut, si bé es tenen indicis molt reveladors d'edificis monumentals que encara romanen amagats sota la garriga.
Panell 26 i 27. Entrem a l'habitació postalaiòtica
Una unitat domèstica Postalaiòtica emprava quotidianament molts més objectes que una altra època talaiòtica, encara que totes dues estaven formades per un nombre semblant d'individus. La destacada capacitat d'emmagatzematge de cada vivenda va ser deguda a l'increment de la producció d'aliments, que es basava en l'agricultura i la ramaderia.
Panell 28. L'atuell domèstic
La majoria dels objectes varen ser fabricats amb materials locals (argila, pedra, os, fusta). No obstant, se seguia depenent de l'exterior respecte als artefactes de bronze i potser de ferro. D'altra banda, va augmentar progressivament l'ús i el consum de bens exòtics, com ara ornaments personals de vidre i vi eivissenc. Possiblement, una part dels productes obtinguts per les unitats domèstiques que coneixem a Son Fornés va servir per mantenir els membres del grup dirigent de la societat postalaiòtica. Per ventura alguns poderosos vivien en altres barris, encara que per explorar, del mateix Son Fornés, mentre que d'altres residien en poblats fortificats molt més extensos.
Panell 29. Els inicis de les desigualtats
<i>Collites i bestiar</i> La producció d'aliments es va basar en una agricultura cerealista i una ramaderia diversificada. La implantació de l'agricultura va repercutir en altres sectors productius i en l'organització de la feina de les comunitats. <i>En benefici d'uns quants</i> La societat Postalaiòtica va substituir la solidaritat econòmica del període talaiòtic per una organització basada en la prosperitat privada familiar. En aquest nou sistema, un sector social s'apropiava de part dels bens produïts per la resta de la població desposseïda. Aquest privilegi econòmic permetia el grup dominant gaudir d'una millor qualitat de vida i adquirir armes i costosos ornaments i objectes de culte fabricats en vidre o metall.
Panell 30. Els foners: mercenaris al servei de Cartago
Nombrosos contingents de tropes baleàriques, els famosos foners, varen lluitar com a mercenaris quasi sempre del costat de Cartago en diversos conflictes bèl·lics. Els foners varen sobresortir a l'Antiguitat degut a la seva eficàcia en el combat, aconseguida gràcies a un llarg allionament en els seus llocs d'origen. Pareix que aquestes soldats demanaven sobretot vi i dones com a pagament pels seus serveis, i que no acceptaven cap casta de retribució monetària.
Panell 31. Bous i guerrers
El sector dominant enaltia principis d'agressivitat i de força física encarnats en figures de bronze que representaven bous i homes nus armats, per ventura evocador de déus o herois. A Mallorca, les cerimònies públiques es celebraven en edificis especials, els santuari, i tal vegada eren oficiades per una casta sacerdotal. El protagonisme masculí en la guerra i en la ideologia pública reflectia segurament una societat patriarcal. D'altra banda, els rituals funeraris repregueren elements ancestrals anteriors al període talaiòtic, com per exemple, l'ús de cavitats naturals o artificials com a panteons col·lectius. Això suggereix un reviscolament dels grups de parentiu, encara que aquest pic caracteritzats per diferències de riquesa.

Figura 16. Recull de texts de l'espai prehistòric de Son Fornés. Elaboració pròpia.

9.2.3 Fotografies

Figura 17. Entrem a l'habitació talaiòtica. Panell 13. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 18. Fet a casa. Panell 15. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia

Figura 19. Menú del dia. Panell 16. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia

Figura 20. Menú del dia. Panell 16. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia

Figura 21. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 22. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 23. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

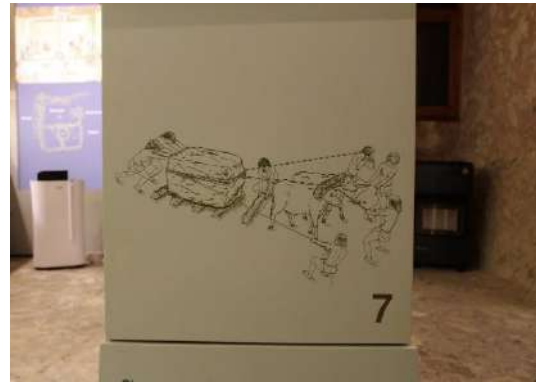

Figura 24. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

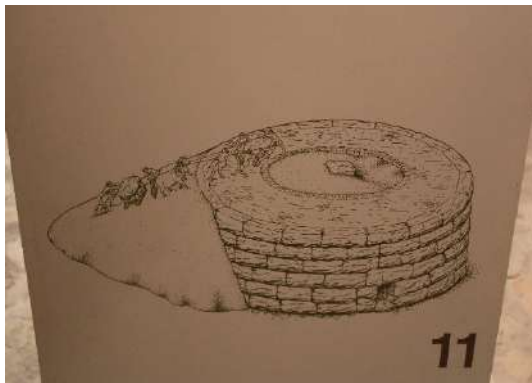

Figura 25. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 26. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 27. Construcció d'un talaiot: una feina col·lectiva. Panell 17. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 28. El talaiot. Un espai multiusos. Panell 19. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia

Figura 29. Dins el talaiot 1. Panell 20. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

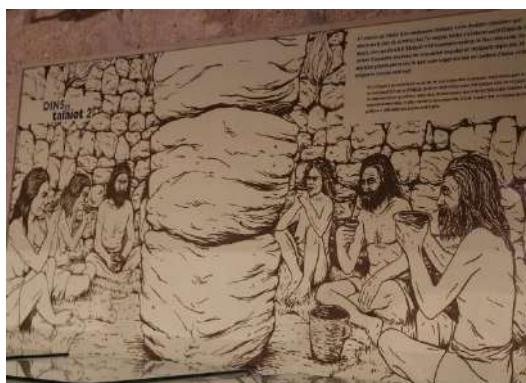

Figura 30. Dins el talaiot 2. Panell 21. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 31. Entrem a l'habitació postalaiòtica. Panell 26. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 32. L'atuell domèstic. Panell 28. Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Figura 33. El benefici d'uns quants. Museu Arqueològic de Son Fornés. Panell 29. Elaboració pròpia.

Figura 34. Els foners: mercenaris a servei de Cartago. Museu Arqueològic de Son Fornés. Panell 29. Elaboració pròpia.

9.2.4 Taules

Figures del Museu Arqueològic de Son Fornés			
Dones	Homes	Infants	Sense identificar
30	35	15	7

Figura 35. Recompte de les figures del Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Posicions de les figures del Museu Arqueològic de Son Fornés					
	Dones	Homes	Infants	Sense identificar	Total
Dempeus	21	27	7	3	58
Assegudes	9	5	1	2	17
De genollons	0	1	2	0	3
Un genoll al terra	0	2	2	1	5
Altres	0	0	3	1	4
Total	30	35	15	7	87

Figura 16. Recompte de les postures de les figures del Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

Debilitats	Fortaleses
<ul style="list-style-type: none"> • Sexe femení associat a les tasques domèstiques 	<ul style="list-style-type: none"> • Llenguatge adaptat als dos sexes • Inclusió de termes femenins • Paritat de representació de dones i homes • Incorporació de la dona a labors tradicionalment lligades a l'home • No hi ha biaix de gènere en la cultura material • La dona forma part del discurs
Amenaces	Oportunitats
<ul style="list-style-type: none"> • Societat patriarcal • Discurs androcèntric imperant 	<ul style="list-style-type: none"> • Auge del moviment feminista • Increment en la representació des d'una perspectiva de gènere

Figura 37. Anàlisi DAFO del Museu Arqueològic de Son Fornés. Elaboració pròpia.

9.3 Museu de Menorca

Una ocasió més l'ordre a seguir serà el mateix, però vegada se centrarà en el Museu de Menorca. Els entrevistats són múltiples, comptat amb David Cabré i Octavi Pons, tècnics de la institució. A partir d'això, el procediment és el mateix: entrevista, textos, imatges i taules.

9.3.1 Entrevista guiada

— *Nom i cognoms, lloc de feina i anys exercint al Museu*

David Cabré Liñán, tècnic del Museu de Menorca, des d'Agost del 2021.

Octavi Pons Machado, tècnic del Museu de Menorca, des de l'any 2008.

— *Quin missatge creus que intenta transmetre la teva institució des d'una perspectiva de gènere? Hauria de ser distint?*

David: Bé, un missatge d'igualtat, per intentar que els continguts i el discurs es tingui present el paper de la dona al llarg de la Història.

— *Des de que vares arribar al Museu, s'ha produït qualque modificació en la narrativa que ofereix? Han estat recentment aquests canvis? En cas afirmatiu, han significat una revisió de la visibilitat del rol del gènere femení els discursos històrics del Museu?*

David: Clar, això t'ho podria respondre millor el meu company Octavi.

Octavi: Sí, molt. Encara que sigui una cosa bastant recent, tot aquest procés de variacions en temes de inclusió o igualtat, ja la darrera exposició que es va muntar el discurs que es va oferir tenia una preocupació envoltant a aquest. Els canvis més grossos es produiran a partir de 2015, que entra la directora nova i s'inicien tots aquests canvis i processos paral·lelament al que demana el Govern Balear. El canvi he estat gros si es compara el que havia abans i el que hi ha ara, i després en cada exposició temporal que s'intenta muntar cada vegada més s'intenta que s'adapti millor, ja no tan sols en temes d'igualtats sinó també d'inclusions i el que pugui haver, degut a que ens intentem adaptar.

David: Sí que és veritat que en les exposicions temporals, com la darrera que hem fet, hi havia una sala que s'ha dedicat un apartat a la dona i s'ha tingut en compte en aquest sentit. Una altra activitat que s'ha realitzat és un *scape room* on hi ha hagut proves que es troben vinculades al gènere de la dona en el segle XIX, perquè es veïés quina era la situació de la dona en el moment i comparant-la amb l'actual, mostrant les millores que s'han produït encara que seguim vivint en una societat patriarcal.

Octavi: A vegades és un poc mal de fer, més dins el discurs general del Museu, de l'exposició permanent, clar, és un embull haver de modificar-lo. Fa poc va haver unes conferències sobre la dona i el paper d'aquesta dins l'indústria, pel que es fa incidència en tota aquesta qüestió, però potser en la Prehistòria i Època Antiga no ens hem col·locat tant. Si ara es realitzés un taller relacionat amb la casa talaiòtica, segurament ja faríem incidència en quins elements són propis de la dona dins la casa o quin dels homes, la divisió del treball i això tan sols ho podem fer a través de tallers i exposicions temporals. Però poc a poc, es van aconseguir avanços, encara que en la Prehistòria com dic és més complicat, però per política pròpia del centre estem compromeses amb una sèrie de coses i la inclusió és una d'elles.

— *Els canvis haurien d'estar impulsats pels propis Museus o des d'un organisme superior?*

David: El Museu té una responsabilitat però clar, també hem de pensar que els organismes han de participar.

Octavi: El Museu com a tal, evidentment, prendrà les decisions que hagi de prendre. Però clar, per una banda estem vinculats al Govern Balear, al Consell i l'edifici pertany al Ministeri, encara que aquest participi menys. Jo penso que som tots els que hauríem de ser conscients d'això i tots hauríem d'anar a una, no dependre de ningú.

— *Consideres que alguna de les següents parts denota més una perspectiva sexista: textos, imatges o cultura material?*

David: Clar, si ens hem de referir al període Prehistòric, això és molt complicat de respondre.

Octavi: Nosaltres juguem amb els materials que trobem a les excavacions i moltes vegades quan seleccionem els objectes a nivell expositius, intentar explicar com era aquest món, moltes vegades no es pot relacionar amb una qüestió femenina o masculina, però quan comencem a entrar al món romà o posterior, sí que es pot. Que ho podríem fer amb el món talaiòtic? Segurament sí, potser fos un fallo nostre que no hi vam caure, sempre es pot millorar i cercar espais nous.

— *Clar, però moltes vegades sí que es realitza una associació directa de certs elements a la masculinitat sense l'existència de cap tipus d'evidència.*

Octavi: Sí, objectes com armament, ganivets... En tenim al Museu, però no estan associats o explicats com a elements de guerra, sinó que són eines i estan exposats elements que podríem considerar femenins com un punxó o una agulla i al costat tindràs un martell de miner, saps que et vull dir, són elements conjunts.

David: Per exemple, en els dibuixos hi ha una dona que està amb un teler, però podria ser un home. De la mateixa manera que, hi ha un home miner però també hi ha una dona. Clar, a nivell de dibuixos sí que és senzill caure en el sexisme, però no crec que n'hi hagi.

Octavi: Quan es fa la representació dels enterraments a les coves apareixen ambdós, perquè s'enterren homes i dones, i pot haver diferències d'aixovars amb ells però, es representen igual.

David: Inclús, els tallers que es fan d'infants on es fila ho fan nois i noies. Tothom fa el mateix sense cap tipus de distinció. Bé, però al final perquè hi hagi una dona telant no significa que sigui sexista, per exemple, o en el cas dels foners.

— *Creus que hi ha dificultats a nivell institucional que fan que sigui més complicat visibilitzar les dones en les narratives museístiques?*

David: No, no crec que a nivell institucional es posi una pedra per poder incloure a les dones. De fet, institucions com el Consell són els primers interessats en que aparegui aquesta perspectiva.

— *Creus que el públic està poc o molt sensibilitzat en qüestions de gènere pel que fa als Museus? Creus que valora la visibilització de la dona en les narratives històriques i els discursos museístics?*

David: Jo ara he estat fent de guia i sí que m'he trobat un cert interès per parlar de les dones i sobre aquestes qüestions. Inclús hi ha preguntes específiques i ganes per conèixer de la dona en un període concret.

— *Creus que, en general, la comunitat de professionals dels Museus està sensibilitzada en qüestions de gènere? Penses que estarien a favor d'implantar noves millores en aquest sentit?*

David: Sí i, a més a més, et diria que en el personal dels Museus hi ha més dones que homes. Per tant, tindríem un problema si no fos així.

— *Creus que els Museus d'arqueologia prehistòrica i la cultura material son un escenari més fàcil o més difícil que un altre per a visibilitzar les dones en les narratives històriques?*

David: Clar, és el que comentàvem abans, a mesura que t'allunyes de la contemporaneïtat és més difícil establir un fil narratiu i d'esbrinar si en el període Prehistòric si els homes i dones feien el mateix, son qüestions molt específiques.

— *Com creus que han canviat, si és que ho han fet, aquests temes en les darreres dècades? Quina creus que és la situació concreta dels Museus arqueològics de les Illes Balears?*

David: Això no puc fer una comparativa dels diferents Museus o apartat d'Arqueologia prehistòrica perquè primer de tot, jo no soc especialista i tampoc tinc un bagatge per fer una resposta argumentada.

— *Quin penses que serà el futur d'aquestes qüestions en els Museus d'arqueologia de les Illes Balears?*

David: Home, que s'han de treballar, tractar i estar presents si volem realment arribar a una igualtat real i minvar l'espai patriarcal que imposa la societat. Primer de tot, ho hem de creure i després aplicar-lo.

9.3.2 Texts divulgatius

La Prehistòria: els primers pobladors i la cultura talaiòtica (cap al 2200 – 123 a. C.)
<p>La prehistòria de Menorca va ser breu, tot just comprèn dos mil anys, però va transformar l'illa per complet. Les comunitats prehistòriques convertiren el que era un lloc inhòspit pedregós en un paisatge profundament humanitzat, marcat per la monumentalitat de les seves construccions. Aquestes comunitats desenvoluparen una cultura pròpia i diferenciada, la Cultura talaiòtica.</p>
El temps en la Prehistòria de Menorca
<p><i>Menorca no fou colonitzada fins a l'inici de l'edat dels metalls, cap al 2200 a. C.</i></p> <p>Durant els gairebé dos mil anys que van transcórrer fins a la conquesta romana, el 123 a. C., la població van anar creixent i la societat anava canviant. Les diferències en les construccions i en els objectes trobats als jaciments arqueològics són testimoni d'aquests canvis, que ens permeten establir diferents períodes de la Prehistòria de Menorca. La divisió dels períodes de la història sempre és una proposta acadèmica i, en casos com el de Menorca, encara hi ha discussió entre diferents escoles arqueològiques.</p>
La colonització de l'illa
<p><i>Els primers pobladors (cap al 2200-1600 aC)</i></p> <p>Els primers pobladors de Menorca procedien del continent, de zones properes al golf de Lleó i del Pirineu oriental.</p> <p>Aquestes zones, cap al 2200 aC, patiren un seguit de tensions demogràfiques, econòmiques polítiques que van fer que els seus habitants emigressin cap a altres terres, una d'elles Menorca. Els grups reduïts de gent que arribaren a les illes Balears transportaren amb ells animals, llavors eines. Així tot, cal destacar que a Menorca, durant segles, conservaren algunes de llurs antigues pràctiques socials relacionades amb el megalitisme.</p>
Com i de què vivien?
<p>L'antropització de l'illa no degué ser fàcil per a les primeres generacions, l'esperança de vida de les quals era tan sols d'uns trenta anys.</p> <p>Possiblement, es dispersaren en grups de cinc o set persones per tots els paratges de l'illa a la recerca d'aus per caçar i plantes per recol·lectar. Potser van cremar zones boscoses perquè creixés pastura per al ramat i van llaurar petites parcel·les de terra per sembrar-hi els llegums i els cereals que van dur del continent.</p> <p>A Menorca, no s'ha localitzat encara cap habitatge d'aquest moment. És possible que els coves naturals que abunden als barrancs de l'illa servissin de refugi improvisat a aquesta població itinerant.</p>
Els sepulcres funeraris
<p>Durant tot aquest període, els sepulcres i els rituals funeraris són molt similars als que arribaren del continent amb els primers colons. Hi ha dos tipus d'espais funeraris: els dòlmens i els paradòlmens. Els primers estan constituïts per una cambra i un passadís de grans lloses, tot això cobert per un túmul de terra i cascull. En els paradòlmens, en canvi, la cambra està excavada a la roca i s'hi afegeix un corredor o una façana de pedres.</p>
Una cultura pròpia i diferenciada
<p><i>L'època dels poblats de navetes (cap al 1600-1100 a. C.)</i></p> <p>Coincidint amb l'edat del bronze europea, les comunitats de Menorca i Mallorca seguiran un camí molt diferent del continent.</p> <p>Al continent europeu creixen la desigualtat social i la militarització. Els sepulcres funeraris col·lectius s'abandonen, proliferen les tombes individuals amb rics aixovars i apareix la</p>

cremació com a ritual funerari. Tanmateix, a l'illa es mantenen els antics costums funeraris i, per primera vegada, s'aplica la construcció ciclòpia, amb grans pedres sense argamassa, als edificis domèstics. Així mateix, els sepulcres són més grans i es diversifiquen.

Petits poblats de navetes

En molts casos els habitatges estan aïllats, però, en general, formen nuclis de tres o quatre navetes, i només excepcionalment arriben a sobrepassar la desena. Els poblats de navetes es troben a tota l'illa. No segueixen un patró estructurat d'assentament, i es troben en indrets entorns molt diversos. Uns quants se situen en promontoris costaners i s'emmurallen.

La unitat domèstica estava formada per un grup d'entre cinc i set persones. De vegades s'adossaven dos o tres habitatges, potser formant grups de parentiu més amplis. L'esperança de vida dels homes era de 45 anys la de dones, de 35. El creixement natural del grup era escàs.

La casa típica

Es coneixen amb el nom de navetes perquè la seva forma recorda a una nau invertida.

Els murs són amples estan construïts amb grans pedres sense utilitzar argamassa. La teulada, de terra pedres, se sostenia amb bigues de fusta o excepcionalment, lloses de pedra, s'impermeabilitzava amb càrritx o simplement deixant-hi créixer l'herba.

Una llar central escalfava i·luminava rúnica habitació de la casa, d'uns 15 metres de longitud 14 d'amplada. Les tasques domèstiques es feien a l'entrada, aprofitant la llum natural, mentre que al fons s'hi emmagatzemaven els estris les provisions

Com subsistien?

Eren societats igualitàries que es dedicaven a la ramaderia l'agricultura. La seva economia era de subsistència, però autosuficient. Una petita part de la producció es reservava a l'intercanvi amb productes de fora. Cada grup domèstic fabricava la majoria dels seus estris, criava els seus bous, cabres, vaques porcs, cultivava els seus llegums) cereals. L'emmagatzematge el consum també es feien en l'àmbit domèstic Alguns individus destacaven sobre els altres pel seu paper de mediadors entre la comunitat el seu entorn social natural En tot aquest període no es practicà ni la pesca ni el marisqueig, la caça era testimonial, ja que les principals espècies encara no s'havien introduït a l'illa.

Més enllà de la mar coneguda

Les similituds entre els poblats de navetes de Menorca i Mallorca evidencien l'existència d'una interacció econòmica social entre ells. Les comunicacions entre les dues illes no hauria estat possible sense embarcacions, més o menys rudimentàries, de les quals, tanmateix, no ha quedar cap testimoni

El contacte anava més enllà de les illes. L'estany atlàntic i la tècnica per a la fabricació del bronze, que arribà molt prest a les Balears, ho demostren. Sens dubte, els comerciants d'estany transportaren, amb ells, noves idees, creences coneixements.

La Mare Terra i la creences animistes

Una força vital uneix els éssers vius, els objectes el paisatge. Present i passat es fusionen, i tot artefacte és material i simbòlic.

Les creences animistes solen ser les pròpies d'aquest tipus de societats. A Menorca es relacionen amb la idea de la Mare Terra com a generadora de vida, potser representada per l'atuell de ceràmica decorat amb dos mugrons que es va trobar a la part més profunda de la cova des Càrritx (Ciutadella).

En algunes coves es feien ofrenes de peces de carn es cremaven plantes aromàtiques. A la des Càrritx, hi ha evidències que es van llançar ossos de mans peus sobre les cendres d'una llar apagada, com si es tractés d'un ritual d'endevinament.

Al final d'aquest període, idea de la Mare Terra fou substituïda per una religiositat masculina, en l'imaginari col·lectiu es van concebre éssers divinitzats als quals venerar.

Les talles ocultes de la cova des Mussol

Una petita sala de la inaccessible cova des Mussol (Ciutadella) fou escenari d'un ritual possiblement iniciàtic. Els protagonistes eren un visitant, representat per un bust de característiques humanes, i un déu amb banyes, meitat humà, meitat animal. El caràcter diví d'aquest darrer es fa palès en la seva mirada cap endavant, la seva expressió severa l'absència d'orelles: només parla, no li cal sentir.

Espais diversos per als morts

Amb els poblats de navetes apareix una major diversitat de sepulcres funeraris: protonavetes, hipogeus de planta allargada coves murades.

Els hipogeus s'utilitzen fins al 1450 aC, moment a partir del qual es condicionen gran quantitat de coves naturals com a necròpolis col·lectives. Els rituals que es feien a les protonavetes a les coves són molt similars: la inhumació dels homes, les dones els infants de més de tres mesos que formen el grup familiar o domèstic. Es desconeix el model funerari que se seguia amb els menors de tres mesos. A les protonavetes, els cossos es col·locaven a la part anterior de la cambra, amb els peus cap a la façana. Per tal de generar espai, anaven empenyent els esquelets cap al fons de la cambra. La dispersió d'ossos dins les coves demostra una pràctica similar.

Els sepulcres de triple parament

La cronologia, la tècnica constructiva i les dimensions d'aquests sepulcres indiquen que són el punt d'unió entre els antics dòlmens i les futures navetes funeràries.

S'accedeix a la cambra funerària a través d'un passadís estret i baix, i un rebaix en forma de polleguera a l'entrada permetia col·locar-hi una fusta com a tancament. En aquests sepulcres s'inhumaren, al llarg de diversos segles, devers 50 o 60 membres d'un mateix grup domèstic, potser els habitants d'una casa naviforme.

Els hipogeus de planta allargada

A Menorca, a diferència de Mallorca, els hipogeus són molt escassos. Es relacionen amb l'arribada de nous habitants de procedència desconeguda.

Són coves artificials excavades al marès del subsòl. Són de dimensions variables i a dintre pot haver-hi nínxols, banquetes o sòcols. S'accedeix a la cambra funerària a través d'un corredor descendent un petit portal. Sovint li afegien una façana ciclòpia i cobrien el corredor amb lloses.

Els escassos hipogeus trobats d'aquest tipus no han aportat cap mena d'informació arqueològica, ja que en èpoques posteriors es van buidar foren utilitzats com a estables.

Les coves murades

Es van utilitzar amb finalitats funeràries durant més de 600 anys.

Es tracta d'abrics rocosos als quals s'afegí un mur ciclopi a tall de tancament amb una obertura que permetia l'accés a l'interior. Com a passa prèvia a la primera inhumació, sanejaven el sòl amb foc o hi col·locaven un enllosat. Si la cova era fonda, només es feia servir la primera sala com a espai funerari.

El nombre d'individus inhumats en aquestes coves és variable i depèn dels anys durant els quals s'haguessin utilitzat com a cementeri. A la cova des Càrritx (Ciutadella) s'inhumaren més de 200 persones.

Els talaiots, símbols d'una nova societat

El talaiot és massís, circular, ciclopi i amb una habitació al cim. Tanmateix, fins avui no se n'han trobat dos iguals.

Hi ha talaiots a Menorca i a Mallorca, tot i que aquests darrers són de menors dimensions, estan més estandarditzats i presenten una cambra interior funcional.

A Menorca se'n conserven uns 300. Hi ha talaiots aïllats, petits poblats que tenen un o dos, i grans poblats amb tres o quatre exemplars. Aquestes construccions estructuren el paisatge, se situen a llocs amb un ampli domini visual, per poder veure i ser vists, i creen una xarxa d'intercomunicació.

La funcionalitat principal dels talaiots de Menorca no s'ha descobert encara. L'especificitat de cada un d'ells i la seva monumentalitat suggereixen un caràcter públic i simbòlic. Probablement aportaven identitat a la comunitat i marcaven el seu territori.

El ritual dels cabells

Independentment de si inhumaven els difunts en posició fetal forçada o en recol·locaven els cranis, totes les primeres comunitats talaiòtiques practicaren aquest ritual.

La cura dels cabells ja era important en vida. S'aplicaven argiles olis, llüien trenes, passadors objectes helicoidals de bronze estany. En morir, a alguns individus els tenyien els cabells, els pentinaven els tallaven alguns blens. Els cabells es guardaven en contenidors tubulars de banya, cuir o fusta que es deixaven al costat del cos.

Cap al 800 a. C., quan s'abandonaren les coves les navetes, deixaren de practicar aquest ritual.

La cova des Pas (Ferrerries)

Entre el 900 el 800 a.C., un grup d'unes 16 persones va utilitzar aquesta cova, situada en la paret vertical d'un barranc, com a lloc d'enterrament. En aquests 100 anys, com a mínim, 66 cossos lligats en posició fetal forçada van ser descendits fins a la cova i dipositats sobre jaços pells o baiards. L'aixovar funerari era molt pobre, tan sols es van trobar una punta de javelina dos braçalets, tot que es sap que es van dipositar diversos tipus de flors al costat dels difunts.

L'inusual estat de conservació de les restes ha permès comprovar la importància que el cabell tenia per a aquests col·lectius: en ell, restes d'argiles, resines olis, així com, trenes adorns metàl·lics. La presència de contenidors per al cabell a interior de la cova fa pensar que a alguns individus se'ls va practicar el ritual del cabell.

La mort: les noves navetes i les velles coves murades

La transformació de la societat talaiòtica s'identifica clarament en les pràctiques funeràries de l'època.

Els cossos, tractats amb aigua, olis, resines plantes aromàtiques, eren transportats sobre baiards de fusta fins a la posada final. En els aixovars destaca la presència d'algunes armes, com ara puntes de javelina espases, d'adorns d'estany pur per al cabell, una raresa en l'arqueologia europea.

En algunes coves els difunts eren inhumats en posició fetal forçada, embolicats en pell de cabra i fermats. En altres coves en algunes navetes, s'inhumaven sobre el sòl i, una vegada convertits en esquelets, els cranis es recol·locaven al costat de les parets.

Les navetes funeràries

Són el darrer exemple de sepulcres ciclopis. Quan s'abandonaren, la monumentalitat es reservà únicament als vius.

Les navetes funeràries, exclusives de Menorca, podien albergar més de 100 inhumacions. Se'n coneixen una vintena, concentrades a l'est i a l'oest de l'illa.

Circulars o de planta allargada, les navetes presenten una cambra funerària inferior una de superior. S'accedeix a la cambra a través d'un portal amb llinda o duna llosa perforada, com en els antics dòlmens.

Les primeres navetes funeràries es van construir abans del talaiòtic i s'abandonaren cap al 800 a. C.

Menorca s'obre al Mediterrani

El talaiòtic final (cap al 550 – 123 a. C.)

En aquesta època els talaiots perden el simbolisme social que havien tingut s'abandonen. Aleshores ressorgeix la monumentalitat en l'arquitectura domèstica. Neix una nova societat, jerarquitzada, amb un sistema de creences centrat en els rituals religiosos que recupera el culte als avantpassats. La seva economia, domèstica diversificada, li permet generar excedent i entrar en l'òrbita comercial mediterrània. La taula, edifici religiós exclusiu de Menorca, ocuparà el centre dels antics poblats talaiòtics.

El sistema constructiu

Les construccions, en aquesta època, assoleixen la seva màxima monumentalitat. La tècnica està molt perfeccionada se segueixen unes pautes establertes

Els talaiots es construeixen mitjançant paraments circulars de pedra mitjana gran en sec, bastits de forma concèntrica reblerts amb pedra més petita

Es murs s'assenten sobre la roca mare, que s'anivella i es retalla per adaptar-la als carreus. La mateixa roca serveix de pedrera el desnivell generat per extracció de blocs s'integra com a part del mur Les columnes de pedra que formen les sales hipòstiles s'eixamplen a mesura que guanyen altura, amb la qual cosa aconseguen d'alliberar espai.

Sobre elles descansen les lloses que formen la coberta.

Els grans poblats

El territori s'estructura entorn de grans poblats de devers 300 habitants, amb taula i, en alguns casos, muralla, dels quals depenen els assentaments menors.

A partir de la Segona Guerra Púnica s'han identificat millores en l'emmurallat dels grans poblats. En el cas de Son Catlar (Ciutadella) sembla que el reforç de la muralla s'associa a la presència púnica a Menorca.

Les fonts romanes parlen de 30.000 habitants a l'illa, però possiblement foren uns quants milers menys.

Els foners, o llurs nissagues, degueren tenir un paper predominant en l'organització social, política econòmica d'aquests poblats. Formaven un grup social capacitat per exercir la violència exempt de produir béns de consum.

L'alimentació

Se centrava en cereals, llegums i carn llet dels animals domèstics. També consumien peix i algunes espècies de caça menor.

A les cases, hi trobam tot l'utilitat necessari per processar, emmagatzemar i consumir els aliments. Els molins eren de vaivé es construïen amb pedres procedents del nord de l'illa. L'especejament dels animals es feia amb ganivets.

Als recipients més grans emmagatzemaven provisions i, potser, aigua. Les cases tenien una petita llar de foc per cuinar-hi cada dia, menjaven en petits bols, gots, gerres i plats.

Els cercles: cases monumentals

Orientades al sud, les cases segueixen un mateix patró que s'estructura entorn d'un pati central delimitat per cinc columnes monumentals.

S'accedeix a la casa des d'un pati davanter en el qual hi pot haver forns, sales hipòstiles o estables. El pati de davant i la casa formen un conjunt tancat amb un accés únic.

Generalment l'àrea de cuina, amb llar de foc un banc de feina semicircular, es troba situada al nord-est del pati central. Les estàncies de l'oest es destinen a magatzem, rebost o taller

ceràmic. Al sud-est, hi ha una zona de teler i processament d'aliments. al nord, les habitacions on descansaven els seus habitants.

Els dos cubicles de l'entrada es relacionen amb l'establució de ramat o amb el refugi dels cans de la casa.

Els recintes de taula

Exclusius de Menorca, aquests recintes són els elements més característics d'aquesta època. S'hi celebraven rituals la taula era el símbol religiós.

Hi ha devers trenta recintes de taula a l'illa, però només queden set taules que es conservin dretes. L'accés se situa, generalment, al sud, està fet en llinda. Davant l'entrada, ocupant un espai central una mica desplaçada cap al fons, hi ha la taula. El capitell se sosté pel seu propi pes. La pedra suport s'encaixava mínimament a la roca o bé s'hi col·locava per pur equilibri

Possiblement eren recintes a cel obert, però amb murs alts que es tancaven per aproximació de filades feien la sensació d'aixopluc.

Àpats rituals als recintes de taula

Als peus de les taules, s'hi han trobat objectes com vasos, tapadores d'àmfores i tabes, segurament restes d'ofrenes a les divinitats.

Davant la taula, cap a la dreta, encenien una gran foguera. Abunden restes que indiquen el consum de carn-ossos cuinats amb marques de ganivet-i de vi-àmfores, tapadores gots individuals.

El foc, el menjar el vi eren elements clau del ritual religiós. S'oferien a la divinitat es consumien en àpats cerimonials celebrats a l'estiu. Alguns autors proposen que l'orientació de certs elements dels recintes està relacionada amb l'observació dels astres.El caràcter religiós es fa evident, també, en la troballa d'estatuetes que representen déus o animals sagrats.

Les grans necròpolis en cova

El culte als avantpassats esdevé ostentós s'obriran grans coves artificials a les parets rocoses de tota l'illa.De vegades les trobam aïllades o en grups de tres o quatre coves, però destaquen les grans necròpolis excavades als barrancs als penya-segats.

El portal sol ser rectangular i, generalment, de fàcil accés. L'interior es distribueix entorn d'un espai central ampli transitable.

El nombre de coves i les seves dimensions fan pensar que s'hi enterraven els difunts de la nissaga o el grup social propietari d'un cercle.

Figura 38. Recull de texts de l'espai prehistòric del Museu de Menorca. Elaboració pròpia

9.3.3 Fotografies

Figura 39. El temps en la Prehistòria de Menorca. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 40. Com i de què vivien? Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 41. Els sepulcres funeraris. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 42. Petits poblats de navetes. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 43. Atuell domèstic. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 44. Com subsistien? Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 45. La primera mineria. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

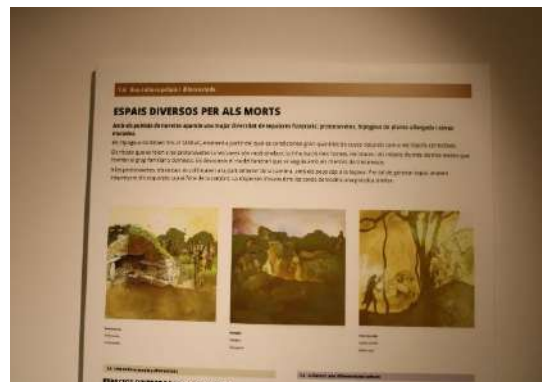

Figura 46. Espais diversos per als morts. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 47. Els talaiots, símbols d'una nova societat. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 48. Ornaments. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 49. El ritual dels cabells. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 50. Ornaments i utensilis. Museu de Manacor. Elaboració pròpia.

Figura 51. La cova des Pas (Ferrerries). Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

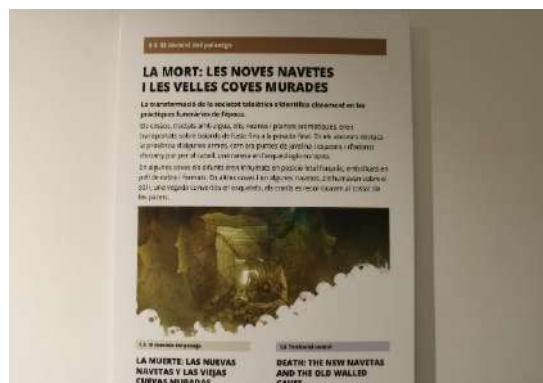

Figura 52. La mort: les navetes i les velles coves murades. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 53. Les navetes funeràries. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 54. Els foners. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 55. Els grans poblats. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 56. L'alimentació. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 57. Restes ceràmics. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

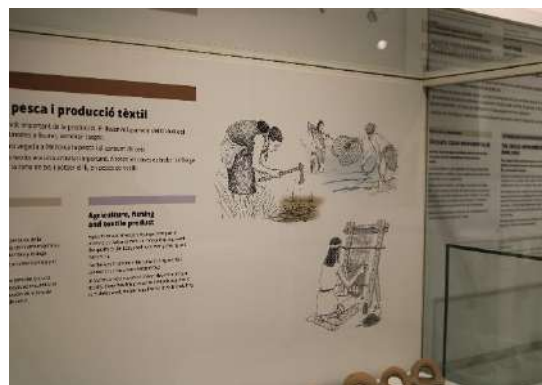

Figura 58. Agricultura, pesca i producció tèxtil. Elaboració pròpia.

Figura 59. Metal·lúrgia i ceràmica. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 60. Joies i ornaments. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 61. Àpats rituals als recintes de taula. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Figura 62. Les grans necròpolis en cova. Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

9.3.4 Taules

Figures del Museu de Menorca			
Dones	Homes	Infants	Sense identificar
37	74	10	24

Figura 63. Recompte de figures del Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Posicions de les figures del Museu de Menorca					
	Dones	Homes	Infants	Sense identificar	Total
Dempeus	26	65	9	4	104
Assegudes	2	5	0	20	27
De genollons	4	1	0	0	5
Un genoll al terra	3	2	0	0	5
Altres	2	1	1	0	4
Total	37	65	10	24	87

Figura 64. Recompte de postures de les figures del Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

Debilitats	Fortaleses
<ul style="list-style-type: none"> • Major representació masculina • Més dones amb actituds passives • Sexe femení associat a les tasques domèstiques • Certa tradicionalitat d'activitats 	<ul style="list-style-type: none"> • Llenguatge adaptat als dos sexes • Més dones amb postures lligades a la masculinitat • Incorporació de la dona a labors tradicionalment lligades a l'home • No hi ha biaix de gènere en la cultura material • Inclusió a les xarxes, tallers i web
Amenaces	Oportunitats
<ul style="list-style-type: none"> • Societat patriarcal • Discurs androcèntric imperant 	<ul style="list-style-type: none"> • Auge del moviment feminista • Increment en la representació des d'una perspectiva de gènere

Figura 65. Anàlisi DAFO del Museu de Menorca. Elaboració pròpia.

9.4 Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera

L'últim dels centres museogràfics és la seu de Puig des Molins. En aquest cas, hi ha una variació en la part de les taules, degut al contingut audiovisual, tan sols estarà el DAFO. La resta es presentarà de la mateixa manera, amb l'entrevista amb Maria Bofill, conservadora del museu.

9.4.1 Entrevista guiada

— *Nom i cognoms, lloc de feina i anys exercint al Museu*

Maria Bofill Martínez, conservadora del Museu de Puig des Molins, des de 2018.

— *Quin missatge creus que intenta transmetre la teva institució des d'una perspectiva de gènere? Hauria de ser distint?*

No era una perspectiva que estès inclosa en el moment de crear aquesta museografia, sí que es partia de unes dades arqueològiques que ens deien que en principi tota la societat estava representada que vivia en la ciutat de l'Eivissa Antiga, perquè apareixen més o menys a nivell estadístic tant dones com homes. Pot ser no amb aquesta perspectiva de gènere que està ara més present i la gent comença a obrir els ulls en això, però no era una cosa que estès una mica avançada. Per tant, aquesta pregunta seria una mica difícil de respondre degut a que no era una perspectiva que estès present.

— *Des de que vares arribar al Museu, s'ha produït alguna modificació en la narrativa que ofereix? Han estat recentment aquests canvis? En cas afirmatiu, han significat una revisió de la visibilitat del rol del gènere femení els discursos històrics del Museu?*

La darrera reforma del Museu es va produir entre el 2005 i es va inaugurar al 2012. Per tant, el projecte es degué generar devers el 2009. I bé, com he esmentat no crec que sigui una perspectiva que estès vigent.

— *En els darrers anys, s'han dut a terme projectes per millorar aquesta qüestió? Consideres que haurien de realitzar-se?*

De cara a les exposicions temporals o les didàctiques que realitzem en el Museu, sí que s'ha dut a terme projectes que tracten la perspectiva, així que, sí que crec que s'ha dut a terme projectes d'aquest estil. Així que considero que hauria de continuar-se així.

— *Si es pogués realitzar ràpidament, realitzaries alguna reforma o canvi en la museística pel que fa a tot allò relacionat amb la qüestió de gènere?*

— *Els canvis haurien d'estar impulsats pels propis Museus o des d'un organisme superior?*

Els propis Museus. Allò que hem de prioritzar són els estudis, és a dir, de què es nodreix el Museu, dels estudis que es fan dels materials i la informació que ens dona la necròpoli. Així com a Museu que som també un centre d'investigació, hem de seguir aquesta línia, principalment investigadores que treballen aquesta perspectiva, facilitar els materials perquè elles puguin extreure dades i estudis, i un cop tinguem aquest corpus informatiu anar incorporant mitjançant exposicions temporals, i de cara quan es facin reformes de la museografia incorporar aquesta qüestió, que és una mica d'allò que volem anar fent a l'altra seu del Museu d'Eivissa i Formentera.

— *Consideres que alguna de les següents parts denota més una perspectiva sexista: textos, imatges o cultura material?*

No sé si parlaria d'una perspectiva sexista o androcèntrica, però sí que segueix uns rols tradicionals del que és assignat a dona i el que és assignat a home. En alguns casos sí que s'ha pogut certificar si l'aixovar era d'home o de dona, però moltes vegades es dona per entès si apareixen restes associades a la masculinitat. Si veus la sala 2, està tot el material disposat per entendre el ritual funerari, del món de la preparació del cadàver, ritual de la cosmètica corporal... Tot això fins que arribem al punt dels materials més associats a dones o homes, però clar, no tenim informació de si aquella peça de telar estava a una tomba femenina o masculina. Això passa, desgraciadament, perquè les excavacions van iniciar-se fa molt de temps i, per tant, els sistemes de registre no eren els que tenim ara. Per tant, hi ha un munt de material que no el tenim associat a una tomba o una altra. Les darreres excavacions sí que han permès associar restes antropològiques amb materials

funeraris, pel que tenim algunes tombes que sí s'han pogut associar a materials. És a dir que, no crec que hi hagi un caràcter sexista, sinó unes associacions una mica tradicionals.

— *Creus que hi ha dificultats a nivell institucional que fan que sigui més complicat visibilitzar les dones en les narratives museístiques?*

Segurament sí. Si ara es realitzés un concurs per licitar la museografia, no ho he viscut, però apostaria a que si es fa una proposta molt centrada en la perspectiva de gènere, tindria pocs punts. No t'ho puc assegurar perquè no vaig viure el moment, ni crec que existís aquesta proposta més feminista o que tingués en compta la perspectiva de gènere, però m'atreviria a dir que si n'hagués hagut alguna, no seria la més votada. Encara hi ha molta feina a fer aquí.

— *Creus que el públic està poc o molt sensibilitzat en qüestions de gènere pel que fa als Museus? Creus que valora la visibilització de la dona en les narratives històriques i els discursos museístics?*

De cada vegada més, sorgeixen preguntes. No puc parlar d'una qüestió generalitzada però sí que és veritat que de cada cop veiem com la gent té més interès per la situació de la dona. A més, com tenim un vincle tan proper amb les escoles, això també ens ho demanen i ens preocupem per mostrar-ho.

Pel que fa a la segona pregunta, això depèn de la persona, si estàs més sensibilitzada, has llegit sobre perspectiva de gènere i volem la representació. Hi ha altres museus a Espanya que treballen amb això, els Museu d'Arqueologia de Jaén o Lugo, representen una inspiració per tots aquells que volem realitzar aquesta feina.

— *Creus que, en general, la comunitat de professionals dels Museus està sensibilitzada en qüestions de gènere? Penses que estarien a favor d'implantar noves millores en aquest sentit?*

Sí, perquè majoritàriament som dones les que treballem en Museus. En termes generals, el sector museològic sí que és un tema, per formació o sensibilitat, en el que anem ben encaminats.

— *Creus que els Museus d'arqueologia prehistòrica i la cultura material son un escenari més fàcil o més difícil que un altre per a visibilitzar les dones en les narratives històriques?*

Jo considero que no és més complicat, sinó que simplement has d'adaptar les dades que tens. Afortunadament, de cada vegada més, hi ha estudis que en arqueologia tracten aquest tema, com seria el de les Pintures Rupestres, que fa 10 anys ni podríem somniari,

però van sortint. Amb allò que tens, has de saber mostrar-ho al gran públic. Per tant, no crec que és més fàcil ni més difícil, sinó que quan entrés en períodes on tens textos, simplement adaptes els mètodes.

— *Com creus que han canviat, si és que ho han fet, aquests temes en les darreres dècades? Quina creus que és la situació concreta dels Museus arqueològics de les Illes Balears?*

La veritat no he pogut visitar alguns dels Museus perquè no estaven oberts, com seria el de Mallorca, que segueix sense obrir, o el de Menorca que quan vaig anar-hi, l'estaven reformant. Realment, conec el Museu de Manacor, al de Son Fornés no hi he anat però conec l'exposició que tenen i conec a les treballadores, per tant, sé la feina que fan allà. Clar, és un cercle molt reduït, no te sabria contestar, però si em baso només en aquests que t'he dit, sent que formo part de la resposta i sé que elles estan desenvolupant aquesta qüestió. Suposo que la resposta seria que no estem tan malament pel que fa la perspectiva de gènere, en el sentit que som equips de treball que tenim una sensibilització i forma part del nostre full de ruta, però la situació és tan precària –Museus tancats o sales sense obrir– que costa mostrar el treball.

— *Quin penses que serà el futur d'aquestes qüestions en els Museus d'arqueologia de les Illes Balears?*

Parlant en primera persona, des de l'Arqueologia d'Eivissa i Formentera, que serà una perspectiva que s'inclourà. A més, ho posarem com a requisit, després les propostes podran variar, però això sí que estarà. En termes generals, com que conec els equips, sé que també estan treballant amb això, jo crec que és positiu. No ho puc comparar a escala nacional, perquè no tinc la informació pertinent, però estic segura de que hi ha comunitats autònomes que estan molt millor i d'altres que estan molt millor. En resum, sí que valoraria positivament el futur que estem prenent.

9.4.2 Texts divulgatius

Sala I. L'eternitat a través del foc: la mort en el període fenici (625 – 525 a. C.)

L'inici del Puig des Molins com a necròpoli correspon al període en què els fenicis s'instal·laren al Puig de Vila i rodalies (625 – 600 a. C.) i fundaren un assentament estable a la badia d'Eivissa, nucli originari de la ciutat. El cementiri d'aquella primera població se situà a la zona nord-est del jaciment, va ocupar la part baixa del turó i tenia una extensió aproximada d'una hectàrea. La cremació va ser el ritu funerari exclusiu d'aquesta etapa.

L'associació de la calor amb la mort estava àmpliament arrelada en la ideologia fenícia. La destrucció física per cremació apareix com un mitjà per assolir un estatus diferent i millor que el precedent i fins i tot la immortalitat. La cremació es relacionava amb la mort heroica del déu Melqart, divinitat, resurrecció que se celebrava anualment perquè implicava la renovació dels

cicles de la natura. Així, en el ritual funerari de cremació, tan estès en els establiments fenicis d'occident, el pas del difunt pel foc tenia la funció de superar i transcendir la mort, i assimilava aquests individus als personatges heroics que optaren voluntàriament per una mort ritualitzada a través del foc. La cremació esdevingué, d'aquesta manera, una forma honorable i fins i tot heroica d'assolir el més enllà.

Sala II. El viatge més enllà: rituals funeraris púnics (525 – 25 a. C.)

Al nord d'Àfrica, els púnics desenvoluparen tradicions funeràries diferents tant de les de l'Orient com de les fenícies occidentals, amb algunes influències d'Egipte i de les societats indígenes africanes. En la ideologia púnica, la cura del cos i de la sepultura adquireixen gran importància, com a testimoni de la pertinença a la comunitat. L'arribada a Eivissa de població púnica comportada la introducció i la generalització posterior de la inhumació, encara que, de manera minoritària, es manté la cremació. Amb el pas del temps, el complex ritual funerari s'anirà simplificant i es reduiran els materials presents a les tombes.

Sala III. Temps de la mort: rituals funeraris púnics (525 – 25 a. C.)

Entre el 550 i el 500 a. C. els centres fenicis de la Mediterrània central i occidental experimentaren canvis profunds. Cartago assumí un paper de lideratge i, com altres ciutats fenícies, a Eivissa van arribar nous contingents de la població, ara púnica, procedents, almenys en part, de Cartago mateix i de la seva zona d'influència. Configurada com una ciutat-estat, Eivissa experimentarà un procés intencional de creixement demogràfic i de desenvolupament econòmic. En l'àmbit funerari s'hi produí una democratització en l'accés a la sepultura de tots els ciutadans. Això va causar un gran augment de l'extensió de la necròpoli, un canvi del ritual en introduir-se la inhumació dels cadàvers, l'increment en la varietat i quantitat dels aixovars i un nou tipus de sepultura: l'hipogeu. Aquesta tendència es consolidà entre 450 – 375 a. C., període de més intensitat d'ús de la necròpoli, però començà a invertir-se a partir del 350 a. C. A partir del 300 a. C., i durant tot el període tardà, deixen d'obrir-se nous hipogeu (tot i que alguns continuen utilitzant-se com a panteons), es va generalitzar l'ús de fosses simples i es reprengué la cremació, al mateix temps que s'empobriren els aixovars. Això és conseqüència de canvis econòmics, socials i culturals, que s'accentuen a partir de les guerres púniques (262 – 146 a. C.).

Figura 66. Recull de texts de les sales significatives del Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

9.4.3 Fotografies

9.4.3.1 Sala I

Figura 67. Incineració 21/22 del sector noroeste. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

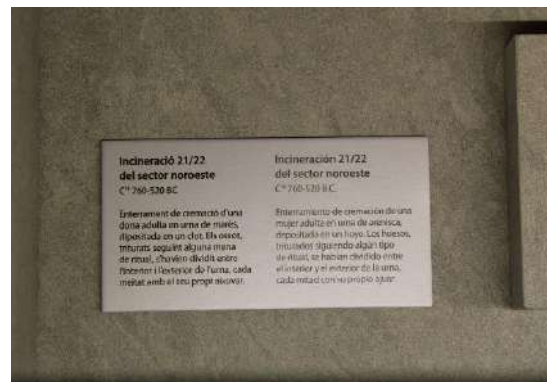

Figura 68. Descripció de la Figura 65. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 69. Incineració de 1976, 600 – 550 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

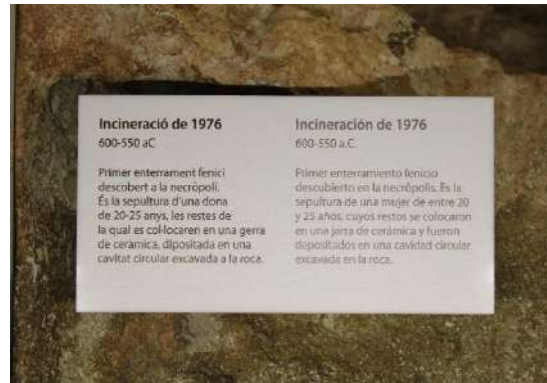

Figura 70. Descripció de la Figura 67. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 71. Incineració 3 de Can Partit, 625 – 575 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

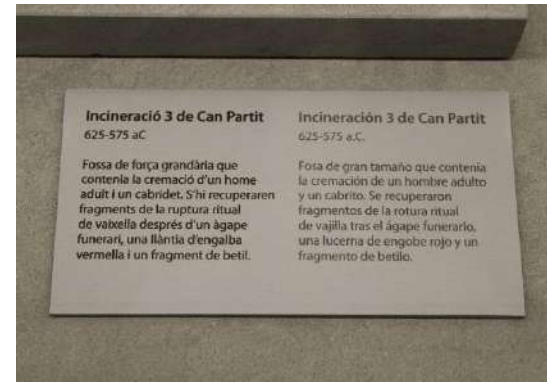

Figura 72. Descripció de la Figura 69. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

9.4.3.2 Sala II

Figura 73. Preveters en forma de cap femení, 400 – 100 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 74. Lècit aribalística, 400 – 350 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 75. Penjoll d'or, 550 – 450 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 76. Penjolls de pasta vítria, 450 – 100 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 77. Dea Nutrix. Representació de Deessa Mare, 400 – 300 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 78. Figuretes femenines amb instruments musicals, 200 – 75 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

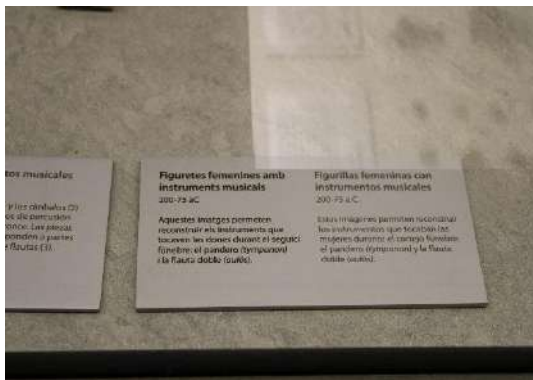

Figura 79. Descripció de la Figura 76. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

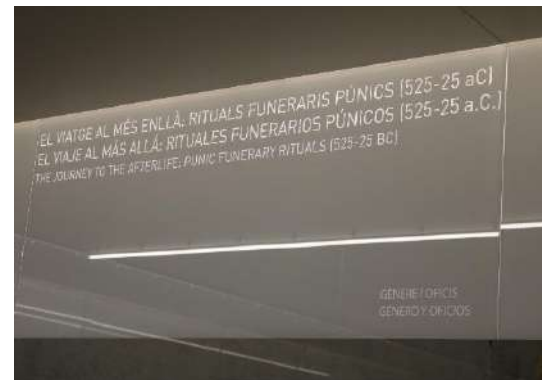

Figura 80. Gènere i oficis. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 81. Elements d'identificació masculina, 425 – 100 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 82. Elements d'identificació femenina, 425 – 100 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 83. Elements d'identificació infantil. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 84. Elements distintius d'ofici o activitat. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 85. Terrissaire. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 86. Esquilador. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 87. Pescador i peixater. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

9.4.3.3 Sala III

Figura 88. Fossa 6 de 1949. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

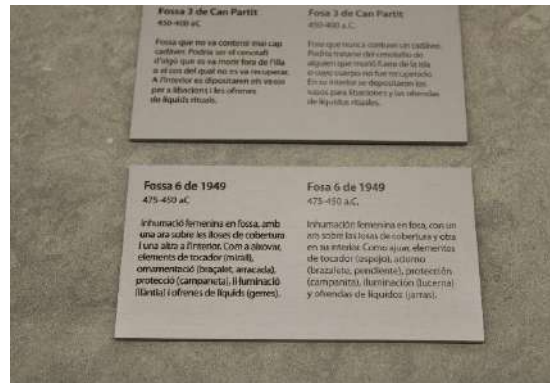

Figura 89. Descripció de la Figura 86. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 90. Incineració 14 de Can Partit, 525 – 475 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 91. Hipogeu 13 de 1923, 425 – 400 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

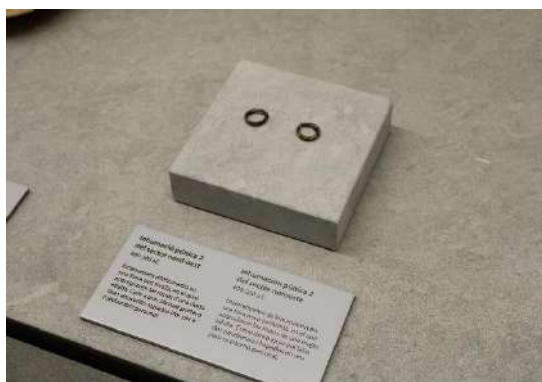

Figura 92. Inhumació púnica 2 del sector nord-est, 400 – 200 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

Figura 93. Hipogeu 10 del sector nord-est, 375 – 325 a. C. Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.

9.4.4 Taules

Debilitats	Fortaleses
<ul style="list-style-type: none"> • Analogia d'objectes sense evidència a un sexe determinat • Professions tan sols en masculí 	<ul style="list-style-type: none"> • Llenguatge adaptat als dos sexes • Representació audiovisual dels dos sexes equitativa • Presència de cultura material de la dona • Inclusió a les xarxes, tallers i web
Amenaces	Oportunitats
<ul style="list-style-type: none"> • Societat patriarcal • Discurs androcèntric imperant 	<ul style="list-style-type: none"> • Auge del moviment feminista • Increment en la representació des d'una perspectiva de gènere

Figura 94. Anàlisi DAFO del Museu Monogràfic de Puig des Molins. Elaboració pròpia.